

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

ZANLA İLGİLİ HADİSLERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Şeyma ÇARMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
Prof. Dr. Mahmut YEŞİL

KONYA-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şeyma ÇARMAN		
	Numarası	138106011015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ / HADİS		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	ZANLA İLGİLİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Şeyma ÇARMAN

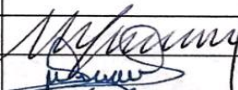

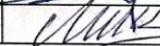

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şeyma ÇARMAN
	Numarası	138106011015
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ / HADİS
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mahmut YEŞİL
	Tezin Adı	ZANLA İLGİLİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Zanla İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi" başlıklı bu çalışma 30/04/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Danışman Prof. Dr.	Mahmut YEŞİL	
2	Üye Prof. Dr.	Muhittin UYSAL	
3	Üye Dr.	Mustafa KARABACAK	

ÖNSÖZ

Hamd, kâinâtın tek sahibi ve yeryüzüne halife kıldığı insanı yaratıp ona ilmi, irfanı, edebi öğreten ve doğru yolu gösteren Allah (cc)'a; salât ve selâm, alemlere rahmet olarak gönderilen Peygamberimize (S), ehl-i beytine, ashabına ve O'nun yolunda yürüyenlere olsun.

Müslüman şahsın fikir dünyasının nasıl olması gerektiği, zan açısından ele alınarak bu hususun hayatını ve ahiretini ne kadar etkileyebileceği çalışmamızda hadisler ışığında ele alındı.

Çalışmanın birinci bölümünde zan kavramı incelendi. Arap dilinde ve Kur'an-ı Kerim'de zan kavramının anlam farklılıkları araştırıldıktan sonra Temel İslami İlimler'de zannî bilgiye karşılık gelen haber-i vahid ve haber-i vahidin değeri üzerinde duruldu. Bu sayede zan kavramı ve ilimle ilişkisi, hem dil bilimi açısından hem de İslamî İlimler açısından değerlendirilmiş oldu.

İkinci bölümde, zanla ilgili hadisler iki farklı tasnife tabii tutularak incelendi. Bu sayede zan kavramındaki anlam farklılıkları görülürken, Peygamberimiz (S)'in zanna bakışı hadisler üzerinden incelendi. Bu sayede, Müslümanın olaylara bakışının nasıl olması gerektiği, hangi düşünce yapılarının ve sonuçlarının yasaklandığı ortaya konuldu. Özetle, bireysel ve sosyal sonuçları açısından kanaatlerimizin ne kadar önemli olduğu ortaya konulmaya çalışıldı.

Bu tez temel hadis kaynaklarını, hadis şerhlerini, rical kitaplarını ve hadis ana bilim dalı ile alakalı diğer literatürü yakından tanımama ve kullanmama imkan vermiştir. Danışmanım Prof. Dr. Mahmut Yeşil'e her türlü desteğinden dolayı teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca yardımını gördüğüm hocalarıma ve her zaman yanımda olan babam Ahmet Ay'a teşekkür ederim.

Şeyma ÇARMAN

Konya, 2019

ÖZET

Düşünce, kişinin hareketlerini yönlendiren en önemli kaynaktır. Kanaatlerimiz, bireysel ve sosyal ilişkilerimizin yanında kulluğumuzu da etkiler. Bu sebeple çalışmamızda zan kavramını hadisler açısından inceledik. Ayrıca zannın durumunu tahlil ederek düşüncelerimizi nasıl şekillendirmemiz gerektiğini hadislerle incelemeye çalıştık. Araştırmamız, belirlenmiş olan hadis kitaplarıyla sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın girişinde kullanılacak kaynaklar belirlendikten sonra birinci bölümde zan kavramının anlam farklılıklarını göstermeye ve Temel İslamî İlimler’de zannî bilgi ve değeri hakkında bilgi vermeye çalıştık. İkinci bölümde, zan kavramının geçtiği hadisleri tasnif ettik. Sonuç olarak birçok kötü davranışlara sevk eden ve günaha sürükleyen bir düşünce olduğu görülmektedir. Bu sebeple su-i zandan sakınma ve sakındırma emirleri bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Zan, Haber-i Vahid.

ABSTRACT

Thought is the most important source which directs the person. Our beliefs affect not only our personal and social relations but also our servitude to the God. For this reason, the purpose of our work is to determine the position of whimsical thinking according to our religion with regards to hadiths. Also we try to analyze how to develop our opinions within the context of hadiths by examining whimsical thinking. We kept our search limited by selected hadith books. After determining the sources that we will use in the entry of our work, we try to introduce the meaning differences of concept of whimsical thinking and to give information about whimsical thinking and its value in Fundamental Islamic Sciences. In the second part, we classified the hadiths based on the concept of whimsical thinking. As a result it is decided that whimsical thinking causes several misbehaviors and the sin. For that reason, there are several commands to keep away from bad whimsical thinking.

Key words: Whisful Thinking, Haber-i Vahid.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	II
TEZ KABUL FORMU	III
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
Metot ve Kaynaklar	2
1. Temel Hadis Kitapları	2
2. Şerh Kitapları	3
BİRİNCİ BÖLÜM	4
ZAN KAVRAMI VE HADİS USÛLÜ AÇISINDAN DEĞERİ	4
1.1. Zan Kavramının Tanımı	4
1.1.1. Zanla Alâkalı Diğer Kavramlar	9
1.2. Hadis Usûlü Açısından Zan	11
1.3. Zannî Bilgi Ve Haber-i Vahid	15
1.3.1. Haber-i Vahid	15
1.3.2. Akâid’de Zannî Bilgi	21
1.3.3. Fıkıh’ta Zannî Bilgi	28
İKİNCİ BÖLÜM	35
ZANLA İLGİLİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	35
5.1. Hadislerde Zan Kavramının Kullanımına Örnekler	36
5.1.1. Kesin Olmayan Bilgi, Tahmin, Vehim	36

5.1.2. Kanaat, Görüş, Düşünce.....	41
5.1.3. Zann-ı Galibi İfade Eden Hadisler	47
5.1.4. İlim Anlamında Kesin Bilgi	52
5.1.5. Rivayette Şüphe	55
5.2. Hüsni Zanla İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi	57
5.2.1. “Hüsni Zan İbadetin Güzelliğindedir.” Hadisi	57
5.2.2. “Biriniz Allah’a Hüsni Zan Etmekten Başka Bir Halde Ölmesin.” Hadisi	62
5.2.3. “Ben Kulumun Zannı Üzereyim.” Hadisi	66
5.3. Sû-i Zanla İlgili Hadisler.....	75
5.3.1. “Şeytanın Sizin Kalbinize Şüphe Atmasından Korktum.” Hadisi.....	75
2.2.2. “Zandan Sakınınız.” Hadisi.....	80
SONUÇ	91
BİBLİYOGRAFYA	96
Öz Geçmiş.....	107

KISALTMALAR

a.g.m	: Adı geçen makale ve madde
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle celâluh
ev.	: Tercüme eden
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
r.a.	: Radıyallahu anh(anha)
S	: Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	: Sayı
ts.	: Tarihsiz
thk.	: Tahkîk eden
v.dğr.	: Ve diğeri

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Düşünce, davranışları şekillendiren bir tohumdur. Gerçek hayatta uygulamaya geçmemiş her düşünce yok hükmünde kabul edilir. İnsanlar arasında iyi düşüncenin söze ya da fiile aktarılması beklenir. Ama Allah’la kullar arasında düşüncenin durumu farklıdır, kişide iyi düşüncenin olması bile ödüllendirilmektedir.

İslâm’da iyi ve kötü düşüncenin amellere yön vermesi bir hadiste şöyle ifade edilmiştir: “Her kim ki iyi bir iş yapmaya niyet eder onu yapamazsa, ona tam bir iyilik yazılır. İyi bir işi yapmaya niyet eder ve o işi yaparsa, on katından yedi yüz katına kadar, hatta daha fazla sevap yazılır. Kötü bir işe niyet edip yapmayana bir iyilik, niyet edip yapana ise bir günah yazılır.”¹ Peygamber Efendimiz (S) eyleme geçmeyen iyi düşüncenin karşılığında sevap yazıldığını söylemiş, müslümanı her zaman iyi düşünmeye yönlendirmiş ve kötü niyetten vazgeçmenin karşılığında da sevap verileceğini belirtmiştir. Buna göre, amellerimizi şekillendiren düşüncelerin de bir teslimiyet içinde olması gerekir. Dinimizin bize emrettiği bu teslimiyetin, güzel düşünce üzerine olması istenmektedir. Çünkü düşünceler, olaylara bakışımıza göre çeşitlenmektedir. Olumlu ve olumsuz düşüncelerimiz zannı ifade etmektedir.

Zan kavramı sözlüklerde iki şekilde anlatılmıştır: kesin olan bilgi ve kesin olmayan bilgi. Her iki zıt anlamda da kullanımlarına ayet ve hadislerde örnekler mevcuttur. Bu konu çalışmamızda ele alınacaktır. Zanla ilgili bilgiler ışığında alimler zanna “kalple gıybet” benzetmesi yapmışlardır. Önyargı, şüphe, kuruntu gibi kelimeleri de kapsayan zannın, kişisel ve toplumsal yapıya etkileri hadisler açısından incelenmesi çok faydalı olacaktır.

Bu sebeple çalışmamızda zannın düşünce, niyet ve davranışa etkisi hadisler ışığında incelenecektir. İlk bölümde zan kavramı ele alınacaktır. Zan kavramı

¹ Buhârî, Rikâk, 31; Müslim, İmân, 20.

üzerinde durulduktan sonra Hadîs Tarihi'ne etkisi usûl açısından ele alınacak, tarihî süreçte değişen ve çeşitlenen hadis tasnifleri incelenerek zannın bilgi değerinin İslâm İlimleri'ne göre her alanda nasıl anlaşıldığı ve delil kabul edilip edilmediği ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Hadislerin tasnifi ilk dönemlerde sıhhat açısından yapılırken müteahhirûna ait eserlerde ravî sayısına göre tasnif edilmesi ve hadislerin zannî bilgi olarak kabul edilmesi ele alınacaktır. Böylece zanla ilgili hadislerin tarihî süreçte uygulama yönünden nasıl anlaşıldığı birinci bölümde ortaya koyulmuş olacaktır.

İkinci bölümde belirlediğimiz hadislerin tariklerindeki metin farklılıkları ve sıhhat durumları ele alınarak değerlendirmeleri yapılacaktır. Çalışmamızda hadisler dipnotta belirtilirken önce hadis metninin geçtiği eser daha sonra diğer eserler kronolojik olarak yazılacaktır. Daha sonra metinler, hadis şerhleri ve daha önce yapılan çalışmaların yardımıyla izah edilecektir. Bu bölümde hadislerde geçen zan kavramı, anlam farklılıklarına göre tasnifi yapılacaktır.

İkinci bölümde ayrıca hüsn-i zan ve sû-i zanla ilgili önemli hadisler bir araya getirilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu bölümlerde zannın ahlâkî diyebileceğimiz boyutundan, sosyal varlık olarak tanımlanan insanın hayatına etkisi sünnet açısından incelenecektir.

Metot ve Kaynaklar

1. Temel Hadis Kitapları

Konuyu Hadîs Târihi ve Usûlü açısından ele alırken Mütেকaddimûn ve Mütעהhirûn dönemi eserlerden faydalanmaya çalışılacaktır.

Zan konusuyla ilgili hadisleri belirlerken temel kaynak olarak Kütüb'ü-Tis'a diye bilinen dokuz hadis kitabı ve bu kitaplara da temel olan ilk eserlerden Abdurrazzak (211/826)'ın *Musannef* iyle İbn Ebi Şeybe (235/849)'nin *Musannef* inden yararlanılacaktır.

Abdurrazzak'ın *Musannef*'in sonunda yer alan Mamer İbn Raşid (152/769)'in el-Câmi'indeki 1650 hadisle birlikte toplam 21033 hadisi ihtiva etmektedir. Habiburrahman el-A'zamî'nin tahkiki ile 11 cilt halinde Beyrut'ta neşredilmiştir. *Musannef* Türkçeye tercüme edilerek 12 cilt halinde neşredilmiştir.²

Musannef türünde ikinci kaynağımız ise Ebû Bekr Abdullah İbn Muhammed İbn Ebi Şeybe (235/849)'nin *Musannef*'idir. Senedleriyle birlikte hadisleri, sahabe sözlerini ve tabiûn fetvalarını fıkıh bablarına göre ihtiva etmektedir.³ Bu eserde yaklaşık 38000 hadis mevcuttur.

2. Şerh Kitapları

Araştırmamızda bütün şerhlerden istifâde etmek, araştırmanın sınırlarını aşabileceğinden belirlenen şerh kitaplarıyla sınırlandırılacaktır.

1. Ebû Süleyman el-Hattâbî (388/998) *Meâlimu's-Sünen*,
2. Ebû Zekeriyâ Yahyâ Nevevî (676/ 1277) *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim İbn el-Haccâc*,
3. Ebû'l-Fadl Şihâbüddin Ahmed İbn Alî İbn Muhammed İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) *Fethu'l-Bârî*,
4. Ahmed İbn Ahmed ez-Zebîdî (893/1488) tarafından yapılan *Tecrîd-i Sarîh* muhtasarına Babanzâde Ahmed Naim ve Kâmil Miras'ın Terceme ve Şerhi,
5. Ebû'l-Ula Muhammed Abdurrahman İbn Abdurrahim el-Mübârekpûrî (1353/1935) *Tuhfetu'l-Ahvezî*,
6. Ahmed Davutoğlu (1403/1983) tarafından kaleme alınan *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*.

Metod ve kaynaklar konusunda verdiğimiz bu bilgilerden sonra zannın Hadis Usûlü açısından terminolojik değeri konusuna geçebiliriz.

² Abdurrazzak, İbn Hemmâm es-San'ânî (211/826), *Musannef*, thk. Habiburrahmân el-Âzamî, I-XI, el-Meclisu'l-İlmî, 1403/1982.

³ İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekir Abdullah İbn Muhammed el-Absî el-Kûfî (235/849), *el-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsar*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, I-VII, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 1409/1988.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZAN KAVRAMI VE HADİS USÛLÜ AÇISINDAN DEĞERİ

1.1. Zan Kavramının Tanımı

Zannın, hadisler açısından değerlendirilmesinden önce kelimenin sözlük ve terim anlamı ile Kur'an-ı Kerim'de kullanımı ele alınacaktır.

Zan kelimesinin fiil hali; zannetmek, sanmak anlamına gelir; isim anlamında zan ise vehim, sanıdır. *ظن* çoğulu *ظنون* şeklindedir.⁴

İbn Fâris (395/1004) ve Halîl b. Ahmed (175/791), *zan* kelimesini “şüphe” olarak anlamlandırmanın yanı sıra “kesin bilgi” şeklinde de tanımlamanın mümkün olabileceğini ifade etmektedirler.⁵ Bu sebeple zan kavramının iki zıt anlam taşıdığını söyleyebiliriz.

Cahiliye döneminde zan kavramının ilmin zıddı olarak kullanıldığına dönemin ünlü şairi Tarafe (h.564)'nin beyti örnek verilebilir.

واعلم علما ليس يظن انه اذا ذل مولى المرء فهو ذليل

Tarafe'nin bu beyitlerde söylemek istediği şudur: “Ben kesin olarak biliyorum ki, bir adamın yakın akrabası aşağılanırsa (yani buna izin verilirse), o kişinin bu duruma düşmesinin sebebi kendisinden başkası değildir.” O ayrıca burada çıkardığı sonucun, onun bilgisi olduğunu, basit bir zan olmadığını da vurgulamaktadır. Bu ifadeyle kesin güvenilir bilgiyle, hiçbir nesnel dayanağı olmayan temelsiz düşüncelerden oldukça farklı olduğunu söylemek ister. Arap

⁴ Ebû Mansûr Muhammed İbn Ahmed el-Ezherî, *Mu'cemu Tehzibi'l-Luga*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., III, 2253-2254; Ebû Mansûr Muhammed İbn Ahmed el-Ezherî, *Mu'cemu Tehzibi'l-Luga*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., III, 2253-2254; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaluddin Muhammed İbn Mukerrem, *Lisân'ul-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, 2003, IX, 196-198.

⁵ Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdirrahmân, *Kitâbu'l'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumî, Mektebetu'l-Hilal, 2010, VIII, 151-152; İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn İbn Ahmed İbn Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luga*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1986, II, 599.

geleneğine göre, bilginin kabile geleneğiyle de elde edildiği kabul edilmektedir. Nesillerce aktarılan tecrübeler darb-ı mesel ve atasözleriyle bilinmektedir. Bu beyitteki bilginin kaynağı da tecrübedir.⁶

Cahiliye dönemi Araplarının anladığı şekliyle ilim kısaca şu şekilde tanımlanabilir: “İlim, şahsî ve kabilevî tecrübenin teminatı altında olan, temeli sağlam, esaslı bilgidir.”⁷ Kur’anı Kerim’in gelmesiyle ilim kavramının anlamı aynı olsa da kaynağı değişmektedir. İlahî Hakka dayanan bilgi, ilim kabul edilirken, Cahiliye döneminde sağlam kabul edilen bilgi, zanna indirgenmiştir.

Kur’ân-ı Kerim’de zan kavramı 69⁸ ayette zikredilmektedir. 47 ayette fiil olarak, 22 ayette isim haliyle geçmektedir. Zan kavramının Kur’an-ı Kerim’de geçtiği ayetlere bakıldığında zan kavramının farklı manalarda kullanıldığı görülmektedir.

Mukatil İbn Süleyman, zan kavramının üç şekilde tefsir edilebileceğini söyler⁹:

1. Yakîn anlamında olan zan.

Sad Suresi 38/24. Ayet-i kerime: “وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ—Davud imtihan ettiğimizi anladı.” Bu ayette zan kavramı “kesin olarak anlamak, bilmek” anlamlarına gelmektedir.

2. Şekk anlamında olan zan.

Casiye Suresi’nde bu anlamda geçmektedir. “فَلَنْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نُنظِرُ إِلَّا ظَنًّا” – “Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz, sadece tahmin ediyoruz. Biz bu konuda kesin kanaat sahibi değiliz.’ demiştiniz.”¹⁰

⁶ İzutsu, *Kur’an’da Tanrı ve İnsan*, çev. Kürşat Atalar, Pınar y., 2016, 100.

⁷ İzutsu, *Kur’ân’da Tanrı ve İnsan*, 101.

⁸ Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî, *el-Mu’cemu’l-Mufehras li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Hadîs, Kahire 2001, 539-540.

⁹ Mukatil İbn Suleyman el-Belhî, *el-Eşbah ve’n-Nezair li Kur’an’il-Kerim*, thk. Abdullah Muhammed, el-Heyetu’l-Mısriyyetu’l-Amme, 1994, 327, 328.

¹⁰ Câsiye, 45/32.

3. Töhhmet, kuruntu anlamlarına gelen zan.

Ahzab 10. Ayette zikredildiği gibi: “وَتَذُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا”- Siz de Allah’a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz.”

Bu farklı mânâlara Mustafa Kara’nın makalesindeki tasnifi esas alarak¹¹ birer ayet örnek vereceğiz.

1. Kur’ân’da İsim Olarak Zan Kelimesi

1.1. Kesin olmayan bilgi, zan, sanı, tahmin, vehim¹²

Zan kavramı Kur’ân’da isim olarak daha çok bu anlamda geçmektedir. En’âm Sûresi 116. ayeti örnek olarak vereceğiz. “وَإِنْ تُطِيعُوا أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ خَلَوْا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَنْبَغُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ - Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar ve onlar sadece yalan uyduruyorlar.”

Bu ayette sahih olan dine uymayan insanların, doğru bilgiye dayanmayan atalarının inancına uyarak kendi düşüncelerine göre bir din oluşturup buna uydukları ifade edilmektedir. Cahiliye döneminde Rasûlullah (S)’e karşı gelirken atalarından öğrendikleri dini sebep gösterenlere karşı, bu dinin sadece atalarının uydurmalarından ibaret olduğu söylenmektedir. Ayetin sonunda geçen يَخْرُصُونَ kelimesi “tahmin yürütmek” anlamına gelir ve zan kelimesinin hangi anlamda kullanıldığını da delillendirmiş olur.

1.2. Kanaat, görüş¹³

“وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ - İşte bu sizin, Rabbiniz hakkında beslediğiniz zannınızdır. O, sizi mahvetti de ziyâna uğrayanlardan oldunuz.”¹⁴

¹¹ Kara, Mustafa, “Kur’an’da Zann Kavramı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/1, c. 10, sayı: 19, 193-220.

¹² Nisa, 4/157; En’âm, 6/116, 148; Hucurât, 49/12; Câsiye, 45/32; Yûnus, 10/36; Necm, 53/23, 28; Sebe’, 34/20.

¹³ Sâffât, 37/87; Fussilet, 41/48, 50; Yûnus, 10/22, 60; Sâd, 38/27; Fetih, 49/12.

Bu ayette hem isim hem fiil olarak geçmektedir. İkisi de aynı anlamda kullanılmıştır. Müşriklerin ölümden sonra diriliş hakkındaki kanaatlerinin yanlışlığı anlatılmaktadır. Bu yanlış kanaatleri sebebiyle o kimseler, hüsrana uğramışlardır.

2. Kur'ân-ı Kerim'de Fiil Olarak Geçen Zan Kelimesi

2.1. Kesin olarak bilmek, kesin olarak inanmak¹⁵

- وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ - Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir. Onlar, Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O'na döneceklerini bilirler.”¹⁶

İmtihan ve zorluk zamanlarında mü'min kimsenin, Allah'ı hatırlayarak kendisini bu durumdan kurtaracak olana sabır ve namazla yönelmesi tavsiye edilmektedir. Bu dönemlerde Allah'a sığınarak teslimiyet içinde ibadetlere devam etmek sadece huşû sahiplerinin yapabileceği davranışlardandır. Ayetin devamında bu kimseleri diğer insanlardan ayıran özelliğin, Allah'a kavuşacaklarını bilmeleri olduğu söylenmektedir.

Bu ayette geçen zan kelimesi, tahmin yürütmek anlamına gelseydi, zorluk anında inanç eksikliği olan bir hususa bağlanarak ibadete ve sabra yönelmek anlamını kaybedecektir. Bu sebeple bu ayette zan kelimesi “kesin olarak bilmek, inanmak” anlamlarına gelmektedir.

2.2. Zannetmek, tahmin etmek, vehmetmek¹⁷

- وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ - “Dediler ki: ‘Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi

¹⁴ Fussilet, 41/23.

¹⁵ Bakara, 2/249; Sâd, 38/24; Hâkka, 69/20; A'râf 7/66; Tevbe 9/118; Hûd 11/27; Yûsuf 12/42; İsrâ 17/101, 102; Kehf 18/35, 36, 53; Hacc 22/15; Şu'arâ 26/186; Kasas 28/38; Mü'min 40/37; Haşr 59/2; Cinn 72/5, 12; Kıyâme 75/25, 28; Mutaffifin 83/4.

¹⁶ Bakara, 2/45-46.

¹⁷ Yûsuf, 12/110; Yûnus, 10/24; Enbiyâ, 21/87; Câsiye, 45/32; Nûr, 24/12; Bakara, 2/78; Âl-i İmrân, 3/154; A'raf, 7/171; Kasas, 28/39; Fussilet, 41/22-23; Fetih, 48/12; Cinn, 72/7; İnşikâk, 84/14.

ancak zaman yok eder.’ Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar.’¹⁸

Bu ayette söz konusu kişiler, ahireti reddedenlerdir. Bu dünyaya doğumu ve ölümü zamana bağlayarak; dirilişi, dünyadan başka bir alem olduğunu ve hesap gününü inkar edenlerin bu konuda bilgi sahibi olmadıkları, zan kavramıyla ifade edilmektedir.¹⁹

Ayette ilim ve zan kelimeleri aynı anda geçmektedir. Bu kimselerin özelliği ilim sahibi olmamaları ve sadece zanlarına göre hareket etmeleridir.

2.3. Derin şüphe içinde olmak, çelişkili düşünceye sahip olmak

إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتْ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا -

Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah’a karşı çeşitli zarlarda bulunuyordunuz.’²⁰

Bu ayet Hendek Savaşı hakkında nazil olmuştur. Hendek Savaşı’nda Müslümanlar, Müşrikler ve onlarla ittifak kuran Kureyzaoğulları’na karşı savaşmışlardı. Fahreddin Râzî (606/1210) , üst tarafı doğu, alt tarafı batı şeklinde tefsir etmektedir.²¹ Bu durumdan dolayı mü’minlerdeki korku; gözleri kaymış, yürekleri ağızlara gelmiş şeklinde tasvir edilmektedir. Bu korku hali insanlarda Allah’a karşı şüpheleri ortaya çıkarmış, aslında mü’minlerin bir nev’i imtihana tabi tutuldukları anlaşılmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de zan kavramı bu şekilde farklı anlamlarda geçerken bir fıkıh terimi olarak *zan*, “henüz işaretleri tam anlamıyla ortaya çıkmamış bir alanda ve gerçek mahiyeti bilinmeyen bir konuda akıl yürüterek tahminde bulunmak

¹⁸ Câsiye, 45/24.

¹⁹ Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud İbn Ömer İbn Muhammed el-Harizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamizi't-Tenzil*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, IV, 284.

²⁰ Ahzâb, 33/10.

²¹ Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed İbn Ömer İbn Huseyin el-Taberistânî, *Mefâtihi'l-Ğayb et-Teysiru'l-Kebir*, I-XXXII, Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabiyye, Beyrut, 1420.

anlamındadır.”²² Bu minvalde *zan*, “% 51 ile % 99 arasında kesinliği olan bilgi demektir.

Zan kavramı şahitlik yapmak konusunda şu şekilde geçmektedir. Şahitlik niteliklerini taşıyan iki kişinin sözleriyle ortaya çıkan bilgi zannî bilgidir. İslâm hukukuna göre, hatası açıkça ortaya çıkmadıkça furû konusunda bu tür bilgilerle amel edilir. Mecelle'nin 72. Maddesi de şöyledir: “Hatası zahir olan zanna itibar yoktur. Aksi takdirde hak hukuk zayi olur.”²³ Bu şekilde yanlışlığı bilinen zanna itibar edilmemekle birlikte, şahitlerin sözlerine zanni bilgi olmasına rağmen itimat edilmektedir.

Hadis alanında ise alimlerden Bedreddin el-Aynî (855/1451) zannı; mahzur, me'mûr, mübah, ve mendub şeklinde dörde ayırır.

Mahzûr zan; Allah ve zahiren adalet sahibi Müslümanlar hakkında sû-i zan beslemektir.

Me'mûr zan; kendisine ulaştırılan ve hakkında kesin bilgi olmayan konulardaki zandır.

Mübah zan; doğruyu araştırmak için yapılan zandır.

Mendub zan; müslüman hakkında hüsn-i zanda bulunmaktır.²⁴

1.1.1. Zanla Alâkalı Diğer Kavramlar

Zan kavramını açıklamaya çalışırken çokça kullanacağımız ve konunun anlaşılmasında önemli bir yere sahip olan bazı kavramlar üzerinde kısaca duracağız

²² Ezherî, *Mu'cem*, III, 2254.

²³ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, 616.

²⁴ Aynî, XXII, 137

İlim

İlim kelimesi “bir şeyi hakikatiyle idrak etmek”²⁵ anlamına gelir. Rağıb İsfehânî (V/XI yüzyılın ilk yarısı), İlimin iki kaynaktan beslendiğini söyler; akıl ve vahiy.²⁶ Zan, bazı yerlerde kesin olmayan bilgi, vehim, tahmin gibi anlamlara gelerek ilim kavramıyla zıt olduğu görülmektedir. Kur’an’daki ayetlere bakıldığında ilim kelimesi sağlam bilgi anlamında kullanılmaktadır.²⁷

Hevâ

Cahiliye döneminde hevâ kelimesi, insanın gözünü kör eden aşk ihtirası anlamındadır. Kur’an-ı Kerim’de zannın temelini veya kaynağının hevâ olduğu ifade edilmektedir. Bu sebeple bu kelimeyi insanın arzuları istikametinde düşüncesizce hareket etmesi olarak anlamak mümkündür. Kur’an-ı Kerim’de ittibau’l-ehva şeklinde geçen ifade, ilmin zıttıdır.²⁸

Şekk

Şekk, bilgi sahibi olma konusunda orta noktada bulunma, ihtimallerin eşit olduğu durumlar için kullanılır. Yani tereddüt halinin herhangi bir tarafa baskın olmaması anlamına gelir. İbn Manzûr (711/1311) ve İsfehânî şekki şu şekilde açıklar: “Bir şeyin varlığı ile yokluğu arasında mutlak şekilde tereddüt etme, insan zihninin bir şeyin olup olmadığı hususunda tereddüt edip iki taraftan birini diğerine tercih edememesi, insan nezdinde iki karşıtın muâdil ve denk olması durumudur.”²⁹ İki taraf da muadil olduğunda insan bir tercih yapar. Tercih edilen tarafa zan, zayıf olan tarafa vehim denilir. Aklen zayıf olan taraf bilinir ve terk edilirse tercih edilen zann-ı galib adı verilir.³⁰ Bu durum kesin bilgiye yakın olan bilgiyi ifade etmek için kullanılır.³¹

²⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, II, 152; İbn Fâris, *Mucemu'l-Luğa*, III, 624; Rağıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 348-350.

²⁶ Rağıb el-İsfehânî, *Mufredat*, 348-350.

²⁷ Altıntaş, Ramazan, *Kur’an’da Hidayet ve Dalalet*, Pınar y. İstanbul, 2003, 156.

²⁸ Rum, 30/ 29; Ra’d, 13/37.

²⁹ Cevherî, Ebû Nasr İsmail İbn Hammâd, *es-Sıhah Tacu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, thk. Abdulğafur Attar, Daru'l-İlmî, Beyrut, 1987, I, 679-680; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VIII, 118-119; Rağıb el-İsfehânî, *Mufredât*, 266.

³⁰ Günay, Hacı Mehmet, “Şüphe”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, 39, 263.

³¹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 616.

Kur'an'da şekk kavramı on beş yerde geçmektedir ve neredeyse hepsi inanç konularıyla ilgili şüphe ve tereddütü ifade etmek için kullanılmaktadır.³² İmân, duyularla ya da bilimsel verilerle ortaya konulan bir durum değil de kalbin ameli olduğu için bu konuda yaşanan tereddüt, şekk kavramıyla anlatılmaya çalışılmaktadır.

Vehim

Vehim iki veya daha fazla mümkün durum arasından zayıf kalan cihetin doğru sanılıp tercih edilmesidir.

Tefekkür

Fikir - فکر kelimesi, “bilgiyi bilinene doğru sevk eden güç” anlamına gelmektedir. Tefekkür ise / f-k-r kökünden gelerek, “Bu gücün akılla birleşerek harekete dönüşmesidir.” denilir.³³

Tefekkür kavramı Kur'an'da ‘derinlemesine düşünme’ anlamında kullanılır. Ayet-i Kerime’de tefekkür kelimesi şu şekilde geçmektedir: “أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ / Onlar kendi iç dünyalarında hiç düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bu ikisi arasındakileri asla bir amaç ve anlamdan, dahası sınırlı bir ömürden yoksun yaratmamıştır. Ancak insanların birçoğu, Rablerine kavuşmayı inkar etmektedirler.”³⁴

1.2. Hadis Usûlü Açısından Zan

Hadislerin yazılarak kitaplara toplandığı dönemde bu hadislerin Rasûlullah (S)’den doğrudan duyulma ihtimali mevcut değildi. Rasûlullah (S) hayattayken hadislerin bir kısmının yazıldığı bilinmektedir. Fakat sayıca bu hadisler, tüm hadislere oranla az bir kısmını karşılamaktadır.

³² Nisâ, 4/157; Yûnus, 10/94, 104; Hûd, 11/62, 110; İbrâhîm, 14/9, 10; Neml, 27/66; Sebe’, 34/21, 54; Sâd, 38/8; Mü’min, 40/34; Fussilet, 41/45; Şûrâ, 42/14; Duhân, 44/9.

³³ Rağıb el-İsfehânî, 392.

³⁴ Rum, 30/8. Bu minvalde insanı Kur’ân âyetleri üzerinde iyice düşünmeye sevk eden başka âyetler için bk. Bakara, 2/219, 266; Âl-i İmrân, 3/191; En’âm, 6/50; A’râf, 7/176, 184; Yûnus, 10/24; Ra’d, 13/3; Nahl, 16/11, 44, 69; Rûm, 30/21; Zümer, 39/42; Câsiye, 45/13; Haşr, 59/21.

Hadis rivayetindeki bu durum, râvilerin hata yapma ve yalan söyleme ihtimallerinden dolayı hadislerin zan ifade ettiği yönündeki görüşlere sebep olmuştur.

Hadis usulü açısından bakıldığı zaman bir rivayetin Rasûlullah (S)'e aidiyeti hususundaki şüpheleri ortadan kaldırmak için alimlerin ilk dönemlerden itibaren çok hassas davrandıklarını görmekteyiz.

Hadis rivayetinde bulunan kimseden şahit istenmesi ya da yemin isteğinde bulunulması gibi örnekler hadis rivayetinde gösterdikleri ihtiyat ve tesebbütü ortaya koymaktadır. Daha sonraki dönemlerde yaşanan karışıklıklar, savaşlar, gruplaşmalar, Peygamberimiz (S)'e ait olmayan bazı sözlerin ona aitmiş gibi nakledilmesine sebep olmuştur. Bu ve daha farklı sebeplerle ortaya çıkan mevzu haberlerin yayılmasına engel olmak amacıyla alimler isnat sistemini geliştirmişlerdir. Bu sayede râviler cerh ve tadil araştırmasına tabi tutulabilmekteydi. Cerh ve tadil ilminde genel olarak ravide aranılan şartlarda ittifak bulunmaktadır. Râvilerin güvenilir olması için adalet ve zabt sahibi olmaları gerekmektedir. Alimler tarafından genel olarak kabul edilen “Metâin-i aşera” denilen on kusur, râvilerin tenkid edildiği meseleleri belirlemektedir.

Cerh ve tadil ilmî icthadî bir ilimdir. Bu yönüyle râvilerle ilgili görüşler zan ifade etmektedir. Ama bu ilmin gerekliliği ortadadır. Râvilerin durumlarıyla ilgili hüküm ortaya koymak için râvilerin özelliklerine, davranışlarına bakılmaktadır. Böylece kesin bilgi olmayan konularda karinelere göre amel edilebileceği alimler tarafından da uygulanarak kabul edilmiştir.

Zan açısından konuya bakıldığında râvilerin cerh ve tadil ilimlerine göre durumlarının belirlenmeye çalışılması, alimlerin farklı kanaatlerde bulunmaları, bu konuların icthadî yani o kişilerin kendi kanaatlerini ihtiva ettiğini göstermektedir. Allah'ın ayetlerinden ve Peygamber (S)'in hadislerinden beslenen Muaz İbn Cebel'in gerektiği hususlarda akıl yürütmesine Peygamber (S) tarafından izin verildiği bilinmektedir. Bu durumdan yola çıkarak aslında hadis usulünde zannın bulunduğunu söylemek mümkündür. Burada zan ifadesini kullanmak zannın

anlamları bilindiği zaman sakıncalı olmaktan çıkmaktadır. Aklın ve mantığın kullanılması İslâm dininde ve tüm ilimlerde kabul edilmektedir.

Cerh ve tadil ilminde, râvilerin durumları hakkında kanaat bildirirken elde edilen delillerden hareketle alimlerin bir sonuca varmaya çalışmaları, düşünmek anlamındaki zannın pratik olarak kabul edilip kullanıldığını gösterir.

Râvilerin adalet ve zabt sahibi olmasına, senetlerin muttasıl olmasına, hadisin şa'z ve muallel olmasına göre hadislerin sıhhati hakkında değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu şartlara göre sıhhati konusunda kanaat oluşan hadisin Rasûlullah (S)'e aidiyeti konusundaki şüpheler ortadan kalkmaktadır.

Tarihî süreçte gelişen olaylara göre hadislerin, İslâm dinine gelecek zarar ve şüphelerden korunması amacıyla doğrudan bir savunma mekanizması şeklinde geliştirilen isnat sistemi ve sıhhat açısından yapılan çalışmalar mevcuttur. Bu sayede hadislerin sıhhatiyle ilgili araştırmalar yapılabilmektedir.

Râvinin hata yapma ya da yalan söyleme ihtimalinden dolayı hadislerle, özellikle de haber-i vahidlerle ilgili olarak bilgi ifade etmeyeceği görüşünde olan alimler de bulunmaktadır. Fakat râvi sayısı ve sıhhat yönünden yapılmış olan tasnif şekillerinin arasındaki zaman farkı önemlidir.

Sonraki dönemlerde felsefe alanındaki çalışmaların Arapçaya çevrilmesiyle alimler bu görüşlerden etkilenmeye başlamıştır. Bu sebeple hadislerin tasnifi farklı şekillerde de yapılmıştır. Bunun sonucunda râvi sayısına göre tasniflerin oluştuğu görülmektedir.

Sahabe döneminde bir hadisin rivayet edilmesi halinde diğer sahabilerin o hadisi tekrar tekrar rivayet etmediği, gerekmedikçe hadis rivayetinden kaçındıkları bilinmektedir. Peygamber (S)'in eğitiminden geçmiş bu kimseler, hadisi rivayet ederken bir kişinin rivayet etmesini yeterli görmekteydiler. Bu sebeple Rasulullah (S)'den hadisi birçok işiten olmasına rağmen sahabeden tek kişinin rivayeti olarak gelebilmektedir. Bu sebeplerle ilk dönemlerden itibaren sıhhat açısından değerlendirmeler yapılırken ravi sayısına göre tasnif daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmaktadır.

Râvi sayısına göre yapılan tasniflerde hadisler; mütevatir, ahad ya da mütevatir, meşhur, ahad şeklinde ayrılmaktadır.³⁵

Mütevatir hadiste yalan söyleme ihtimali olmayacak sayıda râvinin yine kendisi gibi bir topluluğa rivayeti söz konusudur. Amidî (631/1233) bunu, verdiği haber hakkında kendi kendisine ilim verebilecek bir topluluğun haberi şeklinde tanımlamıştır.³⁶ Muhammed Ebû Zehv'in tanımında da ifade edildiği gibi يحصل العلم بصدقهم ضرورة – doğruluklarına zorunlu olarak, ister istemez bilgi ve kanaat hasıl olan hadislerdir.³⁷ Mütevatir hadislerin sayıları hakkında farklı görüşler mevcuttur.³⁸ Bu tasnife göre mütevatir haberlerin sayısı konusunda ihtilaf bulunmasına rağmen hadislerin büyük bir çoğunluğunun haber-i vahid olarak isimlendirilen kısma dahil olduğu ortadadır.

Haber-i vahidlerin zan ifade etmesi ise hadislerin İslâmî İlimler'de delil olarak kullanılması yönünden ele alınmıştır. Eğer bu duruma biraz genel olarak bakmayı başarabilirsek haber-i vahidlerin kabul edilmemesi aslında Hz. Peygamber (S)'in hadislerinin büyük bir çoğunluğunun reddi, hayatımızı şekillendirmede sünnetin etkisiz olacağına kabulü, sadece Kur'ân'ın yeterli olacağı gibi sonuçları da doğuracaktır.

İslâmî ilimlerde zan ve zanni bilgiyle ilgili tartışmalar genellikle haber-i vahid konusunda görülmektedir. Bu sebeple haber-i vahid daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

³⁵ Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, I, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1988, 53.

³⁶ Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfuddin Ali İbn Muhammed İbn Salim es-Sa'lebî, *el-İhkâm fî Usulî'l-Ahkâm*, Beyrut, 1985.II, 20.

³⁷ Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisün*, 25.

³⁸ Koçkuzu, 65.

1.3. Zannî Bilgi Ve Haber-i Vahid

1.3.1. Haber-i Vahid

ح ب ر kökünden gelen haber kelimesi, “bilmek” anlamına gelmektedir.³⁹ Çoğulu el-ahbar, el-ehâbir olan haber; “bilmek, haber almak, bir şeyin hakikatine vakıf olmak, nakledilen haber” anlamlarına gelmektedir.

Istılah olarak hadis ilminde Allah’a ve Peygamber (S)’e dayandırılan sözlere el-haberu’s-sadık denilir. Haberu’s-Sadık, el-haberu’l-mütevâtir ve haberu’l-ahad olmak üzere ikiye ayrılır. Daha sonraki dönemler ise mütevâtir, meşhur, ahad şeklinde tasnif edilmiştir.⁴⁰ Sonradan eklenen meşhur hadis ayrımının sebebi ahad haberin bilgi değeri hakkındaki tartışmaların çok olması, mütevâtir haberin sayısının az olmasıdır.⁴¹

Haber-i vahid bir, iki veya daha çok kişinin rivayet ettiği hadislerdir.⁴² Koçkuzu haber-i vahidin tanımları arasındaki farklılığı şu şekilde açıklamaktadır: “Haber-i vahidin tariflerine bakıldığı zaman terminologlar, haberi sadece Peygamberimize ve ondan tek kişinin işittiği duruma tahsis etmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde bu çerçeveye genişletilmiş, bu mesele mantık ve felsefe problemi olma istidatını göstermiştir.”⁴³

Haber-i vahidin râvi sayısına göre tasnifi; meşhur, aziz, garib şeklindedir.

Haber-i vahidin en yüksek mertebesi meşhur hadistir. Meşhur hadiste el-Cürcânî (816/1413)’nin tanımına göre üç merhale bulunmaktadır. İlki Peygamber (S)’den hadisin duyuluşudur. Bu kısımda tek râvi vardır. Daha sonraki iki merhalede

³⁹ el-Feyûmî, Ahmed İbn Muhammed İbn Ali, *el-Misbahu’l-Munîr*, Emiriyye, Mısır, 1316, I, 75.

⁴⁰ Koçkuzu, 53.

⁴¹ Koçkuzu, 54.

⁴² Cürcânî, Ebû’l-Hasen Seyyid Şerif Ali İbn Muhammed İbn Ali el-Hanefî, *et-Tarifât*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1983, 66.

⁴³ Koçkuzu, 79.

ise nakledenlerin sayısı artmaktadır.⁴⁴ Meşhur hadisin, ilk tabakası yani Rasulullah (S)'den nakli haber-i vahid gibidir, ikinci ve üçüncü tabakada ise şöhret bulmuştur.⁴⁵

Garib haber, İbnu's-Salah (643/1245)'a göre "Bir kimse bir haberi meşhur imamlardan rivayet ve nakilde münferid kalıyorsa bu hadislere el-haberu'l-garib denilir."⁴⁶ Meşhur imamlardan birinden nakil, birçok râvi tarafından aktarılması gerekir. Bir râvinin haberi diğerlerinden farklılık arz ediyorsa; ziyade, noksan, mana farklılığı bulunuyorsa, bu rivayet diğerlerinden ayrı ve yalnız kalmış demektir. Bu duruma infırad denilmektedir. Eğer sika râvi değilse bu haber üzerinde durulmaz. Râvi sika ise, bu haber garib sayılır.⁴⁷

Garib haberde oluşan bu infırad hali iki veya üç kişi tarafından vuku buluyorsa bu haberlere de el-hadisü'l-aziz denilir.⁴⁸

Buhârî Sahih'inde "Kitabu Ahbâri'l-Ahadî" babında konuyu ele alarak dönemin tartışmalarına cevap vermeye çalışmıştır.⁴⁹ Rasûlullah, farklı bölgelere mektuplar ve davetçiler göndermiş ve buraya giden kişiler İslâm hakkında bildiklerini öğretmiştir. Hz Peygamber'in Mus'ab İbn Umeyr'i Medine'ye, Muaz İbn Cebel'i Yemen'e, Dihye İbn Halife'yi Herakliyus'a gönderdiğini rivayetlerden anlaşılmaktadır. Daha birçok sahâbi bu şekilde farklı bölgelere gönderilmiş ve bu kişilerin sözleri yeterli görülmüştür. Bu durum haber-i vahide güveni göstermektedir.⁵⁰ Tevatür yoluyla kendilerine gelmeyen bu bilgileri insanların kabul edip uygulamalarından, tevâtürün amel, hatta îmân konularında asr-ı saadette şart görülmediği anlaşılmaktadır.

Bir başka delil ise şu hadistir: "İbn Ömer (r. a.)'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Halk Ramazan hilâlini görmeye çıkmıştı da ben Rasûlullah (S)'e onu

⁴⁴ Curcânî, 66, 67.

⁴⁵ Koçkuzu, 88.

⁴⁶ İbnu's-Salah, Ebû Amr Takiyyuddin Osman İbn Salahaddin, *Ma'rifetu Envâi Ulûmi'l-Hadis*, thk. Nureddin İtr, Daru'l-Fikr, Suriye, 1986, 229.

⁴⁷ Koçkuzu, 93.

⁴⁸ Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celaluddin Abdirrahman İbn Ebi Bekir, *Tedribu'r-Râvi fi Şerhi Takribi'n-Nevevî*, Daru'l-Asime, 2003, 375-377.

⁴⁹ Buhârî, Ahbâru'l-Ahad, 1-6.

⁵⁰ İbn Hişam, Ebû'l-Muhammed Cemaluddin, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Mektebetu Mustafa Elbanî ve Evladuh, Mısır, 1936, IV, 590, 594, 600, 607.

gördüğümü haber vermiştim. Bunun üzerine O, oruç tutmuş, halka da oruç tutmalarını emretmişti.”⁵¹ Bir kişinin verdiği haber üzerine Hz. Peygamber (S)’in Ramazan ayının başladığına haber vererek herkesin oruç tutmasını emretmesi, bir kişinin verdiği haberle amel edilebileceğinin delilidir.

Abdullah İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: İnsanlar Kubâ'da sabah namazı kılarken, onlara bir kimse geldi: “Rasûlullah’a bu gece Kur’ân indirildi, namazda Kâbe’ye yönelmesi emrolundu. Şimdi sizler de namazınızın içinde Kâbe tarafına yönelin.” dedi. Cemâatin yüzleri Şâm tarafına doğruydular. Oldukları vaziyette derhâl yüzlerini Kâbe tarafına döndürdüler.”⁵² hadisinde ayeti haber veren bir kişiden bahsedilmektedir. Hz. Peygamber (S)’den gelen haber üzerine buna hemen uymaları, haber-i vahidin durumunu göstermektedir.

Rasûlullah (S) Necran’a Ebû Ubeyd İbn Cerrah’ı gönderirken onun hakkında “Size emin bir adam gönderiyorum.”⁵³ diyerek vasfını söylemesi, dinde güvenilir biri olmasının yeterli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayette de fâsık kimsenin haberinin araştırılmasının⁵⁴ söylenmesi, bu durumu zarurî hale getirmektedir.

Rasûlullah (S)’in vefatından sonra ashab hadisleri birbirlerinden öğrenmeye, yeri geldiğinde nakletmeye çalışmışlardır. Hulefa-i Raşidin döneminde halifelerin hiç duymadıkları ve uygulandığını görmedikleri bir hadisi duyduklarında şahit isteme, yemin ettirme gibi yöntemlere başvurdukları da bilinmektedir. Genel uygulamaya bakıldığı zaman sahabenin birbirine güvendiğini ama rivayeti söyleyen kişinin zabtından emin olunmadığı durumlarda şahit isteme gibi yöntemlere başvurulduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵

Sahabelerin bu şekilde haber-i vahidle amel etmelerine birçok örnek vardır. Hz. Ebû Bekir’e miras için gelen bir nineye altıda bir hisse vermesi Muğire İbn

⁵¹ Darimî, Savm, 6.

⁵² Buhârî, Ahbâru’l-Ahad, 1; Nesâî, Salât, 24, Kible, 3; Muvatta’, Kible, 6. Ayrıca bk. Şâfîî, Risale, 223.

⁵³ Buhârî, Ahbâru’l-Ahad, 1.

⁵⁴ Hucurât, 49/6.

⁵⁵ Ertürk, Mustafa, “Haber-i Vâhid”, DİA, 350.

Şube'nin nakline dayanmıştır.⁵⁶ Muaz İbn Cebel'in Medine'ye görevlendirilmesi ve tek kişi olmasına rağmen söylediklerinin Müslümanlar tarafından yerine getirilmesi ise en meşhur örneklerden birisidir.⁵⁷

Bu şekilde örnekleri artırmak mümkündür. Bu meselede Ebû Bekir, Ömer gibi bazı sahabilerin ihtiyatlı tavırları, haber-i vahidin reddi olarak değerlendirilmemelidir.

Hiz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra ise hadis rivayeti daha hassas bir konu haline gelmektedir. Fırkalaşmalar, siyasî çekişmeler, mevzu haberlerin yaygınlaşması gibi sebepler hadis rivayetinde bir metod geliştirilmesi zarureti ortaya koymuştur.

Haber-i vahidlerin delil olup olamayacağı konusunun ise hicrî I. Asrın sonlarına doğru itikâdî mezheplerin ortaya çıkması ve hicrî II. Asrın ilk yarısında fıkıhın tedvin edilmeye başlanmasıyla ortaya çıktığı söylenebilir.

“Fıkhu'l-Buhârî fi terâcimihi -Buhârî'nin fıkıhı bab başlıklarındadır.” Buhârî hakkında bu söz zaman içerisinde meşhur olmuştur. Haber-i Vahid'in verdiği haberin delil olduğunu belirtmek amacıyla 6 bab ve 21 hadisten meydana gelen Kitabu Ahbar'il-Ahadi bölümünü yazmıştır. Böyle bir bölüm Buhârî'nin el-Camiu's-Sahih'i dışında hiçbir hadis kitabında bulunmamaktadır. Bu bölümün ilk babına (ma cae fi icazeti haberi'l-vahidi's-saduk) ezan, namaz, oruç, ferâiz ve ahkâm konularında doğru sözlülüğüyle tanınan kişinin verdiği haberle amel etmenin caiz olduğunu söyleyerek başlar. Bu bab başlığında kullanılan haber-i vahid tamlaması terim manasıyla değil de lügat manasıyla kullanıldığı şarihler tarafından dile getirilmiştir.⁵⁸ İbn Hacer (852/1449) Buhârî'nin bu bölümü bir kişinin rivayetini kabul etmeyenlere reddiye amacıyla ele aldığını söyler.⁵⁹ Aynî (855/1451) ise Buhârî'nin bu başlığının, haber-i vahidin sadece namaz, ezan gibi ameli konularda

⁵⁶ Zerkânî, *el-Menhelu'l-Hadis*, I, 118.

⁵⁷ Şâfiî, *Risâle*, 514.

⁵⁸ İbn Hacer, Şihabuddin Ebû'l-Fadl Ahmed İbn Ali el-Askalani, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1379, XIII, 233; Kastallanî, Ebû Abbas Şihabuddin Ahmed İbn Muhammed İbn Ebi Bekr, *İrşadu's-Sari li Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1420, XV, 240.

⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, XIII, 233.

delil olduğuna ama itikâdî konularda delil kabul edilemeyeceğini ortaya koyduğunu söyler.⁶⁰

İbn Hacer bu babı izah ederken şunları dile getirir: Güvenilir birisi ezan okuduğu zaman vaktin girdiği anlaşılır ve namaz kılınır, bir kimse kibleyi gösterse o yöne doğru namaz kılınır. Bir kimse güneşin doğduğunu ya da battığını söylese oruç konusunda onun söyledikleriyle amel edilebilir.⁶¹

Buhârî bu bölümde bazı ayetleri de delil olarak almıştır. Bunlardan ilki Tevbe Suresi'nde geçen “ وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا وَإِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ - (Ne var ki) Mü'minlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar.”⁶² Bu ayeti, haber-i vahidin hucciyeti için birçok alim zikretmiştir. Burada geçen taife kelimesinin anlamı konusunda alimlerin ihtilafı söz konusudur. Buhârî bu görüşlerden “tek ya da birkaç kişi” anlamına geldiğini kabul ederek bu delili kullanmaktadır.⁶³ Bu ayetle birkaç kişinin ilmi bilmesi ve aktarması, toplum için yeterli görülmesi yönüyle delil olarak sayılmaktadır. Diğer bir ayet ise Hucurât Suresi 6. Ayettir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا - Ey İmân edenler! Size bir fâsık bir haber getirirse doğruluğunu araştırın.” Buhârî, âyetin sadece baş kısmını zikretmiştir. Kirmânî (786/1384), bu ayeti fâsık birisinden haber geldiğinde araştırılması gerektiği, fâsık olmayan bir râvinin haberinin ise araştırılmaya gerek olmadığı şeklinde açıklamaktadır.⁶⁴ Ama İbn Hacer bunun sadece takviye edici bir delil olduğunu söyler.⁶⁵ Hanefiler'e göre mefhumu muhalif yeterli bir metod olarak geçerli değildir. Dolayısıyla haber-i vahidin hucciyeti konusunda bu ayet herkes tarafından kabul edilen bir delil olmamıştır. Ahzab Suresi 53. Ayet bu bölümün

⁶⁰ Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddin Mahmud İbn Ahmed İbn Musa İbn Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, XX, 188

⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, XIII, 234.

⁶² Tevbe, 9/122.

⁶³ Taife kelimesinin bir kişi anlamına geldiğini Buhârî, Hucurât S. 9. Ayetle desteklemektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Özmen, a.g.m., 242-244.

⁶⁴ Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed İbn Muhammed, *el-Kevâkibu'd-Derâri fi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, II. Bsk., Beyrut, 1401, XXV, 14

⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, XIII, 234..

– باب قول الله تعالى لا تدخلوا بيوت النبي إلا يؤذن لكم – üçüncü bab başlığında kullanılmaktadır. Allah’ın ‘Peygamber’in evlerine izin verilmedikçe girmeyin’ kavli babı” şeklindedir. Ama bu ayetin haber-i vahide delil olmadığı konusunda iddiâlar mevcuttur. Buhârî’nin bu babta aldığı ayetler konu hakkında yeterli delil olarak sayılmamış ve ele aldığı hadisler, haber-i vahid konusundaki görüşünü haber-i vahid olarak görülen hadislerle delillendirdiği yönüyle eleştirilmiştir.⁶⁶

İbn Hacer’e göre ise doğru sözlü bir kimsenin verdiği haber kuvvetli olarak gerçeği yansıtır. Nitekim bir kişinin şahitliği yeterli değilken sözüyle amel edilebileceğini söyler. Bunlardan sonuç olarak şöyle bir kaide ortaya koyulabilir: “Genel maslahat, nadir olan mefsetet için terkedilemez.”⁶⁷

Ramhürmüzî (360/917)’nin el-Muhaddisu’l-Fâsıl kitabında haber-i vahid tanımına rastlanmamaktadır. Sonraki eserlerde ise sadece tanım olarak geçer ve bu hadislerin kullanılması için delil getirme gibi açıklamalar bulunmamaktadır. Hatib el-Bağdadî (463/1071)’nin eserinde ise sadece senetle ilgili bilgi verilmemiş daha ayrıntılı bilgiler de bulunmaktadır.⁶⁸ Bu konudaki bab başlıkları şu şekildedir: “1. Haber-i vahidin kat’iyyet ifade ettiğini söyleyenlerin reddi babı. 2. Haber-i vahid ilmi gerektirir inancında şüphesi olanın kanaatinin değişme babı.”⁶⁹

Muhaddisler temelde adalet ve zabt sahibi râvinin naklini kabul ederler. Ama metin tenkidi açısından Kur’an’ın muhkem nassına mütevatir sünnete, icmaya, akla, tarihen sabit olmuş hâdiselere, tecrübe ve müşahadeye aykırı olmaması gerektiğini belirtirler. Haberi rivayet eden ravilerin sayısı değil, ravilerin güvenilirliğine göre kabul şartlarını belirlemişlerdir.

İmam Malik’e göre amel-i ehli Medine’ye aykırı bir haber-i vâhid bin kişiden bin kişiye nakli olmuş olan bir şeye zıt olduğundan kabul edilemez. Bu konu “Fıkıh’ta Zannî Bilgi” başlığı altında tekrar ele alınacaktır.

⁶⁶ Özmen, 246, 247.

⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, XIII, 198.

⁶⁸ Hatib el-Bağdadî, *el-Kifâye*, bab: er-Raddu ala men kâl: Yecibu’l-Kat’u ala haber’il-vahid

⁶⁹ Hatib el-Bağdadî, *el-Kifâye*, 25.

1.3.2. Akâid'de Zannî Bilgi

İtikadî konularda bilginin değeri ve nelerin bilgi ifade ettiği konusu önemli tartışmalara sebep olmuştur. Haber-i vahidler, Peygamber Efendimiz (S)'den naklinde şüphe bulunmasından ve râvilerin hata yapabileceğinden zannî bilgi ifade ettiği genel olarak kabul görmüştür.

İbn Teymiyye (728/1328), hadisler konusunda kelamcılarının liyakatsiz olduklarını söyleyerek tenkit etmiştir. Kelamcılardan bazılarının buldukları her hadisi kullanmalarını, hadis alanında kelamcı ve felsefecilerin yeterli bilgiye sahip olmamasına bağlar.⁷⁰ Hadislerin sıhhati hakkında bilgilerinin olmaması yanında bazı âlimlerin kendi görüşlerini güçlendirmek için mevzu ve zayıf haberleri delil olarak almaları çokça eleştirilmiş, hatta âlimler hadis uydurdukları gerekçesiyle tenkit edilmiştir.⁷¹ Hadis uyduranlar arasında Şia, Mürcie, Kaderiyye, Cehmiyye, Müşebbihe, Hariciler gibi siyasî ve itikadî fırkaların olduğu tesbit edilmiştir.⁷² İbn Teymiyye, hadislerin kabul edilmesinde ve reddedilmesinde muhaddislerin görüşlerinin önemli olduğunu dile getirmektedir.⁷³ İtikadî konularda haber-i vahidlerin tümünden reddi ve kullanılmaması Peygamber Efendimiz (S)'in mütevatir hadisler dışında herhangi bir açıklama yapmadığı anlamına gelir ki bu da muhâldir. Bu sebeple İslâm'ın genel kurallarına ve aklın açık ilkelerine uyan ve isnadı problemlili olmayan hadislerin kabul edilmesi gerekmektedir.⁷⁴ Bunun yanı sıra bazı haber-i vahidler israiliyyat olabilmektedir. İslâm itikadına zarar verebileceği için bunlar delil kabul edilirken dikkatli olunmalıdır.⁷⁵

⁷⁰ İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyuddin Ahmed İbn Abdilhalim, *Mecmeu'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman İbn Muhammed, Mecmeu'l-Mulk, Medine, 1995, IV, 71-72, 82-83.

⁷¹ Rafizî ve Mürcie hakkında bk. Celâleddin Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, thk. A. Abdullatif, Riyad, I, 285.

⁷² Sancaklı, Saffet, *Hadislerin Anlaşılmasında Karşılaşılan Problemler*, İstanbul, 2001, 206-207.

⁷³ Yavuz, Yusuf Şevki, *Kelam-Hadis İlişkisi*, II, İstanbul, 1998, 74.

⁷⁴ Yavuz, 77.

⁷⁵ Topaloğlu, Bekir, "Müzakereler", *Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyumu*, İstanbul, 1999, 225.

Ahad haberlerin itikâdî konularda delil olup olmamasıyla ilgili farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bunları üç başlık altında toplamak mümkündür.

1.3.2.1. Haber-i Vahid Mutlak Anlamda Bilgi İfade Eder.

Haber-i vahid'in mutlak anlamda zan değil de bilgi ifade ettiğini söyleyenler muhaddislerin çoğunluğu, Eş'ârî ve Zâhirîlerden bir gruptur. Muhaddislerin bu konudaki görüşleri bir önceki başlıkta anlatılmıştı. Muhaddisler, hadislerin sahih olmasını yeterli görmektedirler.

Davud İbn Ali ez-Zâhirî, Haris el-Muhasibî ve İbn Hazm da bu görüştedirler.⁷⁶ Zahirîler, şer'i hükümlerde zanna dayanmayı doğru bulmazlar. Haber-i vahidin zannî bilgi ifade etmediğini kesin bir şekilde ortaya koymaya çalışırlar. Zanna dayanmayı kabul etmedikleri için kıyası kesin olarak reddederler.

İbn Hazm'a göre, ahad haber bilgi ifade eder. Bunun delillerinden birisi, Peygamber Efendimiz (S)'in İslâm dinine davet etmek için bir ya da birkaç kişiyi elçi olarak göndermesidir. Bu kimseler gittikleri yerdeki insanlara dinin itikâdî ve amelî emirlerini ulaştırmaktaydı ve bu kişilerin verdiği bilgiler yeterli görülüyordu.⁷⁷ İbn Hazm'ın diğer delili ise Rasûlullah (S)'in Kur'an ayetlerini açıklamasıyla beraber farklı konularda da hadisler aktarmasıdır. Yani İbn Hazm, Peygamber Efendimiz (S)'in Allah'ın izniyle Kur'an'da olmayan bilgileri ifade eden hadisler de söylediğini kabul eder. Haber-i vahidleri reddetmek demek Peygamberimiz (S)'in sadece Kur'an'ı açıklama yetkisi olduğunu kabul etmek demektir.⁷⁸

Haber-i vahid mutlak anlamda bilgi ifade eder görüşüne göre itikâdî konuların temel meseleleri ayetlerle belirlenmiştir. Ayetlerin açıklaması ve detaylandırılması mahiyetinde olan hadislerin kullanılmasında da sakınca yoktur. İtikadi konuların fer'i meseleleriyle ilgi olarak rivayet edilen hadislerin sıhhatinde

⁷⁶ Âmidî, Seyfuddin, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. S. El-Cemilî, Beyrut, 1404, I, 29; Yusuf, Karadavî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, çev. Özcan Hıdır, İstanbul, 2001, 121.

⁷⁷ Suyutî, 73

⁷⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Kahire, 1984, I, 111.

problem yoksa sabit olur. Kabir azabı, ru'yetullah gibi Kuran'da kapalı olan ve hadislerle açıklama getirilen konularda hadisin subûtu sahih ve delaleti açık ise imân etmek gerekir.⁷⁹ Fakat bu meselelerle ilgili farklı görüşü benimseyenleri tekfir etmek ve bid'atle suçlamak doğru değildir.

İtikadî mezhep imamlarından İmam Eş'arî (324/ 935-36)'nin akâid prensiplerini dile getirirken haber-i vahid hakkında şöyle söylediği nakledilmektedir: "Sika râvilerin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hiçbir şeyi reddetmeyiz."⁸⁰ Eş'arî'nin akidesindeki hadisler incelendiğinde hemen hemen hepsinin haber-i vahid olduğu hatta bazen meseleleri açıklamak için delil olarak ayetlerden önce hadisleri aldığı da görülmektedir.⁸¹

1.3.2.2. Haber-i Vahid Mutlak Olarak Bilgi İfade Etmez.

Hanefiler, Şâfiîler, Malikîlerin çoğunluğu, Mutezile ve Haricilerin çoğunluğu bu görüşe sahiptir.⁸²

İmam Maturîdî (333/944), amelî konularda ahad haberlerin, itikadî konularda sadece ayet ve mütevatir haberlerin delil olduğunu savunur.⁸³ Bu görüşünü râvilerin hatadan ve yalan söyleme ihtimallerinden masûn olmadıkları gerekçesine dayandırır.⁸⁴ Ama bu konuda ihtiyatlı davranır. Eğer râvilerin durumları ve hadislerin metinleri incelenirse bu tür haberlerin anlamı açık ayetlerle beraber kullanılabileceğini söyler.⁸⁵ Maturidî âlimlere göre, dinin temel esaslarının ayet ve mütevatir hadislere dayandırılması gerekmektedir. Fer'i meselelerle ilgili haberlerin kesin bilgi ifade edeceği kabul edilmez ama bir takım delillerle bu haberlerin doğru olduğuna inanılabilir.

⁷⁹ Karadavî, 125-126.

⁸⁰ İbn Furek, Ebû Bekir Muhammed İbn Hasan, *Mucerredü Makalati'sh-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Beyrut, 1986, 23, 201.

⁸¹ Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1424, 8-9.

⁸² İbn Hazm, *İhkam*, I, 112; İbn Teymiyye, *el-Furkan*, III, 48, 208; Bağdadi, *Usulu'd-Din*, 19.

⁸³ Özcan, Hanifi, *Maturîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul, 1998, 87.

⁸⁴ Maturîdî, Ebû Mansur, *Kitabu't-Tevhid*, thk. Fethullah Huleyf, Beyrut, 1970, 8.

⁸⁵ Özcan, 87.

Hanefî âlimlerden Serahsî (483/1090) 'ye göre dinin temel konularında kat'î bilgi ifade eden deliller kullanılmalıdır. O, ru'yetullah, kabir azabı gibi konularda haber-i vahidlerin bilgi olarak kabul edilmediğini savunur. Ama bu haberlerin zorunlu bilgi ifade etmemekle beraber bir takım delillere dayanılarak doğru olduğu kabul edilebilir.⁸⁶

Fahrudin Razî (606/1210)'ye göre de Allah Teâla ve sıfatlarının bilinmesinde haber-i vahidi zarurî bilgi kabul etmek doğru değildir. Zannî bilgiye güvenmemek gerektiği ayetlerde de açıklanmıştır.⁸⁷ Râzî, râvilerin en üst tabakasında olanların Hz. Peygamber (S)'in ashabı olduğunu söyler. Fakat farklı rivayetlerde sahabilerin bile birbirini tenkid ettiği, düzelttiği görülmektedir. Râzî'ye göre, Sahabenin bile hadis rivayetinde durumu böyle olduğuna göre haber-i vahid sadece dinin furûunda delil kabul edilebilir. Ama Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında bu rivayetler bilgi olarak kabul edilemez.⁸⁸

Haber-i vahid'in mutlak bilgi ifade etmediğini söyleyenlerden birisi de Mûtezile'dir. Mutezile'nin kabul etmediği hadisler şöyle sınıflandırılabilir: Teşbih ifade eden hadisler, cebr ifade eden hadisler, ircâ ve büyük günah sahiplerine şefaât ile ilgili hadisler, akla ters olan hadislerdir.⁸⁹

Haber-i vahidin mutlak bilgi ifade etmeyeceğini ilke olarak kabul edenler, pratikte görüşlerini desteklemek için haber-i vahidleri kullanarak genellikle kabul ettikleri prensibe aykırı hareket etmişlerdir.⁹⁰

⁸⁶ Serahsî, Ebû Bekir, *Usulu's-Serahsî*, thk. El-Afganî, Beyrut, 1372, I, 322, 329.

⁸⁷ Razî, Fahrudin, *Esasu't-Takdis*, Beyrut, 1995, 127. Ayrıca bk. Necm, 53/28, Bakara, 2/169.

⁸⁸ Râzî, 128.

⁸⁹ Aydın, Hüseyin, "Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri", *Ekev Akademi Dergisi*, yıl 7, s. 15, 85-88.

⁹⁰ Aydın, Hüseyin, "Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri", *Ekev Akademi Dergisi*, 82.

1.3.2.3. *Haber-i Vahid Belli Şartlar veya Karîneler ile Bilgi İfade Eder.*

Haber-i vahidin belirli şartları taşınması halinde bilgi ifade edeceği âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiş bir görüştür. Fakat bu şartların ve karinelerin ne olduğu konusunda ihtilaf mevcuttur.

Mutezilî âlimlerden Ebû Ali el-Cubbâî (303/916), âdil olarak bilinen râvînin haberinin şu şartlarla kabul edilebileceğini söyler:

1. Konuyla ilgili başka âdil bir râvînin haberi mevcutsa,
2. Bu rivayeti, Kur'an'ın açıkça anlaşılın nasları ya da başka bir hadisin zahiri desteklerse,
3. Ashab arasında yaygın olursa ya da ashabin bir kısmı onunla amel ederse.⁹¹

Âmidî (631/1233), karinelerin artmasıyla zannî bilgi olan haber-i vahidin tevatür seviyesine yükseleceği kanaatindedir.⁹² Âmidî'ye göre, bir muhaddis nasıl herkesin göremeyeceği kusurları bilip illetli hadisleri belirleyebiliyorsa aynı şekilde hadislerin üstünlük derecelerini de belirleyebileceğini dile getirir. Dolayısıyla muhaddislerin hadisler hakkındaki yorumları, onların bilgi ifade etme seviyelerini belirleyeceğini kabul eder.⁹³ Mutezilî âlimlerden Nazzâm (231/845) ve taraftarları da aynı görüştedir. Aynı ilkeyi tersten uygulayarak mütevatir hadisin reddedilebileceğini de söylerler.⁹⁴

Suyûtî, mütevatir hadis hariç diğer hadislerin bilgi ifade etmediği görüşünü Kaderiyye ve Mutezile'nin ortaya koyduğu bir görüş olarak kabul eder. İbn Teymiyye (728/1328)'ye göre sadık râvîlerin rivayet ettiği hadisler, bazen râvî sayıları, bazen râvîlerin sıfatları, bazen her ikisiyle birlikte mütevatir haber gibi bilgi

⁹¹ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 73.

⁹² Âmidî, *el-İhkâm*, II, 53.

⁹³ Koçkuzu, *Ali Osman, Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul, 1983, 61.

⁹⁴ Kadî Abdulcebbar, *El-Muğni fi Ebvabul-Tevhid ve'l-Adl li'l-Kadı*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, XV, 392.

ifade eder.⁹⁵ İbn Teymiyye, temel usul kitaplarında da ifade edildiği gibi ümmetin “telakki bi'l-kabul” ile benimsediği ve amel ettiği hadislerin bilgi ifade ettiğini söyler.⁹⁶ Çünkü ümmet akıl dışı olan bir şeyde hüsnü kabulle davranıp birleşemez. İbn Teymiyye, doğru sözlü ve bilgi sahibi kimselerin haberlerinin tevatüre ulaşmayıp iki kişi tarafından rivâyet edilse dahi bilgi ifade ettiğini söyler. Dolayısıyla haber-i vahidin doğruluğu delillere bağlıdır. Râvinin ilmi, dînî hassasiyeti, doğruyu araştırma azmi gibi nitelikleri sayesinde yalan söylemediği kesin olarak bilinebileceği kanaatindedir.⁹⁷

Son dönem âlimlerinden Kevserî (1952) bu üç yaklaşımı değerlendirdikten sonra temel prensip olarak haber-i vahidin ilim değil, zan ifade ettiğini kabul eder. Ama itikadî kalbin bir ameli olarak değerlendirerek sahih olan ahad haberle itikâdî konularda da amel edilebileceğini söyler. Karinelerle haber-i vahidin artık kesinlik taşıyan bir bilgi haline geldiğini söyler. Âlimlerin itikâdî meselelerle ilgili hadisleri bir araya getirerek yeni kitaplar yazmalarını ve akâidle ilgili meselelerde haber-i vahidlerin rivâyet edilmesini, haber-i vahidin âlimler tarafından bilgi olarak kabul edildiği şeklinde yorumlamıştır. Kevserî'ye göre, itikâdî meselelerde haber-i vahidin bilgi değeri olmadığını kabul etmek, sünnetin devre dışı bırakılması anlamına gelecektir.⁹⁸

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa haber-i vahidle ilgili üç yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Bunlar: Mutlak kabul, mutlak red ve şartlı kabuldür.

Haber-i vahidin kabul edilmesi için güvenilir ve sika râviler tarafından nakledilmesi şartında ittifak vardır. Bu sebeple bazı âlimler, aynı râvi tarafından nakledilen mütevatir hadisin kabul edilirken haber-i vahidin kabul edilmemesini akla uygun görmemektedir.⁹⁹

⁹⁵ İbn Teymiyye, *el-İstikâme*, thk. R. Salim, Medine, 1403, I, 29.

⁹⁶ İbn Teymiyye, *Mecmeu'l-Fetavâ*, XIII, 351.

⁹⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih limen Beddele Dine'l-Mesih*, thk. Heyet, Riyad, 1414, VI, 481.

⁹⁸ Özşenel, Mehmet, “İtikadî konularda Haber-i Vâhidin Delil Olma Meselesi ve Kevserî'nin Konuya Bakışı”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, XIX, s. 37, 181-183.

⁹⁹ Ünalın, Abdullah, “Eş'arilikte Haber-i Vâhidin Bilgi Değeri”, *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arilik Sempozyumu Bildirileri*, 2014, 730.

Haber-i vahidin, Kur'an'da geçmeyen önemli itikâdî bir meselede kullanılması genel olarak kabul görmemektedir. Şartlı olarak kabul edenler hadislerin, ayetin açıklaması ya da te'kidi mahiyetinde bilgi sunduğunu savunmaktadırlar. Bazı fer'î meseleler ise sahih hadisle sabit olur. Kurân'da kapalı olarak geçen ve sahih hadislerle açıklama getirilen meseleler ya da Kur'an'da te'vile açık meselelerde, hadisin sübûtu sahih ve delaleti açık ise iman esası olarak kabul etmek gerekir.

Bu görüşte olanlara göre bütünlüğü içinde değerlendirildikten sonra hadislere Kur'an'a arz metodu da uygulanmalıdır. Eğer bir hadis Kur'an'da açık bir hükme veya inanca ters düşüyorsa reddedilmelidir. Yine muhteva tenkidi yöntemlerinde de sayılan tarihi verilere uygunluk, akla ve tecrübeye uygunluk gibi şartları da sağlaması gerekmektedir.

Bir takım karinelerle haber-i vahid'in bilgi ifade edeceği görüşünü savunanların şartlarını Hüseyin Aydın şu şekilde bir araya getirmektedir:

1. Cubbâî'nin belirttiği gibi Kur'an'ın nassları ile açık bir şekilde desteklenmiş olması,
2. Bir başka sika râvinin haberi ile desteklenmiş olması,
3. Cübbâî'nin belirttiği gibi, ashabın arasında yaygın olması,
4. Gazâlî'nin tespit ettiği gibi, haber-i vahidin ashab tarafından tekzip edilmemesi,
5. Râvinin hadis ilimlerinde uzman ve sika olması,
6. Kur'an'a ters olmayıp, onun ruhuna uygun olmasının yanı sıra rivayette değinilen meseleye Kur'an'da işaret olduğuna dair icma bulunması,
7. Amelin bilgiyi desteklemesi,
8. Hadis otoritelerinin tecrübelerine dayanarak yaptıkları teşhislerin hadisin sıhhatini desteklemesi.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Aydın, Hüseyin, "Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri", EKEV Akademi Dergisi, 2003, s. 15, 93.

Maturîdî (333/944) ve Kâdî Abdulcebbar el-Hemedanî (415/1025) gibi haber-i vahidin mutlak bilgi ifade etmediğini savunan âlimler haber-i vahidle ilgili sistemlerini oluştururken çok önemli ve benzer esaslar ortaya koymakla beraber pratikte o esaslara uymakta zorlanmışlardır.¹⁰¹

Haber-i vahid'le ilgili ele alınan görüşler açıklanırken belirtildiği üzere bir haber-i vahidin teoride reddedilmesiyle uygulamada karşılaşılan durum farklıdır. Usûl ortaya koyarken belirlenen kurallar, tek tek meseleleri izah ederken geçerli olmamış ve haber-i vahidlerle amel etmek zorunda kalınmıştır. Bu durum aslında hadis ilmüne bakışımızı ve aslında rivayetlerin ilimlerin tesisinde ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir.

Haber-i vahidle ilgili bu yaklaşımlar göz önünde bulundurulduğu zaman en önemli sonuçlardan biri de haber-i vahidle delillendirilen fer'i bir meseleyle ilgili farklı kanaatte olanların tekfir edilemeyeceğini dile getirmeleridir. Bu konular günümüzde aslî meseleler yerine tartışma haline getirilerek gündem oluşturulmaya çalışılmakta ve gruplaşmalara sebep olmaktadır.

1.3.3. Fıkıh'ta Zannî Bilgi

Kat'îlik ve zannîlik, delillerin sıralaması ve bağlayıcılık ölçütünü belirlemektedir. Delillerle ilgili olarak kat'i-zannî ayrımına daha çok usul eserlerinde yer verilmektedir. Fıkıh usulünde mütevatir hadis kat'î delil; ahad haber ve fikhî kıyas zannî delil olarak değerlendirilmektedir.

Serahsî (483/1090) Usul'ünde kat'î deliller yani ilim gerektiren şer'î delilleri dörde ayırır: Allah'ın kitabı, Hz. Peygamber'den (S) bizzat duyulan söz, mütevatir hadis ve icmâ. Bunların dışındaki şer'î deliller, te'vil edilmiş ayet, tahsis edilmiş âmm, haber-i vahid ve kıyas; zannî delildir ve bunlar da amel gerektirir. Serahsî'ye göre ilim bakımından zannî oluş, amel bakımından zannî olmayı gerektirmez.

¹⁰¹ Bebek, Adil, "İmam Maturîdî ve Kâdî Abdulcebbar'a göre Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri", *Kelam'da Bilgi Problemi Sempozyumu*, 2003, 47-51.

Meşhur hadisin durumu ise Hanefî alimler arasında ihtilafıdır. Cessas (370/981) ve Debûsî (430/1039) gibi âlimler haberleri ikiye ayırarak meşhur haberi de mütevatir içinde değerlendirmişlerdir. Ama Pezdevî ve Serahsî haberleri üç grupta tasnif etmiş ve bu tasnif Hanefiler tarafından genel olarak benimsenmiştir. Serahsî, meşhur haberi, ilk nesilden itibaren yaygın olmaması yönüyle haber-i vahid, ifade ettiği bilginin mahiyeti ve sonuçları açısından ise mütevatir konumunda görmüştür.

Zannî delillerden konumuz gereği sadece haber-i vahid üzerinde duracağız. Haber-i Vahid, Hanefilere göre Rasûlullah (S)’e aidiyeti kesin olmaması ve telakki bi’l-kabul olmamasıyla zannî kabul edilir. İlim gerektirmemesi, râvinin hata, yanılma, yalan söyleme ihtimalinden dolayıdır. Râvinin adalet sahibi olması sebebiyle amel gerektirir ama inkârı küfrü gerektirmez.¹⁰² Hanefî usulcüler, zannın amel gerektirmesini, haber-i vahid’in zann-ı galib ifade etmesiyle açıklamışlardır. Zann-ı galib şer’î hükümlerde amelin vacipliği için yeterli görülmüştür.¹⁰³

Âhad haberlerle amel etme hususunda cumhur ulemâ râviler için bazı şartlar koymuştur: Râvilerin akil-baliğ olması, müslüman olması, adil olması ve zabta ehil olması. Bu dört şartta mezhep imamı ittifak halinde olsa da âlimler bunlara ek olarak bazı şartlar ileri sürerek ihtilaf etmişlerdir.

Hanefî usulcüler bu şartlara ilâve olarak şu şartları ileri sürmüşlerdir;

1. Râvinin, Hz. Peygamber’den rivayet ettiği hadisin aksi şekilde amel etmemesi ve fetva vermemesi.
2. Hadisin sık sık vuku bulan ve her Müslümanın hükmünü bilmesi gerektiğine inandığı olaylar yani umûm’ul-belvâ hakkında varid olmaması.
3. Râvinin fıkıh ile maruf olmaması durumunda hadisin –bir görüşe göre- kıyasa ve şer’î esaslara aykırı olmaması.

Kevserî’ye göre Ebû Hanife’nin haber-i vâhidleri kabul şartları şu şekildedir:

1. Kur’an’ın umum ve zahir ayetlerine, meşhur sünnete, İslâm hukukunun başlıca hedeflerine ve kendisinden daha sağlam bir ahad hadise muhalif değilse kabul edilir.

¹⁰² Debûsî, *Takvîm ’ul-Edille*, thk. Halil Muhyiddin el Meyyis, Beyrut, 2001, 25, 205, 170.

¹⁰³ es-Sicistânî, Ebû Salih Mansur İbn İshak, *el-Gunye fi Usuli’l-Fıkh*, 1989,113.

2. Haber-i vâhidin râvisi sika ise, haber-i vâhid kabul edilir. 3. Eğer haber-i vâhidin râvisi kendi rivayetini reddetmiyorsa, aksini yapmıyorsa ve fetva vermiyorsa kabul edilir.¹⁰⁴

Hanefiler¹⁰⁵ bütün toplumu ilgilendiren ve herkesin ihtiyaç duyup bilmesi gereken bir meselenin birkaç kişi tarafından bilinmesi, onun sahih olmadığını gösterir, derler.¹⁰⁶ Herkes tarafından bilinmesi gereken bir meselenin, Peygamber Efendimiz (S) tarafından herkese açıklanması, ashabın da bunu öğrenmesi gerekirken bu rivayetin şazz kalması onda güvensizlik ve inkıta bulunduğunu gösterir.¹⁰⁷ Hanefiler, meşhur olmayan umûmu'l-belvâ kapsamındaki bir haber emir ifade ediyorsa vücut yerine mendub ya da müstehab; yasak ifade ediyorsa tahrim yerine kerahata hamlederek hüküm verirler.¹⁰⁸ Aynı zamanda bu konuda usulcülerin ortak bir kanaate sahip olmasına rağmen, nelerin umûmu'l-belvâ olduğu konusunda bir ittifak söz konusu değildir.¹⁰⁹

Meselâ Hanefiler, Abdullah İbn Ömer'den rivayet edilen “ Hz. Peygamber (S) rukuya giderken ve başını kaldırdığında ellerini kaldırır.”¹¹⁰ hadisi için; rivayet sabit olsaydı Peygamber (S)'in “Beni nasıl namaz kılıyor olarak görüyorsanız öyle kılınız.”¹¹¹ emri doğrultusunda bu uygulamanın meşhur olması ve çok kişi tarafından aktarılması gerekirdi, derler. Bu sebeple meşhur sünnetin İbn Mes'ud'dan rivayet edilen, “Şüphesiz size Rasûlullah'ın kıldığı namaz gibi namaz kılacağım, dedi ve ellerini yalnızca bir defa kaldırarak namaz kıldı.”¹¹² rivayetiyle şekillendiğini söylerler.

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-Irak*, 36-38; es-Serahsi, *Usulu's-Serahsi*, 2/3-7.

¹⁰⁵ Ebû Hanife'nin hadise bakışı ve hüküm vermede re'ye hadislerden daha çok güvenmesi eleştirileriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Shairon Syamsuddin, “Ebû Hanife'nin Haber'i Vâhid'i Delil Olarak Kullanması”, çev. A. Kadir Evgin, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 145-160.

¹⁰⁶ Aslan, Naci, “Hanefilerin Umûmu'l-Belvâ ve Malikîlerin Amel-i Ehl-i Medine İlkesi Bağlamında Haber-i Vâhid'in Değeri Üzerine”, *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, s. 2, Temmuz-Aralık 2004, 21.

¹⁰⁷ Apaydın, Yunus, “Haber-i Vâhid”, *DİA*, XIV, 357-362.

¹⁰⁸ Ünal, İsmail Hakkı, *Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı y., Ankara, 1994, 155.

¹⁰⁹ Apaydın, a.g.m., 360.

¹¹⁰ Dârakutnî, Sunen, I, 307; yakın rivayetler için bk. Tirmizî, Salât, 67.

¹¹¹ Buhârî, Ezan, 18.

¹¹² Ebû Dâvud, Salât, 119.

İbn Hazm (456/1064), Malikîleri ve Hanefîleri bu konuda tenkit ederek umûmu'l-belvâ olan meselelerde haber-i vahidle amel ederek kendi ilkelerine ters düşüklerini ileri sürer.¹¹³ Ona göre, ilke olarak umûmu'l-belvâ fikri mantıklı değildir. Çünkü sahabenin Peygamber (S)'in hadislerini aynı düzeyde bilmeleri ve işitmeleri mümkün değildir.¹¹⁴

Serahsî (483/1090) ise haber-i vahidin aynı konuda daha kuvvetli bir delille çelişmemesi gerektiği ilkesiyle ilgili olarak “Ayeti tahsis eden bir hadis o ayetle çelişiyorsa hüccet kabul edilemez.”¹¹⁵ der. Bu düşüncesinin delillerinden birisi Peygamber Efendimiz (S)'den nakledilen “Vefatımdan sonra aranızda birçok hadis yayılacak. Bu durumda benim adıma rivayet edilen hadisin Allah'ın kitabına uygun olup olmadığına bakın. Allah'ın kitabına uygun olan her rivayeti kabul edin ve bilin ki o bendendir. Kur'an'a muhalif olan her rivayeti de reddedin. Ve bilin ki o benden değildir.”¹¹⁶ rivâyetidir.

Nebevî sünnet, Kur'an'ın yorumu ve uygulamasıdır. Açıklamanın açıklananla çelişkiye ters düşmesi mümkün değildir. Çünkü Sünnet, Kur'an ve ilâhî kontrolün etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple Kur'an'ın muhkem ayetlerine ve açık delillere ters düşen sahih sünnet bulunamaz. Böyle bir durum varsa ya hadisin sıhhatiyle ilgili sorun vardır ya da ters düştüğünü söyleyenlerin anlayışında yanlışlık vardır.

Diğer delil ise Kur'an'ın kat'i bir delilken, haber-i vahidin zan ifade etmesidir. Ebû Hanife'nin Kur'an'ın zahiriyle çeliştiğini kabul ettiği rivayetlerden biri, Fatıma Bint Kays'tan rivayet edilmektedir. Rivayete göre Ebû Amr, Fatıma'yı üç talakla boşayınca Halid İbn Velid nafaka durumunu sormak üzere Peygamber Efendimiz (S)'e gider. Peygamber Efendimiz (S) de şöyle buyurur: “O nafaka ile

¹¹³ Hanefîlerin ahad haberlerle amel ettiği umumü'l-belva konularına örnek olarak; kanama, kusma, kahkaha ile gülmenin abdesti bozup bozmaması ve vitir namazının vacib oluşu vb. ayrıntılı bilgi için bk. Âmidî, *el-İhkâm fî Usulî'l-Ahkam*, Beyrut, 1985, I, 339-341.

¹¹⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed, Ali İbn Ahmed, *el-İhkâm fî Usulî'l-Ahkam*, Mektebetu Âtıf, Mısır, 1978, I, 180-182.

¹¹⁵ Serahsî, I, 365.

¹¹⁶ Serahsî, I, 365; Şâfiî, *er-Risâle*, 224.

oturma hakkına sahip değildir.”¹¹⁷ Bu haber Talak Suresi 6. ayette geçen “Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz evin bir bölümünde oturtun.” ayetinin zahiriyle çeliştiği gerekçesiyle Ebû Hanife tarafından kabul edilmemiştir.¹¹⁸

Hanefîler ilke olarak karşı olmakla birlikte, âlimlerin genel kabulüyle haber-i vahidin amele kaynaklık etmesi halinde tahsisin hatta neshin mümkün olduğu görüşündedirler. Meselâ “Kadın, halası üzerine nikahlanamaz”¹¹⁹, “Varise vasiyet yoktur.”¹²⁰ gibi hadislerle haber-i vahid olmasına rağmen amel edilmiştir. Bu tür konularda âlimlerin ittifakı sebebiyle Cessâs, haber-i vahid sahih olarak gelmişse mütevatir gibi değerlendirilmesi gerektiğini söyler.¹²¹

Haber-i vahidlerin kabul şartlarından birisi olan râvilerin sika olma özelliği için, râvilerin müslüman ve akıl-baliğ olmalarının yanında adalet ve zabt yönlerinde de kusur sahibi olmamaları gerektiği ileri sürülmüştür.¹²²

Mâlikîler ise haber-i vahidin Medine ehlinin tatbikatına (amel-i ehli Medine’ye) ve –bir görüşe göre- kıyasa aykırı olmamasını şart koşmuşlardır. Leys İbn Sa’d, İmam Şâfiî gibi alimler bazı konularda amel-i ehli-i Medine ilkesini tenkid etmiştir. Leys İbn Sa’d’a göre amel-i ehli-i Medinenin kabul edilmesi, sünnetin sınırlandırılması anlamına gelir.

İbn Rüşd (520/1126)’e göre amel-i ehli-i Medine umûmu’l-belvâ mesabesindedir.¹²³ İmam Şâfiî sünneti hadisle özdeşleştirirken Hanefîler ve Malikîler hadisi uygulamayla birleştirerek yaşayan sünnet mefhumunu öne çıkarmışlardır.¹²⁴

¹¹⁷ el-Evzâî, Abdurrahman İbn Amr, *Sunenu’l-Evzâî*, Beyrut, Dâru’n-Nefais, 1993, 338; Abdullah İbn Muhammed İbn Ebi Şeybe, *Kitabu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsar*, Beyrut, Daru’t-Tac, 1989, IV, 137.

¹¹⁸ Serahsî, I, 365,

¹¹⁹ Buhârî, Nikah, 27; Müslim, Nikah, 37,38.

¹²⁰ Tinizî, Vesâyâ, 5; Nesaî, Vesâyâ, 5.

¹²¹ Cessas, *Fusûl fi’l-Usûl*, thk. Uceyl Casim en-Neşmî, Kuveyt, 1985, I,174,175.

¹²² Ayrıntılı bilgi için bk. Alaaddin Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrar an Usuli Fahr’l-İslâm*, thk. Muhammed Mutasim Billah el-Bağdadî, Beyrut, Dar’ul-Kitab’il-Arabî, 1991, II, 743; Hatib el-Bağdadî, *el-Kifaye fi İlmi’r-Rivaye*, thk. Ahmed Ömer Haşim, Beyrut, Dar’ul-Kitab’il-Arabî, 1986, 102.

¹²³ İbn Rüşd, Ebû’l-Velid Muhammed İbn Ahmed, *Bidayetu’l-Müctehid*, Kahraman y., İstanbul, 1985, I, 137.

¹²⁴ Aslan, Naci, a.g.m., 31.

İmam Şâfiî'ye göre dört ana kaynağın ikisi Kitab ve sabit sünnettir. Sünnet ya Kur'an'ın mücmel hükümlerini açıklar ya da Kur'an'da mevcut olmayan konularda hükümler ihtiva eder. Bu her iki grup hükümler de Allah'ın katındandır. Çünkü Peygamber (S), Allah'tan aldığı yetkiyle hareket etmektedir.¹²⁵

İmam Şâfiî haber-i vahid'in hüccet olması için râvilerin her tabakada;

1. Din konusunda güvenilir olması,
2. Doğru sözlü olmakla tanınması,
3. Rivayet ettiği şeyi iyice bilmesi,
4. Lafız yönünden hadisin manasını saptıracak hususları bilmesi,
5. Manasını bilmiyorsa lafzen rivayet etmesi,
6. Ezberinden rivayet ediyorsa tam ezberlemiş olması, kitabından rivayet ediyorsa kitabının yanında olması,
7. Karşılaştığı kimselerden işitmediği şeyleri rivayet eden ve Hz. Peygamber'den güvenilir râvilerce yapılan rivayetlere muhalif şeyler nakleden müdellislerden olmaması gerektiğini söyler.¹²⁶

Şâfiîler ise, Hanefî ve Malikî gibi başka şartlar koşmayıp sadece senedin sahih ve muttasıl olmasını şart koşmuşlardır. Bu nedenle mürsel hadislerle¹²⁷ amel etmezler. İmam Şâfiî, Peygamber (S)'e uymanın farz olduğunu ve sahih olarak kendisine ulaşmış hadislerle amel etmenin gerektiğini söylemiştir. Kendi hayatında da farklı hadislerle ulaştıkça hükümlerini değiştirmiştir. Bu sebeple İmam Şâfiî'nin görüşleri eski ve yeni şeklinde ikiye ayrılmıştır. İmam Şâfiî, Hanefîlerden ayrılarak umum ifade eden bir ayetin haber-i vahid tarafından tahsis edilebileceği görüşündedir.¹²⁸

¹²⁵ Şâfiî, Muhammed İbn İdris, *er-Risale*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, 1940, 88.

¹²⁶ Şâfiî, 370-371.

¹²⁷ Burada Mürsel hadislerle, bir ya da birden fazla râvisi düşen hadis kastedilmektedir.

¹²⁸ Şâfiî, 64-67.

Hanbeliler ise sadece senedin sahih olmasına dikkat ederler. Bu sebeple mürsel hadis konusunda Şâfiî mezhebi hariç tüm mezhepler ortak bir yaklaşım içindedir.¹²⁹

Haber-i vâhidin bilgi kabul edilip edilmemesine göre yaklaşımlar farklı olmakla birlikte ehl-i sünnet âlimlerin konu ne olursa olsun, kendi icihadları yerine sahih kabul edilen haber-i vahidi üstün tuttıkları görülmektedir. Teoride ravinin tek başına rivayet etmesiyle hatasının anlaşılamayacağı düşünülse dahi güvenilir olan ravinin sözüne itimad edilmesi gerekmektedir. Bu konuda Peygamber Efendimiz (S) ve ashabının hareketi de bu şekildedir.

¹²⁹ Ahad haberle amel konusu için bk. Zekiyyuddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İ. Kafi Dönmez, TDV y., Ankara, 1996, 87-95.

İKİNCİ BÖLÜM

ZANLA İLGİLİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Düşünce şeklimizin İslâmî terbiyeyle şekillenmesi, amellerimizi, kişiliğimizi, hayatımızı doğrudan etkileyen bir faktördür. Zannın inkâr edilmesi, insan aklının kullanılmaması anlamına gelecektir. Bu yaratılış olarak da mümkün değildir. Bu sebeple hangi durumlarda düşüncemizi nasıl yönlendirmemiz gerektiği, hadisler ışığında incelenecektir.

Bu başlık altında zan kavramından bahseden hadisler ele alınacaktır. Bu hadislerde, ayetlerde de olduğu gibi zan kavramının farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Anlam farklılıklarına örnek olması amacıyla hadisler ilk önce anlamlarına göre tasnif edilmeye çalışıldı.

Hadisler zan kavramının tanımlarından da yararlanarak beş grupta ele alındı.

1. Kesin olmayan bilgi, tahmin, vehim anlamlarında kullanılan zan,
2. Kanaat, görüş, düşünce anlamlarında olan zan,
3. Zann-ı galib ifade eden zan,
4. İlim anlamında kesin bilgi ifade eden zan,
5. Rivayette şüphe.

İlk dört gruptan biraz farklı olmakla beraber konuyla ilişkisinden dolayı ele alınacak son grup “rivayette şüphe” konusu olacaktır.

Zan kavramının, özel bir kullanımı haline gelen hüsn-i zan ve sû-i zan konuları ayrıca ele alınacaktır. Bu hadisler, ahlâkî boyutta önemli olduğu için önyargı, riya, vesvese gibi kavramlarla ilişkisi üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

5.1. Hadislerde Zan Kavramının Kullanımına Örnekler

Bu kısımda zan kavramının kullanımlarını daha iyi anlamaya ve hayatımızdaki yerini tespit etmeye çalışılacaktır. Bu konudaki hadisleri ele alırken benzer hadisleri tek tek ele almak yerine dipnotlarda ya da açıklamalarda yer vermeye çalışarak çalışmanın amacından uzaklaşmasına engel olunacaktır.

5.1.1. Kesin Olmayan Bilgi, Tahmin, Vehim

İnsan akıllı bir varlıktır. Durumları değerlendirirken sadece duyuları aracılığıyla edindiği bilgilerle yetinmez. Aynı zamanda aklını kullanarak bilinenden bilinmeyene doğru sonuçlar çıkarır, bu şekilde akıl da bir bilgi kaynağı olarak geçmektedir. İnsanın tahmin etmek gibi aklî melekelerinin olması, insanı diğer varlıklardan ayıran ana özelliktir. Fakat aklını kullanan her insanın dinî açıdan iyi bir kul olmadığı gibi, sosyal hayatta da iyi bir insan olma özelliğine sahip olmadığı da görülmektedir. Dünyadaki varoluş amacımız Allah’a kulluktur. Hayatı algılamaya ve yaşamaya da bu yönden bakılmalıdır. Bu sebeplerle bilgimizin olmadığı durumlarda tahmin yürütmenin durumu hadisler açısından incelenecektir:

- i. حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا زَالَ يُوصِينِي جِبْرِيلُ بِالْجَارِ، حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّهُ سَيُورَثُهُ»

Aişe (r.anhâ)’dan rivayet olduğuna göre, Rasulullah (S) şöyle buyurmuştur: “Cebrail bana komşu hakkında o kadar tavsiyede bulundu ki neredeyse komşuyu komşuya varis kılacak sandım.” derken işittim.¹³⁰

Komşu hakkının ehemmiyetini anlatan Rasulullah (S)’in bu hadisini işiten Abdullah İbn Amr (r.a)’dan rivâyet olduğuna göre, kendisi bir koyun kesmiş ve

¹³⁰ Buhârî, Edeb, 28; Müslim, Birr, 140,141. Ayrıca bk. Tirmizî, Birr, 28; İbn Mâce, Edeb, 4.

aile efradına: “*Bunun etinden komşumuz olan Yahudiye de bir şeyler hediye ettiniz mi?*” demiştir.¹³¹

Komşunun gayr-i müslim olması, bir Müslümana, ona karşı komşuluk hakkını gözetmeme hakkı vermez. Komşunun Yahudi, Hristiyan veya hiçbir dine inanmayan bir müşrik olması da bu prensibi değiştirmez. Taberanî (360/971)'nin rivâyet ettiği bir hadise göre Peygamber Efendimiz (S), üzerimizdeki haklarına göre komşuları üçe ayırmıştır: Bir hakkı olan komşular: Müşrikler gibi ki, bunların sadece komşuluk hakkı vardır. İki hakkı olan komşular: Müslümanlar gibi ki, bunların hem komşuluk, hem de din kardeşliği hakkı vardır. Üç hakkı olan komşular: Müslüman olan akrabalar gibi, bunların hem komşuluk, hem din kardeşliği, hem de akrabalık hakkı vardır.¹³²

Komşuluğun sınırı hakkında ise farklı görüşler mevcuttur. Hz. Ali (r.a.)'den bir rivayete göre, birbirlerinin seslerini duyanlar komşudur. Bazı âlimler sabah namazını mescitte birlikte kılanlar komşudur, demiştir. Hz. Aişe (r. anha)'dan gelen rivayete göre ise evin her tarafından kırkar haneye kadar komşu hakkı devam etmektedir. Evzâî'den de bu nakil gelmektedir.¹³³

Ebû Şureyh'ten rivayet edildiğine göre Rasulullah (S) şöyle buyurmuştur: “*Allah'a yemin ederim ki iman etmiş olmaz, Allah'a yemin ederim ki iman etmiş olmaz, Allah'a yemin ederim ki iman etmiş olmaz.*”, “Kim ey Allah'ın Rasulü” diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: “*Komşusu, sıkıntularından yana emin olmayan kimsedir.*”¹³⁴ Rasulullah (S), üç kere yemin ederek dikkat çekmiş ve komşu hakkına vurgu yapmıştır. İbn Battal (499/1057), Rasulullah (S)'ın yemin ederek ‘iman etmiş olmaz’ dediği imanın, isyankar kimsenin imanı değil de kamil iman olduğunu belirtir.¹³⁵

¹³¹ Ebû Davud, Edeb, 122, 123; Tirmizî, Birr ve Sıla, 28.

¹³² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 442.

¹³³ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez y., İstanbul, 1979, X, 591.

¹³⁴ Buhârî, Edeb, 29.

¹³⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Daru'l-Marife, X, 443.

Komşuluk hakkıyla ilgili olan bu hadisten birçok hüküm çıkarılmıştır. Biz bu hadisin konumuzla ilgili olarak son kısmında geçen "حتى ظننت" ifadesi üzerinde duracağız. Bu ifade tahmin anlamına gelmektedir. Bu hadiste konunun önemi anlatılmak istenirken zannın da geçersizliği anlaşılmaktadır. Varis olma konusundaki bu tahmin kesinlikle yanlış olmakla birlikte, komşu hakkının en güzel şekilde ifade edilmesini sağlamış ve Abdullah İbn Amr'ın haberinden de anlaşıldığı üzere Rasulullah (S)'in ashabını bu konuda harekete geçirmiştir. Öyle ki komşu hakkı göz önünde bulundurulurken din ayrımı yapılmadığını göstermek için bu haber önemlidir.

ii. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بَرَادٍ الْأَشْعَرِيُّ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ الْهَمْدَانِيُّ، وَتَقَارَبَا فِي اللَّفْظِ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى، قَالَ: أُرْسِلْتَنِي أَصْحَابِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْأَلُهُ لَهُمُ الْخُمْلَانَ، إِذْ هُمْ مَعَهُ فِي جَيْشِ الْعُسْرَةِ، وَهِيَ غَزْوَةُ تَبُوكَ، فَقُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، إِنَّ أَصْحَابِي أُرْسِلُونِي إِلَيْكَ لِتَحْمِلَهُمْ، فَقَالَ: «وَاللَّهِ لَا أَحْمِلُكُمْ عَلَى شَيْءٍ»، وَوَأَفْتُهُ وَهُوَ غَضْبَانٌ وَلَا أَشْعُرُ، فَرَجَعْتُ حَزِينًا مِنْ مَنَعِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمِنْ مَخَافَةِ أَنْ يَكُونَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ وَجَدَ فِي نَفْسِهِ عَلَيَّ، فَرَجَعْتُ إِلَى أَصْحَابِي، فَأَخْبَرْتُهُمُ الَّذِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ أَلْبَثْ إِلَّا سُوَيْعَةً إِذْ سَمِعْتُ بِلَالًا يُنَادِي: أَيُّ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ فَأَجَبْتُهُ، فَقَالَ: أَجِبْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُوكَ، فَلَمَّا أَتَيْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " خُذْ هَدْيَيْنِ الْقَرَيْنَيْنِ، وَهَدْيَيْنِ الْقَرَيْنَيْنِ، وَهَدْيَيْنِ الْقَرَيْنَيْنِ، لِسِتَّةِ أَبْعَرَةٍ ابْتِاعَهُنَّ حِينَئِذٍ مِنْ سَعْدٍ، فَانْطَلِقْ بِهِنَّ إِلَى أَصْحَابِكَ، فَقُلْ: إِنَّ اللَّهَ - أَوْ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَحْمِلُكُمْ عَلَى هَوْلَاءِ فَارْكَبُوهُنَّ "، قَالَ أَبُو مُوسَى: فَانْطَلَقْتُ إِلَى أَصْحَابِي بِهِنَّ، فَقُلْتُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَحْمِلُكُمْ عَلَى هَوْلَاءِ، وَلَكِنَّ وَاللَّهِ لَا أَدْعُكُمْ حَتَّى يَنْطَلِقَ مَعِيَ بَعْضُكُمْ إِلَى مَنْ سَمِعَ مَقَالََةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ سَأَلْتُهُ لَكُمْ، وَمَنْعَهُ فِي أَوَّلِ مَرَّةٍ، ثُمَّ إِعْطَاءَهُ إِيَّايَ بَعْدَ ذَلِكَ، لَا تَتَّظَنُّوا أَبِي حَدَّثْتُكُمْ شَيْئًا لَمْ يَقُلْهُ، فَقَالُوا لِي: وَاللَّهِ إِنَّكَ عِنْدَنَا لَمُصَدِّقٌ، وَلَنْفَعَلَنَ مَا أَحْبَبْتَ، فَانْطَلِقْ أَبُو مُوسَى بِنَفَرٍ مِنْهُمْ، حَتَّى أَتُوا الَّذِينَ سَمِعُوا قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْعَهُ إِيَّاهُمْ، ثُمَّ إِعْطَاءَهُمْ بَعْدَ، فَحَدَّثُوهُمْ بِمَا حَدَّثْتَهُمْ بِهِ أَبُو مُوسَى سَوَاءِ

Ebû Musa (r.a.) dedi ki: "Ashabım, Usra (darlık) ordusu, yani Tebuk Gazvesi sırasında yüklerini koyacakları deveyi Rasûlullah (S)'e sormam için beni gönderdiler. Ben de şöyle sordum: "Ey Allah'ın Rasulü, arkadaşlarım size, beni gönderdiler, kendilerine yük devesi vermenizi istiyorlar." dedim. "Vallahi ben onlara hiçbir yük devesi veremem!" buyurdu. Yanına vardığımda meğer öfkeliymiş de ben

hissedememişim. Yanından ayrıldım. Hem yük devesi verilmeyişine, hem de bana kızmış olabileceği korkusuyla üzgündüm. Arkadaşlarımın yanına varıp Rasûlullah (S)'in söylediğini kendilerine haber verdim. Biraz zaman geçmişti ki Bilal'in "Ey Abdullah İbn Kays!" diye seslendiğini işittim. Hemen yanına gittim. Rasûlullah (S) seni çağırıyor, yanına git." dedi. Yanına gittiğimde o sırada Sa'd'dan aldığı altı deveyi göstererek: "Şu çifti, şu çifti, şu çifti al! Bunları arkadaşlarına götür. Ve de ki: "Allah -veya Rasûlullah- sizi taşımak üzere bunları gönderdi, bunlara binin." dedi. Ben onları arkadaşlarıma götürdüm ve: "Rasûlullah eşyalarınızı taşımanız için bunları gönderdi. Fakat vallahi sizden biri develeri ilk istediğim zaman, Rasûlullah (S)'in reddettiğini duyan birine gidip sormadıkça sizi bırakmam. Rasûlullah (S)'in söylemediği bir şeyi söylediğimi sanmayın." dedim. Arkadaşlarım: "Biz senin doğru söylediğine inanıyoruz. Ama yine de istediğini yapalım, dediler. Ebû Musa, onlardan bir grupla gitti. Rasûlullah (S)'in söylemiş olduğu sözü işiten kimselerin yanına vardılar. Bunlar Ebû Musa'nın kendilerine söylediği şeylerin benzerini söylediler."¹³⁶

Usra kelimesi Tevbe Suresi 117. ayette geçen "el-Usra/Güçlük zamanında ona tabi olanlar" ifadesinden alınmıştır. Bu kelimeyle Tebuk Gazvesi kastedilmektedir. Abdurrazzak (211/827)'ın Tefsir'inde Mamer'den ve İbn Akîl'den şöyle nakledilmiştir: "Bineklerin az olduğu ve çok sıcak bir zamanda bu yolculuğa çıktılar. Öyle ki bir deveyi kesiyor, içkembesinde bulunan suları içiyorlardı. Su sıkıntısı, binek azlığı ve mali sıkıntı bakımından bir zorluktu. Bu sebeple bu gazveye 'Gazvetu'l-Usra' adı verilmiştir."¹³⁷

İbn Hacer (852/1449), "Sa'd'dan satın almış olduğu develer" şeklinde hadiste geçen Sa'd'ın, Sa'd İbn Ubade olduğu kanaatini taşımaktadır.

Bu hadisten aynı zamanda bir kişinin yemininden, daha hayırlı bir hali görecektir olursa yemininden vazgeçmesinin müstehab olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber (S)'in, Eş'arîleri develere bindirdikten sonra "Bir şeye yemin eder ve sonra ondan başkasını yemin ettiğim şeyden daha hayırlı olduğunu görürsem

¹³⁶ Buhârî, Megâzi, 78, Humus, 15, Zebaih, 26, Eyman, 1, 4, 18, Kefaret, 9, 10, Tevhid, 56; Müslim, Eyman 8

¹³⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 111.

muhakkak o hayırlı olanı yapar, yeminimi de keffaretle çözer kurtulurum.”¹³⁸
Demesi, yemin konusundaki hükmü ortaya koymaktadır.

Rivayete göre Ebû Musa, arkadaşlarının kendi hakkında sû-i zanda bulunmamaları için tedbir almaya çalışmaktadır. Aslında doğruyu söylemesine rağmen olayların gidişatından insanların yanlış bir fikre kapılarak Ebû Musa (r.a.)’ın kendilerine yalan söylediğini düşünmeleri mümkün görünmektedir. Peygamber Efendimiz (S)’in de karşısındaki insanlar kendi hakkında sû-i zanna sebep olacağı bir durum ortaya çıktığında gerekli olmasa dahi ayrıntılı olarak açıklama yapmıştır. Bu sebeple diğer Müslümanların düşüncüleri önemsenmeli ve yanlış bir zanna kapılmaları önlenmelidir.

Bu hadisle ilgili olarak diğer önemli mesele ise Ebû Musa’nın Rasûlullah (S) hakkında yalan söylediğinin sanılmasını engellemeye çalışmasıdır. Peygamber Efendimiz (S)’in Seleme (r.a.)’den nakledildiğine göre şöyle demiştir: “*Kim bana yalan isnat ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.*”¹³⁹ Sahabe bu konuda çok hassas davranmış, diğer insanların da yanlış bir sanıya kapılmalarını önlemek amacıyla Rasûlullah (S)’le konuşmalarını duyan kişilerin şahitliğine başvurmuştur.

- iii. أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا قَرْعَةَ الْبَاهِلِيَّ، يُحَدِّثُ، عَنِ الْمُهَاجِرِ الْمَكِّيِّ، قَالَ: سَأَلَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الرَّجُلِ يَرَى الْبَيْتَ أَيْرَفَعُ يَدَيْهِ، قَالَ: «مَا كُنْتُ أَظُنُّ أَحَدًا يَفْعَلُ هَذَا إِلَّا الْيَهُودَ، حَجَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ نَكُنْ نَفْعَلُهُ

Muhacir el-Mekkî (r.a.)’den rivayete göre Câbir İbn Abdillâh (r.a.)’a Kâbe’yi gören kimsenin ellerini yukarı kaldırıp kaldırmayacağı soruldu, o da şöyle cevap verdi: “*Bunu Yahudilerden başka hiç kimsenin yapacağını sanmam. Biz Rasûlullah (S) ile beraber hac yaptık fakat öyle bir şey yapmadık.*”¹⁴⁰

¹³⁸ Buhari, Eyman, 18.

¹³⁹ Buharî, İlim, 38.

¹⁴⁰ Nesâî, Menâsik, 122; Ebû Davut, Menâsik, 46; Tirmizî, Hac, 32.

Elbânî (1999) tahkikinde bu hadisin üç tarikinin de zayıf olduğunu nakleder. Hattâbî (388/998) de Câbir'den gelen bu naklin zayıf olduğunu nakleder.

Hattâbî'nin nakline göre Süfyan es-Sevrî, İbnu'l-Mubarek, Ahmed İbn Hanbel, İshak İbn Rahuye Kâbe'yi görünce ellerini kaldırırdı.¹⁴¹ İbn Abbas'ın Rasûlullah (S)'den naklettiğine göre şöyle buyurmuştur: "Eller sadece yedi yerde kaldırılır. Namaza başlarken, Kâbe'yi görünce, Safa ve Merve'de, Cem' (Müzdelife)'de, iki makamda, iki cemrede."¹⁴² İbn Ömer ve İbn Abbas'ın Kâbe'yi görünce ellerini kaldırdıkları nakledilir.¹⁴³

Hadiste dikkat çeken ifadelerden birisi de zan kavramının kullanımındır. Kur'an'da Müslüman olmayanların yaptıklarının ve inançlarının zan olarak nitelendiğini görmüştük. Bu hadiste de Cabir ibn Abdillah'ın tahmini bildirilmektedir.

Kesin olmayan bilgi başlığı altında zihinde oluşan zannın yanlış olabileceğine vurgu yapılmıştır. Görülerek ve duyularak elde edilen bilgilerin her zaman doğru bilgiye ulaştırmadığı anlaşılmaktadır.

5.1.2. Kanaat, Görüş, Düşünce

Zan kavramının anlamlarından birisi de kanaat, görüş, düşüncedir. Zan kavramı bu hadislerde, bilgi sahibi olamadığımız konularda tahminde bulunma anlamında kullanılmaktadır.

- i. حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ سِمَاكِ، أَنَّهُ سَمِعَ مُوسَى بْنَ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: مَرَرْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي نَخْلٍ، فَرَأَى قَوْمًا يُلْقِحُونَ النَّخْلَ، فَقَالَ: «مَا يَصْنَعُ هَؤُلَاءِ؟» قَالُوا: يَأْخُذُونَ مِنَ الذَّكْرِ فَيَجْعَلُونَهُ فِي الْأُنْتَى، قَالَ: «مَا أَظُنُّ ذَلِكَ يُغْنِي شَيْئًا»، فَبَلَغَهُمْ، فَتَرَكَوهُ، فَتَرَلُّوا عَنْهَا، فَبَلَغَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ

¹⁴¹ Hattâbî, I, 165.

¹⁴² Mecmeu'z-Zevâid, III, 534, h.n. 546.

¹⁴³ Hattâbî, I, 165.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: " إِنَّمَا هُوَ الظَّنُّ، إِنْ كَانَ يُغْنِي شَيْئًا فَاصْنَعُوهُ، فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ، وَإِنَّ
الظَّنَّ يُحْطَى وَيُصِيبُ، وَلَكِنْ مَا قُلْتُ لَكُمْ: قَالَ اللَّهُ، فَلَنْ أَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ

Simak (r.a.)’den rivayete göre bizzat kendisi Musa İbn Talha İbn Ubeydillah’ın babasından şu şekilde aktardığını bize bildirmiştir: “Rasûlullah (S) ile birlikte bir hurma bahçesinin yanından geçtik. Rasûlullah (S) aşu yapan o toplumu gördü ve: “*Şu adamlar ne yapıyorlar?*” diye sordu. Şöyle cevap verdiler: “Onlar erkek hurma ağacından bir parça alıp dişi hurma üzerine koyuyorlar.” Rasûlullah (S): “*Bu yaptıklarının bir yarar sağlayacağını zannetmiyorum.*” dedi. Bu sözü de onlara ulaşınca, onlar da bu işi bıraktılar ve ağaçlardan indiler. Bu olay Rasûlullah (S)’e ulaşınca şöyle buyurdu: “*O söylediğim benim zannımdan ibarettir. Eğer bu yapılan iş bir fayda sağlayacaksa onu yapsınlar. Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Zan bazen isabetli olur, bazen de isabet etmeyebilir. Ben Allah şöyle buyurdu diye size bir şeyler söylersem bu konuda yanılma ve yalan olmaz.*”¹⁴⁴

Müslim’deki rivayette “Size dininizden bir şey emredersem onu hemen alın, kendi reyimden bir şey emredersem ben ancak ve ancak bir beşerim.” ifadesi geçmektedir. Bu cümle şöyle anlaşılabilir: Dünya meseleleriyle ilgili Rasulullah (S) kendi düşüncesini söylerse bunu beşerî yönüyle söylemiştir. Bu düşüncesi de herhangi bir insanın görüşü gibidir. Buna uymak vacip değildir.¹⁴⁵

Rasûlullah (S), bu hadiste zannın durumu hakkında net bir bilgi vermiştir. “Ben de sizin gibi bir insanım.” diyerek bu hadiste geçen durumun kendi kanaati olduğunu söylemektedir. Hadisteki “Ben Allah şöyle buyurdu diye size bir şeyler söylersem bu konuda yanılma ve yalan olmaz.” sözü zannın durumu ve vahyin verdiği bilginin kesinliği arasındaki farkı ortaya çıkarmaktadır. Bilgi değeri açısından vahiy kat’î bilgidir.

İnsanın etrafında gördüğü her şey hakkında, bilgisi olsun ya da olmasın, bir düşüncesi oluşur. Zannın durumu yani insanın tahmini ise “Bazen isabetli olur bazen

¹⁴⁴ İbn Mâce, Ruhûn, 15; Müslim, Fedail, 139; Ahmed İbn Hanbel, 1, 162,163

¹⁴⁵ Ahmed Davudoğlu, X, 159.

isabetli olmaz.” Hadisten öğrenilen bir diğer husus ise söz konusu meselede bilgisi ve tecrübesi bulunan ehil insanların görüşlerinin dinlenmesi gerektiğidir.

- ii. حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ السَّرْحِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي بُرَيْدٍ، عَنْ زَبَّانِ بْنِ فَائِدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ مُعَاذِ الْجُهَنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَعَمِلَ بِمَا فِيهِ، أَلْبَسَ وَالِدَاهُ تَاجًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، ضَوْءُهُ أَحْسَنُ مِنْ ضَوْءِ الشَّمْسِ فِي بُيُوتِ الدُّنْيَا لَوْ كَانَتْ فِيكُمْ، فَمَا ظَنُّكُمْ بِالَّذِي عَمِلَ بِهَذَا؟»

Sehl İbn Muaz el-Cühenî (r.a.) babasından rivayet ederek Rasûlullah (S)’in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “*Kur’an okuyup Kur’an’a göre yaşayan kimsenin anne ve babasının başına kıyamet günü taç giydirilir, o tacın aydınlığı dünyada evlerinizde bulunan aydınlıktan daha parlaktır. O halde siz Kur’an’ı bizzat öğrenip yaşayan kimsenin durumunu bir düşünün!*”¹⁴⁶ Elbânî Sünen’in tahkikinde bu hadisin zayıf olduğu söyler.

Mahşer günü ayet ve hadislerde cennet ehli tasvir edilirken ayırt edici özellik olarak nurdan, parlak bir ışıktan söz edilmektedir. Burada da benzer bir ışıktan bahsedilmektedir.

“فَمَا ظَنُّكُمْ بِالَّذِي عَمِلَ بِهَذَا؟” ifadesinde ظنكم ismi geçmektedir. Kur’an okuyup amel eden kimsenin ebeveynlerinin kıyamet günündeki durumu haber verildikten sonra bilinenden hareketle bilinmeyen düşünölmeye sevk edilmiştir. Burada zan insanda oluşun kanaat ve tahmin anlamlarında kullanılmıştır.

- iii. حَدَّثَنَا هَنَادٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ جَدِّي، قَالَ: سَمِعْتُ بِلَالَ بْنَ الْحَارِثِ الْمُرَزِيِّ، صَاحِبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللَّهِ مَا يَظُنُّ أَنْ تَبْلُغَ مَا بَلَغَتْ فَيَكْتُبُ اللَّهُ لَهُ بِهَا رِضْوَانَهُ إِلَى يَوْمِ يَلْقَاهُ، وَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللَّهِ مَا يَظُنُّ أَنْ تَبْلُغَ مَا بَلَغَتْ، فَيَكْتُبُ اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا سَخَطَهُ إِلَى يَوْمِ يَلْقَاهُ»

Haris el-Müzeni’den rivayete göre şöyle demiştir: Rasûlullah (S)’den işittim şöyle buyuruyordu: “*Sizden biriniz Allah’ın rızasını kazanacak bir söz söyler de bu*

¹⁴⁶ Ebû Dâvud, Salât, 349; Müsned, 3, 440.

sözün Allah'ın rızasını kazanma yolunda neler kazandıracağını bilemez. Fakat Allah bu sözü yüzünden kendisine kavuşuncaya kadar rızasını ona gerekli kılabilir. Yine sizden biriniz bir söz söyler de bu sözüyle Allah'ın gazabını elde etmiş olur ve bu söylediği sözle Allah'ın gazabından ne kazanacağını bilemez. Fakat Allah bu sözü yüzünden kendisine kavuşacağı güne kadar ona gazabını gerekli kılar."¹⁴⁷

Tirmizî bu rivayetin hasen sahih olduğunu nakleder.

"İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında gözetleyen, yazmaya hazır bir melek bulunmasın."¹⁴⁸ Ayetinde her cümlenin kaydedildiği bildirilmektedir. Susmanın faziletiyle ilgili de bir çok rivayet bulunmaktadır. Bunlardan biri Süfyan İbn Abdillah es-Sakafî'nin şu rivayetidir: Rasulullah (S)'e "Benim açımdan en çok endişe ettiğin şey nedir?" diye sordum, Rasulullah (S), dilini tutarak "Budur." dedi.¹⁴⁹

Buhârî'de geçen "Kim Allah'a ve ahirete iman ediyorsa ya hayır söylesin ya da sussun." rivâyetinde de konuşmak imanla ilişkilendirilmiştir.¹⁵⁰

Sözlerin değerini ifade eden benzer rivayetler de bulunmaktadır: Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimiz (S) şöyle buyurmuştur: "Kul, Allah'ın hoşnut olduğu bir sözü önemsemeksizin söyleyiverir de Allah derecesini yükseltir. Kul Allah'ın azabını gerektiren bir sözü önemsemeyen söyleyiverir de Allah onu bu sözü sebebiyle cehennemine dibine atar."¹⁵¹ Bu hadislerden anlaşılan söylenen her cümlenin bir değeri olduğudur. Basit ya da önemsemeyen söylenen cümlelerin çok büyük sonuçları olabileceği görülmektedir. Kişi söylediği sözün değerini bilemez, tahmin edemez. Bu hadis de zan ve ilim kavramları aynı anlamlarda kullanılmıştır. Allah (c.c.) hoşnut olacağı bir sözü söyleyen kişiden, bu sözü sebebiyle kıyamet gününe kadar razı olur yani ölümüne kadar o kişiye hayır ve iyilikler kolaylaştırılır, ibadete muvaffak kılınır, Allah onu razı olduğu kişilerle beraber yazar. Bu sayede de cennetle mükafatlandırılacak kullardan olur.

¹⁴⁷ Tirmizî, Zühd, 12; İbn Mâce, Fiten, 12; Muvatta', Kalam, 5.

¹⁴⁸ Kaf, 50/18.

¹⁴⁹ Tirmizî, Zühd, 60.

¹⁵⁰ Buhârî, Rikâk, 23.

¹⁵¹ Buhârî, Rikâk, 23; Tirmizî, Zühd, 10; İbn Mâce, Fiten, 12. Ayrıca bk. Müslim, Zühd, 49, 50.

“Kendisine kavuşacağı gün” ifadesi Allah’ın rızasına ya da gazabına sebep olan cümlenin etkisi, ölüme ya da kıyamete kadar sürecektir şeklinde anlaşılabilir. Ahirette de bu durumun etkisi devam edecektir. Bu ifade Sad Suresi 78. ayette şeytandan bahsedilmesine benzer; “Ceza gününe kadar lanetim senin üzerindedir.” Bu ayette ceza gününden sonra şeytanın lanetten kurtulacağı anlaşılabilir.

“ما يظن” ifadesi; “tahmin edemez, bilemez.” anlamlarına gelmektedir. Kişi sözlerinin karşılığını bilemez. Zaten bilseydi ağzından çıkan her cümleyi düşünerek söylerdi. Hadisin benzer rivayetlerinde özellikle “مَا يَتَّبِعُ فِيهَا” ifadesi¹⁵² geçmektedir. Yani kişinin düşünüp taşınmadan, tam bilgisi olmadan bir cümleyi söyleyivermesi anlamına gelmektedir.

Rivayetlerde geçen “yezellu biha” ifadesinden hareketle İbn Abdilber (463/1071) şöyle der: “İnsanın cehenneme yuvarlanmasına sebep olan söz, zalim sultanın yanında söylediği sözdür.” İbn Battal (499/1057) buna, “Haksız yere veya müslümanın aleyhine çalışarak” ifadesini eklemektedir. Söyleyen kişi amaçlamamış olsa dahi haksız yere başkasının sıkıntı çekmesine sebep olacaktır. Dereceleri yükselten ve Allah’ın rızasının yazılmasına sebep olan söz ise Müslümanın haksızlığa uğramasına engel olan, bir sıkıntısını ortadan kaldıran ya da mazlum olan kişiye yardım etmeyi sağlayan sözdür.¹⁵³

Kadı İyaz (544/1149) Allah’ın gazabına sebep olan sözün, müstehcen ve çirkin bir söz, Müslümana üstü kapalı büyük günah iftirası, akıl hastası olduğu iftirası ya da içinden inanmasa da peygamberliği ve dini hafife alan sözler olma ihtimali de vardır, der.¹⁵⁴

iv. حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ قَعْنَبٍ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ مَرْثَدٍ، عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " حُرْمَةُ نِسَاءِ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ كَحُرْمَةِ أُمَّهَاتِهِمْ، وَمَا مِنْ رَجُلٍ مِنَ الْقَاعِدِينَ يَخْلُفُ رَجُلًا مِنَ الْمُجَاهِدِينَ فِي أَهْلِهِ إِلَّا نُصِبَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَقَبِيلَ لَهُ: هَذَا قَدْ خَلَّفَكَ فِي أَهْلِكَ، فَخُذْ مِنْ حَسَنَاتِهِ مَا شِئْتَ "، فَالْتَقَيْتَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: مَا ظَنُّكُمْ

¹⁵² Buhârî, Rikâk, 23.

¹⁵³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 311.

¹⁵⁴ İbn Hacer, 311.

İbn Büreyde'nin babası Büreyde'den; "Rasulullah (S) şöyle buyurdu." demiştir: *"Mücâhidlerin hanımları evlerinde oturan erkeklere anneleri gibi haramdır. Evinde oturanlardan bir erkek, mücâhidlerden bir adama ailesi hususunda vekil olur (da sonra ona hıyanet ederse, vekil kalan kimse) kıyamet gününde mücâhid için durdurulur ve mücâhide; "Şu, ailen hususunda sana vekil olmuştur. Onun iyiliklerinden dilediğin kadarını al." denir. Rasulallah (S) bize dönüp; (Mücâhidin onun sevabını alma hususundaki tutumunun nasıl olacağı hakkında) "Tahmininiz nedir?" diye sordu.*¹⁵⁵

Mücâhidlerin hanımlarının vekil olarak emanet edilen kişilere anneleri gibi haram olduğunun söylenmesi; onlara kötü gözle bakmaları ve yalnız kalmaları annelerine kötü gözle bakmaları gibidir. Cihada giden eşi dönünceye kadar bu kadınlara hürmet göstermek de anneye hürmet göstermek gibi olmalıdır.

Müslim'in naklinde mücâhidin eşi, ev halkından sayıldığı geçmektedir. Mücâhide ihanet eden kimse sırttan geçerken durdurulup melekler tarafından Mücâhide dönerek, "İşte senin aileni emanet ettiğin kişi budur. Senin emanetine ihanet etmiştir. Onun sevabından istediğin kadar alabilirsin." diyeceklerdir.

Kıyamet gününde annenin çocuğundan kaçacağını belirten rivayetler de düşünüldüğünde mücâhidin bu durumu nasıl değerlendireceği ortadadır. Hadiste geçen "ما ظنكم -tahmininiz nedir?" sorusu emanete ihanet eden kişiye mücâhidin tutumunun nasıl olacağını anlatmak için kullanılmıştır.

Allah'ın emanetini korumak için savaşa giden bir kişinin emanetine Allah kıyamet gününde sahip çıkarak hesap soracaktır. Mücâhidin herhangi bir sınırlamada bulunmadan istediğinden alacağı ifade edilmektedir. Hadiste ceza konusunda sınırlama yapmadan emanete hıyanet eden kişinin durumu ve mücâhidin değeriyle ilgili düşünmeye teşvik vardır.

¹⁵⁵ Ebû Dâvud, Cihad, 11. Ayrıca bk. Müslim İmâre, 139; Nesâî, Cihad, 47, 48; Ahmed İbn Hanbel, V, 352, 355.

Kanaat, düşünce belirten hadislerden üçünde bilinenden bilinmeyene gidilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu sayede ahiret, ahiretteki mükâfât ve cezalar hakkında düşünmeye teşvik bulunmaktadır. Bu bölümde alınan hadislerden biri ise hurma ağaçlarının aşılmasıyla ilgili olandır. Bu hadiste ise zannın hem doğru hem yanlış olabileceği üzerinde durulmaktadır. Yine bu hadisin bazı tariklerinde geçen Peygamber Efendimiz (S)’in beşer yönünden bahsedilmesi, fitrat yönünden de bu konunun temellendirilebileceğini göstermektedir.

5.1.3. Zann-ı Galibi İfade Eden Hadisler

Zan kavramı daha önce açıkladığımız üzere vesvese gibi hiçbir gerçekliği olmayan şeyleri ifade etmek için kullanılan bir kelime değildir. İlim ifade etme açısından bakıldığı zaman %51-99 arasında bir bilgi ifade etmektedir. Kesinlik ihtimali diğer ihtimallerden fazla olan görüş zann-ı galib denilir.

i. حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ أُمَّي افْتَلَيْتُ نَفْسَهَا، وَأُظْنُّهَا لَوْ تَكَلَّمْتُ تَصَدَّقْتُ، فَهَلْ لَهَا أَجْرٌ إِنْ تَصَدَّقْتُ عَنْهَا؟ قَالَ نَعَمْ

Aişe (r.a.)’den rivayet edildiğine göre, bir adam Rasûlullah (S)’a gelerek şöyle dedi: “*Annem aniden öldü. Konuşabilseydi, sadaka (vereceğini sanıyorum) verirdi. Şimdi ben onun yerine sadaka versem ona sevap olur mu?*” Rasûlullah (S): “*Evet*” dedi.¹⁵⁶

Bazı rivayetlerde “*ولم توص – vasiyeti de yok.*”¹⁵⁷ ifadesi bulunmaktadır. Ebû Üsâme ve Ravh’ın naklinde, Yahya İbn Said’in rivayetinde olduğu gibi “*فهل لي أجر؟*” (Onun adına sadaka versem) benim için de sevap var mı?” ifadesi geçmektedir. Şuayb, Ca’fer hadisinde, İbn Bîşr’in rivayetinde olduğu gibi “*أف لها أجر؟*” Onun için sevap var mı?” şeklinde geçmiştir.¹⁵⁸ Müslim’in rivayeti dışında diğer rivayetlerde de

¹⁵⁶ Buhârî, Cenâiz, 95; Müslim, Vasiyyet, 12,13; Zekat, 51; Nesâî, Vasiyyet, 7.

¹⁵⁷ Müslim, Vasiyyet, 12.

¹⁵⁸ Müslim, Vasiyyet, 13.

“أفلها أجر؟ ، أفأتصدق عنها، فهل لها أجر؟” şeklindeki ifadelerle gelmiştir. Bütün rivayetler Hz. Aişe (r.anha)’dan nakledilmiştir. Elbânî rivayetin sahih olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁹

İftilat, ansızın vuku bulan şeydir. Bundan sonra gelen nefis kelimesi hem merfu hem mansub olarak rivayet edilmiştir.

Ani ölüm, kişinin öleceğine işaret eden göstergelerden ya da sebeplerden herhangi biri olmaksızın kişinin ölmesidir. İbn Reşit, Buhârî’nin bu hadisi Peygamber Efendimiz (S)’in cevabına bakarak aniden ölümün kötü bir şey olmadığına işaret olarak rivayet ettiğini nakleder.¹⁶⁰

Ahmed İbn Hanbel’in Müsned adlı eserinde geçen Ebû Hureyre rivayetinde şöyle nakledilmektedir: Rasulullah (S) yıkılmak üzere olan duvarın yanından uzaklaşarak “Aniden ölmekten hoşlanmam.” buyurmuştur.¹⁶¹ İbn Battal bunun sebebinin vasiyet etmek, tevbe etmek vs. ahirete hazırlık yapılmaması olduğunu nakleder.¹⁶² Aynî, aniden ölümle ilgili iki ayrı görüşü ifade eden rivayetler hakkında: “Rahatlık olduğunu bildiren rivayet ölüme hazırlıklı olanlar hakkındadır. Gazab ve intikam ise taksirat sahiplerine hamlolunur.” demiştir. Bu rivayetler “İnsana çalıştığından başka fayda veren bir şey yoktur.” mealindeki âyetin umum ifadesini tahsis etmiştir.¹⁶³

İbnu’l-Muneyyir ise Buhârî’nin bu konu başlığıyla şunu söylemek istediğini nakleder: “Aniden ölen kişinin çocuğu, vekâleti kabul edilen konularda mümkün olduğu kadar ana-babasının yapamadığı iyilikleri yapmak suretiyle telâfi etsin.”¹⁶⁴

¹⁵⁹ Bu konuda benzer bir rivayet: İbn Mâce’de de Ebû Hureyre’den nakledilen benzer bir rivayette **إِنَّ** **أَبِي** **قَدْ** **مَاتَ** **وَتَرَكَ** **مَالًا** **وَمَ يُوَصِّ**، **فَهَلْ** **يُكْفَرُ** **عَنْهُ** **أَنْ** **تَصَدَّقْتُ** **عَنْهُ**؟ Babam vasiyet bırakmadan ve geride mal bırakarak vefat etti. Ben onun adına tasadduk etsem onun günahlarına keffaret olur mu?” ifadesi geçmektedir. Sahih olarak nakledilen bu hadiste Peygamber Efendimiz (S)’in “evet.” şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir. (İbn Mâce, Vesaya, 8.)

¹⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, III, 253.

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, Çağrı yay., II, 356.

¹⁶² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, III, 253.

¹⁶³ Ahmed Davudoğlu, VIII, 183.

¹⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, III, 255.

Peygamber Efendimiz (S)’e soru soran sahâbi Sa’d İbn Ubâde, onun annesi ise Amra’dır. İbn Abbas’tan rivayet edilen metinde sahabinin ismi geçmektedir. Muhtelif rivayetlere bakıldığında benzer sorunun bir kadın tarafından da sorulduğu görülmektedir.

Sa’d İbn Ubâde, annesinin ansızın ölmesini vasiyet vermemesine sebep göstermiştir. Konuşmaya fırsat bulsaydı hayır hasenat yapacağından büyük ölçüde emin olduğunu bildirmektedir. Bu ifadelerden annesinin sadaka ya da vasiyet vermeye istekli olduğu, ama aniden vefatı sebebiyle bunu yapamadığı şeklinde anlaşılmıştır. Bu sebeple birisinin vefatından sonra onun adına yapılan iyilik konusunda delil getirilmeyeceği de ifade edilmiştir.¹⁶⁵

Dirinin ölü adına verdiği sadaka ve yaptığı hayrın sevabı ölüye ulaşır. Aynı zamanda sadaka veren kişiye de faydası vardır. Nevevî’den bunun âlimler arasında ittifakla caiz görüldüğü nakledilir.¹⁶⁶

Bu rivayetler “İnsana çalıştığından başka fayda veren bir şey yoktur.” mealindeki ayetin umumunu tahsis etmişlerdir.

“وَأَظْنُهَا لَوْ تَكَلَّمْتُ تَصَدَّقْتُ” ifadesinde geçen zan fiili annesinin düşüncelerini bilmesinden dolayı zann-ı galible amel olarak anlaşılır.

- ii. حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ مُحَمَّدٍ الرَّقِّيُّ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ بُرْقَانَ، عَنِ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: " أَفْتَتَحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْبَرَ وَاشْتَرَطَ أَنْ لَهُ الْأَرْضَ، وَكُلَّ صَفْرَاءَ، وَبَيْضَاءَ، قَالَ: أَهْلُ خَيْبَرَ نَحْنُ أَعْلَمُ بِالْأَرْضِ مِنْكُمْ، فَأَعْطَانَاهَا عَلَيَّ أَنْ لَكُمْ نِصْفَ التَّمْرَةِ، وَلَنَا نِصْفَ فَرْعَمَ أَنَّهُ أَعْطَاهُمْ عَلَيَّ ذَلِكَ، فَلَمَّا كَانَ حِينَ يُصْرَمُ النَّخْلُ بَعَثَ إِلَيْهِمْ عَبْدَ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ فَحَزَرَ عَلَيْهِمُ النَّخْلَ وَهُوَ الَّذِي يُسَمِّيهِ أَهْلُ الْمَدِينَةِ الْخَرْصَ، فَقَالَ: فِي ذِهِ كَذَا وَكَذَا قَالُوا: أَكْثَرْتَ عَلَيْنَا يَا ابْنَ رَوَاحَةَ، فَقَالَ: فَأَنَا أَلِي حَزَرَ النَّخْلِ، وَأَعْطَيْكُمْ نِصْفَ الَّذِي قُلْتُ: قَالُوا: هَذَا الْحَقُّ وَبِهِ تَقُومُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ قَدْ رَضِينَا أَنْ نَأْخُذَهُ بِالَّذِي قُلْتَ

İbn Abbas (r.a.)’dan rivayete göre, Peygamber (S) Hayber’i fethettiği zaman tüm araziler, altın ve gümüşler kendisine ait olmak üzere Yahudilerin orada

¹⁶⁵ Ahmed Davudoğlu, VIII, 183.

¹⁶⁶ Ahmed Davudoğlu, VIII, 183.

kalmalarına izin vermişti. Hayber Yahudileri, Peygamber (S)'e: "Biz bu topraklardan ürün almayı daha iyi biliriz. Bu sebeple bu toprakları bize ver, çıkacak ürünlerin yarısı bize yarısı size olmak üzere biz işletelim." dediler. Rasûlullah (S), bu şartlarla araziyi o Yahudilere verdi. Hurmaların toplanma zamanı yaklaşıncâ Abdullah İbn Revâha'yı oraya gönderip ağacındaki hurmaları tahmin etmesini istedi. O da 'Bu hurmalıktan şu kadar, bu hurmalıktan şu kadar hurma çıkacaktır.' diye tahminde bulundu. –Medine'de bu tahmin işine hars denilir.- Yahudiler, İbn Revâha'ya: "Bu tahmin ettiğin miktar bize fazla geldi." dediler. Bunun üzerine Abdullah İbn Revâha şöyle dedi: "Bu tahmin ettiğim miktarı ben kabul eder ve yarısını size veririm." Râvinin nakline göre: "Hayber Yahudileri bunun üzerine senin yaptığın bu tahmin, hak ve gerçek olan bir tahmindir. Gökler ve yerler ancak bu şekilde hak ve gerçekle durmaktadır. Dolayısıyla biz, senin tahmin ettiğin şeyeye razı olduk dediler."¹⁶⁷

Hars, dalları üzerindeki yaş hurmadan ne kadar kuru hurmanın çıkacağını ve asmaları üzerindeki yaş üzümünden ne kadar kuru üzüm çıkacağını tahminen tesbit etmektir.

Hurma ve üzüm zekata tabi meyvelerdendir. Bu meyveler toplanıncaya kadar mal sahiplerinin meyvelerden fayda sağlamaktan men etmek, onları zarara uğratacaktır. Ama kullanmaları da zekat hakkına riayet edilmemesine sebep olabilir. Bu sebeple hurma ve üzüm meyveleri olgunlaşmaya başlayınca devletin gönderdiği ehil kişiler tarafından tahminen ne kadar kuru hurma ya da kuru üzümün çıkacağı belirlenir. Tesbit edildikten sonra mal sahipleri bu meyvelerden yiyebilirler, yedirebilirler, başka şekillerde de yarar sağlayabilirlerdi. Meyveler toplandıktan sonra da gereken zekat kuru hurma ve üzüm olarak verilir. Hars işi mal sahipleri ve zekat müstehakları için yararlı ve kolaylık olduğundan meşru kılınmıştır.

İbn Abbas'ın hadisinde Yahudilerin bahçelere verecekleri emek ve bakım karşılığında, mahsulün yarısını onlara bıraktığı anlaşılıyor. Fıkıhta bu anlaşmaya müsakat denilmektedir.

¹⁶⁷ Ebû Dâvud, Büyü', 35; İbn Mâce, Zekat, 19.

Yahudilere anlaşma gereği verilen Hayber'deki hurma bahçelerine, Rasulullah (S) İbn Revâha (r.a.)'ı hars işi için göndermiştir. İbn Revâha (r.a.), tam bir adaletle mahsulün miktarını tesbit etmeye çalışmıştır. Yahudiler başta fazla olduğu iddiasında bulunsalar da İbn Revâha'nın "Bu tahmin ettiğim miktarı ben kabul eder ve yarısını size veririm." dediğinde onun takdirini kabul etmişlerdir.

Hars işi, Rasulullah (S)'in hayatı boyunca sürdürülmüştür. Ondan sonra Ebû Bekir (r.a.) ve Ömer (r.a.) zamanında da devam etmiştir. Hattâbî (388/998), "Sahabilerin hepsinin harsı caiz gördüğünü söyler, sahabinin muhalefet ettiği de nakledilmemiştir." der.¹⁶⁸ Mezhepler arasında ise görüş farklılıkları mevcuttur.

iii. حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى التَّمِيمِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ بَعْجَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: «مَنْ خَيْرَ مَعَاشِ النَّاسِ لَهُمْ، رَجُلٌ مُمَسِّكٌ عِنَانَ فَرَسِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَطِيرُ عَلَى مَتْنِهِ، كُلَّمَا سَمِعَ هَيْعَةً، أَوْ فَرْعَةً طَارَ عَلَيْهِ، يَبْتَغِي الْقَتْلَ وَالْمَوْتَ مِظَانَهُ، أَوْ رَجُلٌ فِي غُنَيْمَةٍ فِي رَأْسِ شَعْفَةٍ مِنْ هَذِهِ الشَّعَفِ، أَوْ بَطْنٍ وَادٍ مِنْ هَذِهِ الْأَوْدِيَةِ، يُقِيمُ الصَّلَاةَ، وَيُؤْتِي الزَّكَاةَ، وَيَعْبُدُ رَبَّهُ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْيَقِينُ، لَيْسَ مِنَ النَّاسِ إِلَّا فِي خَيْرٍ

Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (S) şöyle buyurmuştur: "İnsanların en hayırlı yaşayanı; Allah yolunda cihad için uçarcasına koşturacağı atının yularından tutan ve savaşa hazır bekleyen kimsenin yaşantısıdır. O kimse ne zaman korkutacak bir düşman sesi işitirse ve savaş olacağını sezerse atının dizginini tutup onun sırtında uçar. Düşmanın sesini veya düşmana hücum feryadını işittikçe at üzerinde adeta uçan, öldürmeyi ve ölümü, onların ümit edildiği yerlerde arayan adamdır. Yine hayırlı yaşantısı olan kimselerden biri de; dağlardan bir dağın tepesinde veya vadilerden bir vadide koyunlarıyla birlikte bulunur, namazına karşı devamlı ve duyarlıdır. Zekatını da verir. Sadece Rabbine kulluk eder, ölünceye kadar da bu hayat üzere devam edip gider ve insanlar için de daima hayır ve iyilik ister".¹⁶⁹

¹⁶⁸ Hattâbî, II, 45.

¹⁶⁹ Müslim, İmarat, 125; İbn Mâce, Fiten, 13; Müslim, Zühd, 11.

‘Atının dizginini tutup onun sırtında uçan’ ifadesi, cihad için hazır vaziyette bulunup gerektiğinde atının sırtında uçar gibi harbe koşan kimsedir. Bu ifadede teşbih-i belîğ vardır.

“Ölümü ümid edilen yerlerde arayan adamdır.” ifadesinden şehid olmayı çok arzu ettiği için şehit olacağı yeri adeta arayan adam kastedilmektedir.¹⁷⁰

Bu hadiste zan kökünden gelen مظانة kavramı kullanılmaktadır. Zann-ı galibi ifade eden babın içinde almamızın sebebi, düşünceyi delillendirecek işaretlerin olmasıdır. Burada kesin bilgiye yakın bir durumla amel etmekten bahsedilmektedir. Muhammed Fuad Abdulbaki “يَبْتَغِي الْقَتْلَ وَالْمَوْتَ مَظَانَهُ” cümlesini şerh ederken şahadet isteğinin fazlalığından vatana dönme isteğinin az olmasını ifade eder.¹⁷¹

Zann-ı galib konusunda ele alınan üç hadiste de kişilerde oluşan zannın, ilim ifade edecek kadar baskın olduğu görülmektedir. Alimler tarafından zann-ı galible amel edilebileceği kabul edilir. Zann-ı galib, ilim ifade etmeye en yakın zandır.

5.1.4. İlim Anlamında Kesin Bilgi

Zan kavramının anlamlarından birisi de kesin bilgidir.

- i. أَخْبَرَنَا سُؤَيْدُ بْنُ نَصْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ غَسَلَ يَدَيْهِ، ثُمَّ تَوَضَّأَ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ اغْتَسَلَ، ثُمَّ يُخَلِّلُ بِيَدِهِ شَعْرَهُ حَتَّى إِذَا ظَنَّ أَنَّهُ قَدْ أَرَوَى بَشْرَتَهُ أَفَاضَ عَلَيْهِ الْمَاءَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ غَسَلَ سَائِرَ جَسَدِهِ

Aişe (r.a.)’den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: “*Rasûlullah (S) cünüplükten dolayı gusledeceğinde ellerini yıkar sonra namaz abdesti gibi abdest*

¹⁷⁰ Ahmed Davudoğlu, IX, 87.

¹⁷¹ Müslim, İmarat, 125.

alır ve gusle başlardı. Sonra saçlarının dibine iyice ıslaklık gelinceye kadar saçlarını ovalar başına üç defa su döktükten sonra vücudunun diğer bölgelerini yıkardı.¹⁷²

“حَتَّى إِذَا ظَنَّ أَنَّهُ قَدْ أَرَوَى بَشْرَتَهُ” - Sonra saçlarının dibine iyice ıslaklık gelinceye kadar” ifadesinde geçen ظَنَّ fiili kullanılmıştır. Parmaklarıyla saçlarının dibi ıslanmıncaya kadar ovalamasından dolayı burada zan, bilgi anlamında kullanılmıştır.

- ii. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الزُّهْرِيُّ البَصْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ سَعِيدٍ أَبُو مُحَمَّدٍ التَّمِيمِيُّ الكُوفِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " يُؤْتَى بِالْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُ اللَّهُ لَهُ: أَلَمْ أَجْعَلْ لَكَ سَمْعًا وَبَصَرًا وَمَالًا وَوَلَدًا، وَسَخَّرْتُ لَكَ الْأَنْعَامَ وَالْحَرْثَ، وَتَرَكْتُكَ تَرَأْسَ وَتَرْبَعٍ فَكُنْتَ تَظُنُّ أَنَّكَ مُلَاقِي يَوْمِكَ هَذَا؟ فَيَقُولُ: لَا، فَيَقُولُ لَهُ: الْيَوْمَ أَنْسَاكَ كَمَا نَسِيتَنِي " : " هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ. وَمَعْنَى قَوْلِهِ: الْيَوْمَ أَنْسَاكَ، يَقُولُ: الْيَوْمَ أَتْرُكُكَ فِي الْعَذَابِ. هَكَذَا فَسَّرُوهُ " : " وَقَدْ فَسَّرَ بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ هَذِهِ الْآيَةَ {فَالْيَوْمَ نَنْسَاهُمْ} [الأعراف: 51] قَالُوا: إِنَّمَا مَعْنَاهُ الْيَوْمَ نَتْرُكُهُمْ فِي الْعَذَابِ

Ebû Said ve Ebû Hureyre (r.a.)’dan rivâyete göre, Rasûlullah (S) şöyle buyurdu: “Kıyamet günü bir kul Allah’ın huzuruna getirilir ve Allah ona şöyle buyurur: ‘Sana göz, kulak, mal ve evlat vermedik mi? Hayvanlar ve ekinler vermedik mi? Belli yerlerde etkili olmana ve para kazanmana fırsat tanımadık mı? Bugün benimle bu şekilde buluşacağını da biliyordun değil mi?’ O kimse, hayır ya Rabbi diyecek Allah (c.c.)’de şöyle buyuracak: ‘Önceden sen beni ve bugünleri unuttuğun gibi bugün de ben seni unutacağım.’ Bu hadis sahih gariptir. Bugün seni unutacağım, sözü: Seni azaba atacağım, anlamındadır. Aynı şekilde Araf Suresi 51. ayet de geçen “Bugün onları unutacağız.” ifadesini alimler, biz onlara azab edeceğiz şeklinde tefsir etmişlerdir.¹⁷³

Hadisteki “فَكُنْتَ تَظُنُّ أَنَّكَ مُلَاقِي يَوْمِكَ هَذَا؟” ifadesinde geçen ظَنَّ fiili bilmek anlamındadır. Çünkü Kıyamet günü ve yeniden diriliş hakkında birçok ayet ve hadiste bilgi verilir. Tahmin anlamında ya da şüphe anlamında kullanılması mümkün değildir.

¹⁷² Nesâî, Gusûl, 16.

¹⁷³ Tirmizî, Kıyâmet, 6.

تربع fiili, bir kavme öncülük ve liderlik yapmak anlamındadır. تربع ise “ganimetin dörtte birini almak” anlamına gelir. Kavmin liderleri halkın mallarından dörtte birini almaktaydı. Yani denilmektedir ki “Ben seni itaat edilen bir lider yapmadım mı?” Çünkü cahiliye döneminde halk ganimetten almadan melik ganimetin dörtte birini alırdı. Buna da الربع المربع denilirdi.¹⁷⁴

- iii. حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ الْخَلَّادِ الْبَاهِلِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ قَالَ: أَنْبَأَنَا عَوْنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: «إِذَا حَدَّثْتُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَظَنُّوا بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، الَّذِي هُوَ أَهْنَاهُ، وَأَهْدَاهُ، وَأَتَقَاهُ

Abdullah İbn Mes’ud (r.a.)’den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: “Ben size Rasûlullah (S)’den bir şey aktarıldığımda o sözün hakka en uygun, hidayete en iyi ulaştırıcı ve takvaya en yararışlı söz olduğuna inanın.¹⁷⁵

İbn Mâce *Sünen*’inin tahkikini yapan Elbanî İbn Mâce’de geçen senedin zayıf ve munkatı’ olduğunu söyler. Darimî’nin *Sünen*’ini tahkik eden Elbânî ricalinin sika olduğunu ama Avn İbn Abdillâh’ın İbn Mesud’a ulaşmadığını nakleder.¹⁷⁶

Zan kelimesi bu hadiste ‘bilin, kalbiniz mutmain olsun.’ anlamında geçmektedir.

İlim ifade eden hadislerde, zan kelimesi yerine ilim kelimesinin de koyulacağı, şüphe olmadan bu zanna göre amel edilebileceği anlaşılmaktadır. Örneğin gusülle ilgili geçen hadiste başın tamamen ıslanması zanla ifade edilmektedir. Ama vesvese ve kuruntuyla ibadet etmenin şeytandan olduğu farklı rivayetlerde görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında buradaki zan kelimesinin ilim ifade ettiği kanaatini taşıyoruz.

¹⁷⁴ Mübarekpûrî, VII, 165.

¹⁷⁵ İbn Mâce, Mukaddime, 2; Darimî, Mukaddime, 50; Müsned, 3744.

¹⁷⁶ Darimî’de geçen sened şu şekildedir: Nuaym İbn Hammâd, Abdulaziz İbn Muhammed, İbn Aclan, Avn İbn Abdillâh, İbn Mesud.

5.1.5. Rivayette Şüphe

Râviler hadisleri rivayet ederken bazen şüpheye düştükleri görülmektedir. Anlam olarak birbirine yakın kelimelerde, kelime benzerliğinden ya da zaman-mekan belirtirken karıştırmalar olabilmektedir. Hadisleri araştırdığımızda anlam olarak hadis metnine zarar vermeyecek bir şüpheye düştüklerinde zan kelimesini kullandıklarını görmekteyiz. Bu konu râvinin zabtı açısından ayrıntılı olarak ele alınabilir. Bu konuda örnekler mevcuttur. Fakat konumuz açısından bir örnek vermekle yetineceğiz.

- i. حَدَّثَنَا سُفْيَانُ : سَمِعَ أَيُّوبَ ، مُحَمَّدَ ابْنَ سِيرِينَ ، يَقُولُ : سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ ، يَقُولُ : صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِحْدَى صَلَاتِي الْعِشِيِّ ، إِمَّا الظُّهْرُ ، أَوِ الْعَصْرَ ، وَأَكْثَرُ ظَنِّي أَنَّهَا الْعَصْرُ ، فَسَلَّمَ فِي اثْنَتَيْنِ ، ثُمَّ أَتَى جِدْعًا كَانَ يُصَلِّي إِلَيْهِ ، فَجَلَسَ إِلَيْهِ مُغْضَبًا - وَقَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً : ثُمَّ أَتَى جِدْعًا فِي الْقِبْلَةِ كَانَ يُسْنِدُ إِلَيْهِ ظَهْرَهُ ، فَاسْنَدَ إِلَيْهِ ظَهْرَهُ - قَالَ : ثُمَّ خَرَجَ سُرْعَانَ النَّاسِ ، فَقَالُوا : قُصِرَتِ الصَّلَاةُ . وَفِي الْقَوْمِ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ ، فَهَابَاهُ أَنْ يَكَلِمَاهُ ، فَقَالَ ذُو الْيَدَيْنِ : أَيُّ رَسُولِ اللَّهِ ، قُصِرَتِ الصَّلَاةُ أَمْ نَسِيتَ ؟ قَالَ : مَا قُصِرَتِ الصَّلَاةُ ، وَمَا نَسِيتُ ، قَالَ : فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ إِلَّا رَكْعَتَيْنِ . قَالَ : فَنَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَقَالُوا : نَعَمْ . فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ ، ثُمَّ سَلَّمَ ، ثُمَّ كَبَّرَ وَسَجَدَ كَسَجْدَتِهِ أَوْ أَطْوَلَ ، ثُمَّ رَفَعَ وَكَبَّرَ ، ثُمَّ سَجَدَ وَكَبَّرَ .

Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledildiğine göre: Rasûlullah (S) bize aşıyy, öğle veya ikinci namazlarından birini büyük ihtimal ikinci namazını kıldırdı. İki rekattan sonra selâm verdi. Sonra mescidin ön cephesindeki tahtanın yanında durup ellerini birbiri üstüne gelecek şekilde o tahtaya sırtını dayadı. Yüzünden kızgın olduğu anlaşılıyordu. Bu ara "Namaz kısaldı, namaz kısaldı." diyerek acele ile mescitten çıkanlar oldu. Cemaat içinde Ebû Bekir ve Ömer de vardı. Fakat bu ikisi, Rasûlullah (S)'e bir şey söylemekten çekindiler. Bu esnada, Rasûlullah (S)'ın Zü'l-Yedeyn adını taktığı bir adam kalkıp: "Ya Rasûlallah! Unuttun mu? Yoksa namaz kısaltıldı mı?" dedi. Peygamber (S); "Unutmadım, namaz kısaltılmadı da." buyurdu. Adam: Hayır ya Rasulallah! Unuttun, dedi. Hz. Peygamber cemaate dönüp: "Zü'l-Yedeyn doğru mu söyledi?" dedi, Evet, diye işaretle bulundular. Bunun üzerine Rasûlullah (S) yerine dönüp kalan iki rekâtı kıldırdı, sonra selâm verdi, tekbir aldı ve her zamanki

secdesi gibi veya ondan daha uzun secde yapıp başını kaldırdı, tekrar tekbir aldı ve normal secdesi gibi veya ondan daha uzunca bir secde daha yaptı, sonra başını kaldırdı ve tekbir aldı.¹⁷⁷

عشي lafzı zeval vaktinden güneşin batmasına kadar geçen süreye verilen isimdir. Bu rivayette احدی صلاتي العشي ifadesi geçerken Buhârî’de geçen diğer rivayette الظهر والعصر şeklinde geçmektedir. Tahâvî (321/933)’nin rivayetinde iki rivayet cem edildikten sonra أكبر ظني أنه ذكر صلاة الظهر ziyadesi vardır ki bu ifade şu manaya gelmektedir: “Zann-ı galibime göre Ebû Hureyre öğle namazı dedi.” Demekki buradaki şüphe Ebû Hureyre’den değil de, sonraki râvilerden kaynaklanmaktadır.¹⁷⁸

Zü’l-Yedeyn’in ismi bir kavle göre عبد عمرو بن فضلة الخزاعي dir. Bir de Zü’ş-Şimaleyn¹⁷⁹ ismi geçmektedir, İbn Hacer, bu kimseler hakkında Abd-i Amr, Amr, Umeyr isimlerinde ihtilaf olduğunu nakleder. Birçok râvi bu iki ismin aynı kişiye ait olduğunu söylerken, bir kısmı ise Zührî’den gelen rivayete göre ayrı kimseler olduğunu söyler. Çünkü Zü’ş-Şimaleyn, ehli siyerin kavline göre Bedir’de şehit olmuştur. Ama Ebû Hureyre Bedir’den dört beş sene sonra Müslüman olmuştur. İbn Hibban ve Nesaî ise bu isimlerin aynı şahsa ait olduğunu delillendirmeye çalışmaktadırlar.¹⁸⁰

Ebû Davud’un naklinde¹⁸¹ “Evet, diye işaret ettiler.” denilmiştir. Hanefî mezhebi bu hadisi de delil olarak namazda yalnız ima ve işaretin caiz, bilerek ya da bilmeyerek konuşmanın ise namazı bozduğunu söylemişlerdir. Zü’l-Yedeyn’in konuşması sehiv secdesinden önce olduğu için imam da cemaat de namazdan çıkmış olmuyorlardı. Nevevî’ye göre namazda olduğunu unutan ya da namazdan çıktığını sanan kişinin konuşması namazın bozulmasına sebep olmaz. İbn Abbas, Abdullah

¹⁷⁷ Ahmed İbn Hanbel, II, 248; Buhârî, Salât 88, Sehv 5, Ezan 69; Müslim, Mesâcid 97, 99; Tirmizî, Mevâkît 175; Ebû Dâvud, Salât, 194; Nesâî, Sehv, 22; İbn Mâce, İkâme 134; Dârimî, Salât 175, 202; Muvatta’, Nida 58, 60;

¹⁷⁸ Ahmed Naim, Kamil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhatasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Diyânet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1984, II, 427.

¹⁷⁹ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, I, 393.

¹⁸⁰ Ahmed Naim, II, 428.

¹⁸¹ Ebû Dâvud, Salât, 194.

İbn Zübeyr, Urve İbn Zübeyr, Ata' İbn Ebi Rebah, Hasan-ı Basrî, Şâbî, Katâde, Evzâî, Malik, Şâfiî, İbn Hanbel ve muhaddislerin sözü de bu şekildedir.¹⁸²

Rivayetlerde râvinin zabtından kaynaklı problemlerin olabileceği görülmektedir. Bu şüphe, râvinin özelliklerine göre ve şüphenin bulunduğu konuya göre değişmektedir. Rivayetleri sürekli karıştıran, hatırlamakta güçlük çeken, her seferinde farklı rivayet eden râvilerin zabtıyla ilgili kusurlar ve rivayetin sıhhati konusundaki şüpheler, rivayette şüphe kapsamında incelenmektedir.

Zan kavramı anlam yönünden beş grupta incelenmiştir. Peygamber Efendimiz'in (S) hadislerinde hüsn-i zan ve su-i zan terkiplerinin de geçtiği görülmektedir. Bu sebeple zan kavramı, nitelik açısından ikiye ayrılmaktadır.

5.2. Hüsn-i Zanla İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi

Önceki başlıklarda zan kavramının anlamları ayrıntılı olarak örneklendirildi. Bu anlam farklılıklarının yanı sıra zan kavramı nitelik yönünden de ikiye ayrılır.

Hüsn-i zan: kişinin kesin bilgi sahibi olmadığı ya da olamadığı durumlarda kişi, davranış ya da olay hakkında olumlu düşünceye sahip olmasıdır. Hüsn-i zan terkipteki "hüsn" kelimesi, güzellik anlamına gelmektedir. Bu sebeple hüsn-i zan, dilimize "iyi niyet beslemek" olarak yerleşmiştir. Hüsn-i zan terkipteki hadislerde geçmektedir.

5.2.1. "Hüsn-i Zan İbadetin Güzelliğindedir." Hadisi

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَادٌ، ح وَحَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ مَهْنَأِ بْنِ شَيْبَةَ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: «وَلَمْ أَفْهَمْ مِنْهُ جَيْدًا» عَنْ حَمَادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ وَاسِعٍ، عَنْ شَيْبَةَ، قَالَ: نَصْرُ ابْنُ نَهَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، - قَالَ نَصْرٌ - عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «حُسْنُ الظَّنِّ مِنْ حُسْنِ الْعِبَادَةِ»

قَالَ أَبُو دَاوُدَ: مَهْنَأُ ثِقَّةٌ بَصْرِيٌّ

¹⁸² Ahmed Naim, II, 430.

Ebû Hureyre (r.a.)’den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (S) şöyle buyurmuştur: “*Hüsn-i zan ibadetin güzelliğindedir.*”¹⁸³

5.2.1.1. Hadisin Farklı Rivâyetleri

“Hüsn-i zan ibadetin güzelliğindedir.” hadisi sahabeden Ebû Hureyre (v. 58/ 679) nakletmiştir. Bu hadis Kütüb-i Tis’a musanniflerinden Ebû Dâvud (v. 257/870), Tirmizî (v. 279/ 892) ve Ahmed İbn Hanbel (v. 241/855)’de rivâyet edilmiştir. Serlevha hadis olarak Ebû Dâvûd’un rivâyeti alınmıştır.

Ebû Dâvud râvîlerden Mühenna’nın güvenilir ve Basralı olduğunu nakletmiştir. Elbânî bu hadisi zayıf saymıştır.¹⁸⁴

Ahmed İbn Hanbel’deki dört tarikte de “Hüsn-i zan ibadetin güzelliğindedir./ *إِنَّ حُسْنَ الظَّنِّ مِنْ حُسْنِ الْعِبَادَةِ*” şeklinde rivayet edilirken bir tarikte “Allah’a ibadetin güzelliğindedir./ *الظَّنِّ مِنْ حُسْنِ عِبَادَةِ اللَّهِ*” şeklinde kulluğun Allah’a özgülüğü belirtilmiştir.

Ahmed İbn Hanbel’de nakledilen rivayet:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ وَاسِعٍ، عَنْ شُتَيْرِ بْنِ نَهَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنَّ حُسْنَ الظَّنِّ مِنْ حُسْنِ الْعِبَادَةِ " ¹⁸⁵

Bu hadisin isnadı zayıftır. Şüteyr İbn Nehar bir rivayete göre de ismi Sümeyr İbn Nehar olan râviden ¹⁸⁶ Muhammed İbn Vâsi’den rivayet etmiştir. İbn Hibbân

¹⁸³ Ebû Dâvud, Edeb, 89; Tirmizî, Deavât, 115; Ahmed İbn Hanbel, II, 297, 304, 359, 407, 491.

¹⁸⁴ Elbânî, *Daifu'l-Câmi's-Sağîr ve Ziyadetuh*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1985, I, 401.

¹⁸⁵ Ahmed İbn Hanbel, II, 297 (7956), 304 (8036), 407 (9280), 491 (10364), 359 (8709).

¹⁸⁶ Mizzî, *Tuhtetu'l-Eşraf'ta* Sümeyr isminin doğru olduğunu söyler; thk. Abdussamed Şerafettin, el-Mektebu'l-İslâmiyye, 1983, X, 109.

(354/965), es-Sikat'ta zikretmiştir¹⁸⁷ ve İbn Hacer, Takrib'te “sadûk” olarak belirtmiştir.¹⁸⁸ Bu hadis Şüteyr İbn Nehâr'ın za'fi sebebiyle zayıf sayılmıştır.¹⁸⁹

Tirmizî'nin rivâyeti:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: أَخْبَرَنَا صَدَقَةُ بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ وَاسِعٍ، عَنْ سُمَيْرِ بْنِ نَهَارِ الْعَبْدِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ حُسْنَ الظَّنِّ بِاللَّهِ مِنْ حُسْنِ عِبَادَةِ اللَّهِ»: «هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ»

Yahyâ İbn Mûsâ Ebû Dâvud'dan naklettiğine göre Sadaka İbn Mûsâ, ondan Muhammed İbn Vâsi', ondan Sümeyr İbn Nehâr'ın Ebû Hureyre'den naklettiğine göre Rasûlullah (S) şöyle buyurmuştur: “Allah'a hüsn-i zanda bulunmak, Allah'a ibadetin güzelliğindedir.” Tirmizî naklettiği bu rivayetin, bu tarikle garîb olduğunu nakletmiştir.

Bu rivayetlerin sahâbî râvîsi Ebû Hureyre'dir. Hadis tek sahabîden nakledildiği için bu hadise “mutlak garib” ya da “mutlak ferd” olarak isimlendirilmektedir.¹⁹⁰ Ebû Hureyre'den, bu hadisi Şüteyr İbn Nehar, Sümeyr İbn Nehar, Nasr İbn Nehâr'ın naklettiği görülmüştür. Şüteyr ve Sümeyr'in aynı kişi olduğunu söyleyen alimler mevcuttur.¹⁹¹

Tirmizî, naklettiği rivayetin garîb olduğunu söyler; Ebû Dâvûd, Ahmed İbn Hanbel kitaplarında ve Hâkim (405/1014) *Müstedrek*'inde bu hadisi rivâyet

¹⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, Dairatu'l-Mea'rifi'l-Osmâniyye, 1973, IV, 370.

¹⁸⁸ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Raşîd, Suriye, 1986, I, 264; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavûd, XIII, 338; Mubarekpûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, c.10, s.50; Mizzî, *Tuhtetu'l-Eşrâf*'ta Sümeyr isminin doğru olduğunu söyler; X, 109.

¹⁸⁹ İbn Hanbel, XV, 160.

¹⁹⁰ Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul, 1987, 56; Mahmud Tahhân, *Teyisiru Mustalahi'l-Hadis*, çev. Cemal Ağırman, Sivas, 1999, 39.

¹⁹¹ Mizzî, X, 109; İbn Hanbel, XIII, 338; Mizzî, *Tuhtetu'l-Eşrâf*'ta Sümeyr isminin doğru olduğunu söyler; X, 109.

etmiştir.¹⁹² Hâkim farklı bir senetle nakletmiş ve bu hadisin Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir. Zehebî de bunu doğrulamıştır.¹⁹³

Hadislerde "Hüsn-i zan ibadetin güzelliğindedir." lafzıyla beş tarikle rivayet edilmiştir. Bunlardan ikisinde farklı olarak "İnne" te'kidıyla vurgulanmıştır. Ahmed İbn Hanbel'in bir tarikine göre ise "Allah'a karşı hüsn-i zan, ibadetin güzelliğindedir / إِنَّ حُسْنَ الظَّنِّ مِنَ حُسْنِ عِبَادَةِ اللَّهِ " şeklinde gelirken, Tirmizî'de "Allah'a hüsn-i zan Allah'a ibadetin güzelliğindedir / إِنَّ حُسْنَ الظَّنِّ بِاللَّهِ مِنْ حُسْنِ عِبَادَةِ اللَّهِ" şeklinde varîd olmuştur.

5.2.1.2. Hadisin Açıklaması

Bu hadiste hüsn-i zan Allah için ve Müslümanlar için olmak üzere iki şekilde anlaşılmıştır.

Allah'a karşı hüsn-i zanda bulunmak; Allah rızası için salih ameller işlemekle, bunların kabul olacağına inanmakla ve Allah'a karşı iyi bir kul olmak için gayret gösterdikten sonra elde olmayan kusurları Allah'ın affedeceğine ve bu durumlar için Allah'ın sonsuz affına güvenmekle olur. Başka bir rivayette, Câbir İbn Abdullah (r.a.)'ten rivayete göre Rasûlullah (S)'den şöyle işittiğini nakletmiştir: "Hiç biriniz Allah'a hüsn-i zanda bulunmanın dışında bir hal üzere ölmesin."¹⁹⁴

Hattâbî, Allah'a karşı hüsn-i zan beslemenin amellere bağlı olduğunu nakleder. Allah'a karşı hüsn-i zan sahibi olanın ameli güzelleştiği gibi, sû-i zan sahibi olanın da ameli kötüleşir. Aynı zamanda Allah'a hüsn-i zan sahibi olmak, ümit beslemek ve af ummaktır.¹⁹⁵

¹⁹² Mubarekpûrî, X, 50.

¹⁹³ Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Mustedrak ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir A'tâ, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1999, IV, 269.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَسَنَةَ الْعَدْلِ، ثنا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْبَغَوِيِّ، وَثَنَا أَبُو مُسْلِمٍ، قَالَا: ثنا حَجَّاجُ بْنُ مَنْهَالٍ، ثنا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ وَاسِعٍ، عَنْ شَيْبَةَ بْنِ نَهَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ حُسْنَ الظَّنِّ بِاللَّهِ تَعَالَى مِنْ عِبَادَةِ اللَّهِ» هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ مُسْلِمٍ وَلَمْ يُخْرَجْهُ وَوَافَقَهُ الذَّهَبِيُّ

¹⁹⁴ Ebû Dâvud, Cenaze, 17; Müslim, Cennet, 81; İbn Mâce, Zühd, 14.

¹⁹⁵ Hattâbî, *Meâ'limu's-Sunen*, el-Matbaa'tu'l-İlmiyye, 1932, Halep, I, 301.

Kulluğu güzel olan kimsenin Allah’a karşı düşüncesi güzelleşir.¹⁹⁶ Bu konuda şöyle bir ayet-i kerime vardır: “İmân edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah’ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹⁹⁷ Allah rızası için kulluk görevini yerine getirenler, Allah’ın rahmetini ümit ederler.

Âli İmran Sûresi 154. ayette şöyle buyrulmaktadır: “Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah’a karşı cahiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar; “Bu işte bizim hiçbir etkimiz yok.” diyorlardı. (Sen de onlara) de ki: “Bütün iş, Allah’ındır.” Ayette de net olarak anlatıldığı gibi Allah’a karşı hüsn-i zanda bulunmak tevhîd inancının gereklerindedir.¹⁹⁸ Bunun zıttı olan Allah’a sû-i zanda bulunmak ise ayette cahiliye zannı olarak isimlendirilmektedir.

Zuhaylî zannı tasnif ederken Allah’a ve mü’minlere hüsn-i zanda bulunmayı vacip ya da emredilen zan olarak isimlendirmektedir.¹⁹⁹

Müslümanlara iyi zan beslemek, onların hakkında iyi düşüncelere sahip olmakla gerçekleşir. Bu hadis ihtiyatın gerektiği durumlarda geçerli değildir. İhtiyat gerekirken hüsn-i zan beslememek, kulluğa aykırı görülmemiştir. Can, mal, ırzı korumak gibi hak ve sorumlulukların dışında ise diğer insanlara sû-i zanda bulunmak haram olarak görülmüştür. Nitekim ayette de: “Ey imân edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır.” buyrulmuştur.²⁰⁰

Kişinin Allah’a ve diğer insanlara karşı güvensizliği ve karamsar düşüncesi tevhid anlayışına uygun olmadığı gibi ferdî ve ictimai yönden de problem yaşamasına sebep olacak bir durumdur.²⁰¹

İnsanlara karşı hüsn-i zan beslememek; kıskanç, şüpheci, abartıcı evham sahibi olmaya sürükleyip Peygamberimizin (S) yasakladığı haset, dedikodu gibi kötü

¹⁹⁶ Mubarekpûrî, X, 50.

¹⁹⁷ Bakara Sûresi, 2/218.

¹⁹⁸ İbn Abdilvehhâb, *Tefsiru'l-Azîzi'l-Hamîd*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût, 2002, I, 582.

¹⁹⁹ Zuhaylî, *Tefsiru'l-Munîr*, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Dimeşk, 1418, V, 274.

²⁰⁰ Hucurât, 49/12.

²⁰¹ Nevzat Tarhan, *Psikolojik Savaş*, İstanbul, 2003, 131-148.

amellere sevk edebilir. Bu sebeplerle İslâmî terbiye, düşünce şeklimize de yön vermelidir.

Birçok hadiste Müslümanların kardeş olduğundan ve bir vücudun uzuvlarına benzetildiğinden bahsedilmektedir.²⁰² Karşımızdaki kişiye hüsn-i zan beslemeden kardeş olarak bakabilmemiz, kendimiz için istediğimizi, başkası için de isteyebilmemiz, başkasının derdiyle geceleri uykumuzun kaçması yani hadislerde tasvir edilen kardeşlik anlayışına sahip olamayız. O halde kulluk vazifemizi yerine getirebilmek için “(Allah’a ve Müslümanlara) hüsn-i zanda bulunmak, (Allah’a) kulluğun güzelliğindedir.” hadisini hayatımızda uygulamaya koymalıyız.

5.2.2. “Biriniz Allah’a Hüsn-i Zan Etmekten Başka Bir Halde Ölmesin.” Hadisi

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَاءَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سَفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَبْلَ وَفَاتِهِ بِثَلَاثِ، يَقُولُ: «لَا يَمُوتَنَّ أَحَدُكُمْ إِلَّا وَهُوَ يُحْسِنُ بِاللَّهِ الظَّنَّ

Câbir İbn Abdillâh (r.a.)’tan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Ben Rasûlullah (S)’i, ölümünden üç (gün) önce şöyle derken işittim: “*Sizden biriniz Allah’a hüsn-i zan etmekten başka bir halde ölmesin.*”²⁰³

5.2.2.1. Hadisin Farklı Rivayetleri

“Biriniz Allah’a hüsn-i zan etmekten başka bir halde ölmesin.” hadisini sahâbeden Câbir İbn Abdillâh (v. 78/ 697) nakletmiştir. Bu hadis Müslim (v. 261/ 875), Ebû Davud, İbn Mâce (273/887) tarafından nakledilmiştir. Serlevha hadis olarak Müslim’in rivâyeti alınmıştır.

²⁰² Buhârî, Edeb, 27, 62; Salât, 88; Mezâlim,3; Müslim, Birr, 23, 58, 65, 66.

²⁰³ Müslim, Cennet, 81; Ebû Davud, Cenâze, 17; İbn Mâce, Zühd, 14.

Rivayet sahabeden sadece Câbir İbn Abdillâh kanalıyla gelmektedir. Müslim'in bir rivayetinde, Ebû Davud ve İbn Mâce'nin rivayetlerinde ilk üç tabakada tarik birleşmektedir: Câbir İbn Abdillâh, Ebû Süfyan'a, o da Â'meş'e nakletmiştir. Müslim, ayrıca Câbir'in Ebû Zübeyr'den olan rivayetini de aktarmaktadır.

Bu hadisi Ebû Dâvud Kitab'ul-Cenâiz'de, Müslim Kitab'ul-Cennet'de, İbn Mâce Kitabı'z-Zuhd'de rivâyet etmiştir. Bu hadisin sıhhati hakkında Elbânî, Ebû Davud'un rivayetinin sahih olduğunu söylemektedir.²⁰⁴

Müslim'in Ebû Zübeyr kanalıyla gelen rivayette diğerlerinde geçen **فَقَبْلَ وَفَاتِهِ** ifadesi **بِثَلَاثِ** ifadesi أيام kelimesiyle açıklanarak Peygamber Efendimizin (S) vefatından üç gün önce bu hadisi rivayet ettiği anlaşılmaktadır.

Müslim ve İbn Mâce'nin rivayetlerinde **لا يموت** ifadesi yerine **لا يموتن** şeklinde nakledilerek te'kid nûnuyla vurgu yapılmış ve "Sizden biriniz Allah'a hüsn-i zanda bulunmadan kesinlikle ölmesin." şeklinde vurgulu olarak nakledilmiştir.

5.2.2.2. Hadisin Açıklaması

Nevevî (676/1277), *Şerh'ul Muhezzeb* isimli eserinde Allah'a hüsn-i zan beslemek, 'Allah'ın kıyamet gününde mü'min kulları için hazırladığı nimetlerini, onun merhametini, va'dini, affını, keremini bildiren ayetleri ve sahih hadisleri düşünerek, onun kendisine merhamet ve lütufla muamele edeceğini ummak' olduğunu aktarmaktadır. Zira bunda kulun Allah'a muhtaçlığı görülmektedir.²⁰⁵

Âlimlerin çoğunluğuna göre bu hadisten anlaşılması gereken bir başka kudsî hadiste bildirilen manadır: "Ben kulumun zannı üzereyim."²⁰⁶

Fakat Hattâbî bu hadisi "Güzel amel işleyiniz ki Rabbinize karşı zannınız güzelleşsin. Kötü amel işleyen bir kimsenin Rabbine karşı zannı kötüleşir." şeklinde

²⁰⁴ Ebû Dâvud, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdilhamîd, el-Mektebetül Asriyye, Beyrut, 2010, III, 189.

²⁰⁵ Ahmed Davudoğlu, XI, 295.

²⁰⁶ Buhârî, Tevhid, 15, 35; Müslim, Zikr, 2,19.

anlamıştır. Güzel amel işleyen kimsenin imânı artar, Allah'ın merhameti için ümidi artar ve Allah'a karşı hüsn-i zan beslemeye sebep olur. 'Allah'a karşı en büyük hüsn-i zan, ona güzel ibadette bulunmaktır.'²⁰⁷ hadisi de Hattâbî'nin bu görüşünü desteklemektedir.

Râfi, bu hadisin insanı tevbeye yönlendirdiğini ve zulmü terke teşvik ettiğini açıklar. Bu da Hattâbî'nin yorumunda olduğu gibi kötülüğü terk edip Allah'a tevbe eden kimsenin kalbinde Allah'a karşı mağfired ümidi artar şeklinde yorumlanmalıdır.

Bir mü'min hayatını ümit ve korku arasında dengeleyerek yaşamalıdır. Allah'ın kendisine karşı rahmet sahibi olduğunu düşünür ve azabından korkarak İslâm'ın kurallarına göre yaşar. Ama ölüme yaklaştığında ise bu kişinin Allah'ın ümidine daha yakın olacağı hadisten anlaşılmaktadır. Nitekim Rasulullah (S) bu hadisi ölümüne yaklaştığında nakletmiştir.

Bu durumla ilgili Sunâbîhî'den nakledilen hadis örnek olarak verilebilir. Sunâbîhî'den o da Ubâde İbn Sâmit (r.a.)'den nakledildiğine göre, Sunâbîhî şöyle demiştir: "Ubâde İbn Sâmit'in yanına girmiştik, kendisi ölmek üzereydi. Bu yüzden ağladım. O da: "Dur bakalım niye ağlıyorsun? Eğer benden senin lehine şahitlik istenirse Allah'a yemin olsun ki kesinlikle şahitlik ederim. Eğer bana şefaahat hakkı verilirse kesinlikle sana şefaahat ederim. Eğer gücüm yeterse kesinlikle sana fayda sağlarım." dedi ve şöyle devam etti: "Allah'a yemin olsun ki Rasulullah (S)'den işittiğim ve içerisinde sizin için hayır bulunan bütün hadisleri biri dışında size bildirdim. Onu da bugün size ecelim yaklaştığı için bildireceğim. Rasulullah (S)'i: "Kim Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in, Allah'ın Rasûlü olduğuna şahadet ederse cehennem o kimseye haram olur." diye buyururken işittim."²⁰⁸

Kişinin başka bir Müslüman hakkında hüsn-i zan beslemesi ölümünden sonra da devam eder. Ömer İbn Hattâb vefat edip henüz defnedilmeden Ali İbn Ebi Talib'in şöyle dediği nakledilir: "Ey Ömer! Ben senin işlediğin amel gibi bir amelle Allah'ın huzuruna çıkmaktan çok hoşlanırım. Allah'a yemin olsun ki ben, senin iki

²⁰⁷ Tirmîzî, Deavât, 115; Ahmed İbn Hanbel, II, 297, 304, 359, 408, 491.

²⁰⁸ Müslim, İman, 29.

arkadaşınla beraber (Muhammed (S) ve Ebû Bekir) cennette olacağını ümit ederim. Çünkü ben Rasûlullah (S)'dan: "Ben Ebû Bekir ve Ömer'le gittim. Ben Ebû Bekir ve Ömer'le birlikte girdim. Ben Ebû Bekir ve Ömer'le çıktım." dediğini çok işitmişimdir. Bundan dolayı ben, senin iki arkadaşınla birlikte aynı yere defnedilmeni veya o ikisiyle birlikte cennete girmeni isterim."²⁰⁹

"Allah'a karşı hüsn-i zan etmekten başka bir halde ölmesin." hadisini, Müslim 'Ölürken Allah Teâla'ya hüsn-i zanda bulunma emri babı'nda ele almıştır. Bu başlık altında naklettiği hadislerden biri de şudur: Câbir (r.a.)'den rivayetle Peygamber Efendimiz (S) şöyle buyurmuştur: "Her kul öldüğü hal üzere diriltilecektir." Bu habere göre Allah'a karşı hüsn-i zan besleyerek ölen kişi, ölümden sonra rahmet umuduyla diriltilecektir.

Bu bölümde zikredilen bir diğer hadis:

أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ عَذَابًا، أَصَابَ الْعَذَابُ مَنْ كَانَ فِيهِمْ، ثُمَّ بُعِثُوا عَلَى أَعْمَالِهِمْ

İbn Ömer'den nakledildiğine Rasûlullah (S) şöyle buyurmaktadır: "Allah bir kavme azab etmeyi dilerse, azab o kavmin içindekilere isabet eder. Sonra amelleri üzerine diriltirler."

Bu hadisin metninde geçen من kelimesi umum bildiren bir ifadedir. Allah'ın azabının iyi olan kimselere de isabet edeceği anlaşılmaktadır. Bu hadis, kul ne halde öldüyse, o halde dirileceğine delalet etmektedir.

Kıyamet gününde ise herkes kendi ameline göre diriltilecektir ve bunun karşılığında mükâfata nail olacaktır.²¹⁰ Dünya hayatında karşılaşılan sıkıntı ve imtihanlar sebebiyle ümitsizliğe düşülmemelidir ve bunlara karşı Allah'ın emrine uygun davranıldığında bu imtihanların mükâfatları olacağı düşüncesiyle Allah'a karşı hüsn-i zan beslenmeye devam edilmelidir.

²⁰⁹ İbn Mâce, Mukaddime, 11; Müslim, Fedailü's-Sahabe, 14; Buhârî, Fedailü Ashabi'n-Nebi, 6.

²¹⁰ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez y., İstanbul, 1980, XI, 296.

5.2.3. "Ben Kulumun Zannı Üzereyim." Hadisi

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بُرْقَانَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْأَصَمِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنْ اللَّهُ يَقُولُ: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي وَأَنَا مَعَهُ إِذَا دَعَانِي

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (S) şöyle buyurmuştur: "Allah buyuruyor ki: 'Ben kulumun benim hakkımdaki zannı üzereyim. Bana dua ettiğinde onunla beraberim.'²¹¹

5.2.3.1. Hadisin Farklı Rivayetleri

Bu hadisi, sahabeden Ebû Hureyre ve Vâsile İbn Eskâ (v. 85/ 704) tarafından nakledilmiştir. Vâsile İbn Eskâ'dan rivayeti sadece Dârimî nakletmiştir. Ebû Hureyre'den bu hadisi Yezid İbn el-Esam, Ebû Salih, A'rac nakletmiştir.

Metinler arasındaki farklılık sebebiyle hepsinde ortak olarak geçen metin olarak Tirmizî'deki metin serlevha hadis olarak kullanılmıştır.

Tirmizî'nin diğer rivayetinde şöyle nakledilmektedir:

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي وَأَنَا مَعَهُ حِينَ يَذْكُرُنِي، فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي، وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَأِ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَأِ خَيْرٍ مِنْهُمْ، وَإِنْ اقْتَرَبَ إِلَيَّ شِبْرًا اقْتَرَبْتُ مِنْهُ ذِرَاعًا، وَإِنْ اقْتَرَبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا اقْتَرَبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا، وَإِنْ أَتَانِي يَمْسِيهِ أَتَيْتُهُ هَرَوَلَةً

²¹¹ Tirmizî, Zühd, 51; Deavat, 131; Buhârî, Tevhid, 15, 35; Müslim, Tevbe, 1; İbn Mâce, Edeb, 58; Darimî, Rikâk, 22; Ahmed İbn Hanbel, 2, 251,315,391, 413, 445, 480, 482, 516, 517, 524, 534, 539; 3, 210, 277, 491; 4, 106.

“Ben kulumun zannı üzereyim. Beni hatırladığında onunla beraberim. Beni içinden anıp hatırlarsa ben de onu kendi kendime anarım. Beni bir topluluk içinde hatırlarsa ben de onu onlardan daha hayırlı bir topluluk arasında hatırlarım. Bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşıyorum. Bana, bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. Bana yürüyerek gelirse ben de ona koşarak gelirim.”

Tirmizî bu hadisi naklettikten sonra hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir. Tirmizînin diğer rivayetinde دعاني kelimesi geçerken bu rivayette يذكرني ifadesi geçmektedir.

Hattâbî, Tirmizî'nin diğer tarikinde geçen Cafer İbn Burkân'ın sadûk olduğunu nakleder. Yezid İbnu'l-Esam'ın ismi Amr İbn Ubeyd İbn Muaviye'dir, Mü'minlerin annesi Meymune'nin kız kardeşinin oğludur.²¹²

Buhârî'deki metinde bunun bir benzeridir. İbn Mâce'nin rivayetinde farklı olarak / وَإِنْ أَقْتَرَبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا اقْتَرَبْتُ إِلَيْهِ بَاعٌ / Bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıyorum.” ifadesi geçmemektedir.

Müslim'deki bir rivayet ise şu şekildedir:

حَدَّثَنِي سُؤَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ، حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: " قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي، وَأَنَا مَعَهُ حَيْثُ يَذْكُرُنِي، وَاللَّهِ لَئِنْ أَفْرَحَ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ أَحَدِكُمْ يَجِدُ ضَالَّتَهُ بِالْفَلَاةِ، وَمَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شِبْرًا، تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا، وَمَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا، تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا، وَإِذَا أَقْبَلَ إِلَيَّ يَمْشِي، أَقْبَلْتُ إِلَيْهِ أَهْرُولُ"²¹³

Bu metinde geçen “وَاللَّهِ لَئِنْ أَفْرَحَ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ أَحَدِكُمْ يَجِدُ ضَالَّتَهُ بِالْفَلَاةِ” ifadesi diğer metinlerde geçmemektedir.

Muhammed Fuad Abdulkaki Müslim'de geçen rivayetin sahih olduğunu aktarır.

²¹² Mübarekpûrî, VII, 63.

²¹³ Müslim, Tevbe, 1.

Dârimî'nin rivayeti:

أَخْبَرَنَا أَبُو النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ الْعَازِ، عَنْ حَيَّانَ أَبِي النَّضْرِ، عَنْ
وَائِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي، فَلْيُظَنَّ
بِي مَا شَاءَ

“Ben kulumun zannı üzereyim, öyleyse benim hakkımda dilediğini düşünsün.” Dârimî'nin Sünen'ini tahkik eden Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî bu hadisin sahih olduğunu eklemiştir.²¹⁴

Ahmed İbn Hanbel'den gelen farklı bir rivayet de şu şekildedir:

حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا ابْنُ لَهْبَعَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو يُونُسَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: أِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ، قَالَ: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي، إِنْ ظَنَّ بِي خَيْرًا فَلَهُ، وَإِنْ ظَنَّ شَرًّا فَلَهُ

“Ben kulumun zannı üzereyim. Benim hakkımda hayır zannederse öyle muamele ederim, şer zannederse öyle muamele ederim.”

Hadis sahabeden Ebû Hureyre ve Dârimî'nin aktardığı senette Vâsile İbn El-Eskâ'dan nakledilmiştir.

5.2.3.2. Hadisin Açıklaması

“Ben kulumun zannı üzereyim.” ifadesinde zandan kastedilen kişinin Allah'ın rahmetini umması ve onu affedeceğini düşünmesidir. Allah da o kişiyi affeder. Çünkü kendisini ödüllendirecek Rabbi olduğunu bilen mü'min kişiden başkası Allah'ın mağfiretini ümit edemez. Kim de Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe düşer ve Allah'ın azabını hakettiğini düşünürse o kişiye de Allah'ın azabı ulaşacaktır. Çünkü kafirden başkası Allah'tan ümidini kesmez.

Kirmânî (786/1384), bu ifadede korkunun umuda ağır bastığına işaret vardır, der. Çünkü bunu duyan bir kimse Rabbi'nin azabına uğrayacağı zannına kapılmaz.

²¹⁴ Dârimî, *Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Dâr'ul-Muğnî, 2000.

Bu korku tarafıdır ve insan bunu kendi nefsi için tercih etmez.²¹⁵ Kurtubî (671/1273); ‘Kulumun zannı’ndan kasıt istiğfar ettiğinde mağfiret edildiği zannı, tevbe ettiğinde tevbesinin kabul edildiği zannı, dua ettiğinde duasına icabet edildiği zannı, şartlarına uygun ibadet ettiğinde mükafaat verileceği zannıdır.’ der.

Allahu Teâlâ sadıku’l-va’d’dir, vaadi haktır. Başka bir rivayette “*Size icabet edileceğine inanarak Allah’a dua edin.*” buyurulmuştur. Buhârî’nin el-Câmiu’s-Sahîh’inde dua adabıyla ilgili olarak “Duam kabul olmadı demedikçe” ifadesinin geçmesi, Allah’a karşı hüsn-i zan beslemenin boyutlarını anlamamızı sağlamaktadır. Kişi Allah’ın duasını kabul etmeyeceğini ve bunun kendisine fayda vermeyeceğini zanneder veya buna inanırsa bu Allah’ın rahmetinden ümitsizlik anlamına gelir ki bu da büyük günahlardandır.²¹⁶

Rivayetin bazı tariklerinde “*Kulum beni dilediği gibi zannetsin.*” ifadesi geçmektedir. Kurtubî bu ifadeyi şöyle açıklar: “Günahta ısrar ettiği halde Allah’ın bağışlayacağını zannetmeye gelince, bu sırf bir cehalet ve kendini aldatmaktan başka bir şey değildir. Bu anlayış kişiyi Mürcie mezhebine götürür.”²¹⁷

İbn Hacer bu hadiste, kulun Allah hakkında hüsn-i zan beslemesine teşvik vardır, der. Kulun Allah’ın kendisini cezalandıracağından çok affedeceğini düşünmesi daha uygundur. Nevevî (676/1277), İslâm ulemâsının “Allah hakkında hüsn-i zannın manası, Allah’ın kendisine merhamet ve aflu muamele edeceğine inanmasıdır.” şeklindeki görüşün daha sahih bulunduğunu nakleder. Bazı âlimlerse korkunun galip olduğunu söylerler. Ancak ölüm emareleri arttıkça ümit baskın olur veya hakim olur. Çünkü korkunun sebebi günahlardan kaçınma ve ibadetleri artırmadaki hırsır. Yaşlılık ya da ölümün yaklaşması durumunda bunların yapılması zorlaşır. Bu sebeple de artık kişi için Allah’a hüsn-i zanda bulunmak müstehab olur.

“*Ben kulumun zannı üzereyim.*” ifadesinde ümidin daha baskın olması âlimlere göre son nefesi verme ânı ile kayıtlıdır. İbn Ebi Cemre (699/1300) hadiste geçen zandan maksat bilgidir, demiştir. Ona göre bu ifade “وَلَا تَلْمِزُوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ”

²¹⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, XIII, 385.

²¹⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, XIII, 386.

²¹⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, XIII, 386.

/Nihayet Allah'tan yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı."²¹⁸ ayetinin ifadesine benzer.²¹⁹

Hadisteki "أنا معه/Ben onunlayım." ifadesindeki معه kelimesini "Yardımlım ve korumamla onunlayım." şeklinde anlaşılmıştır. Hattâbî, bunun ilim olarak birliktelik anlamına geldiğini yani kulun her halini bilmesinin anlaşılacağını nakleder.²²⁰ "Beni zikredince ben onunla beraberim" ifadesi de zâtı bir birliktelik değil, ilmî bir birliktelik olarak anlaşılması gerekmektedir. "Kulumun beni zikrettiğini bilirim." şeklinde anlaşılmalıdır. Âyet-i Kerime'de de geçtiği gibi "Allah 'korkmayın' buyurdu. Şüphesiz ben sizinle beraberim, iştirim ve görürüm."²²¹

Birisi Allah'ı zikrederse yani hak ettiği şekilde yücelterek O'nu tenzih ve takdis ederek anarsa Allah da o kulu anar. Burada anmak, nimetleri çoğaltarak ve o kişiye sevap yazmak şeklinde anlaşılmıştır. Âlimler bu hadisi açıklarken zikrin dört çeşit olduğunu aktarmışlar; lisanla yapılan zikir, kalple yapılan zikir, hem lisan hem kalple yapılan zikir, emre uymak ve nehiyden kaçınmakla olan zikir. Nefis kelimesi kan, hayvanın nefsi manalarına gelmektedir. Aynı zamanda zât demektir. Allah Teâla'nın zâtı vardır ve bu hadiste kastedilen Allah'ın zâtıdır. Öyleyse mana şu şekilde anlaşılmalıdır: "Kulum beni içinden zikrederse, ben de onu zâtımla anarım."

Bu ifade "Siz beni anın ki ben de sizi anayım."²²² âyetiyle aynı anlamdadır. Çünkü bu âyet 'Siz beni tazimle anın ki ben de sizi nimetle anayım.' şeklinde anlaşılmalıdır. Başka bir âyette "Allah'ı anmak (ibadetlerin) en büyüğüdür."²²³ buyurulmuştur.

"Kulum beni cemaat içerisinde anarsa ben de onu ondan daha hayırlı bir cemaat içerisinde anarım." ifadesinde geçen cemaatin insanlar, daha hayırlı bir cemaatin ise melekler olduğu görüşü kabul edilmiştir. Bu hadis meleklerin insanlardan daha efdal bir topluluk olduğu konusunda delil olarak kullanılmıştır. İbn Battal bunun cumhurun görüşü olduğunu aktarır. "Rabbimiz size bu ağacı sırf melek

²¹⁸ Tevbe 9/118.

²¹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, XIII, 386.

²²⁰ Mübarekpûrî, VII, 64.

²²¹ Tâhâ, 20/46

²²² Bakara 2/152.

²²³ Ankebût 29/45.

olursunuz veya ebedi kalanlardan olursunuz diye yasakladı.” ayetinden ebedî olanların fâni olanlardan daha üstün olduğu anlaşılmaktadır. Melekler insanlardan daha üstündür. Ama bu yaklaşım şu açıdan tenkide uğramıştır. Bilindiği üzere ehli sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre salih insanlar, diğer yaratılmışların hepsinden daha faziletlidir. Meleklerin daha üstün olduğunu benimseyenler ise filozoflar, Mutezile, Ehl-i sünnet olan bazı âlimler, mutasavvıflar ve zahiriler olmuştur.²²⁴

Bazı âlimler bu hadisteki gizli ve açık zikrin sıralamasından ve devamındaki ifadelerden dolayı gizli zikrin açık zikirden daha faziletli olduğu görüşünü benimsemişlerdir.²²⁵

Allah’ın kuluna karşı bir arşın yaklaşması ya da koşarak gelmesi insanın fiilleri gibi anlaşılmamalıdır. İbn Battal “*Allah’ın yaklaşması, koşması*” gibi ifadelerin hem mecaza hem hakikate hamledilebileceğini söyler. Ancak hakikate hamli, yani cisimlerin birbirine yaklaşması gibi bir eylemin Allah için düşünülmesi muhaldir. Öyleyse farz ve nafil ibadetlerle Allah’a manevî bir yaklaşımdır. Hadis-i kudsîde geçen “*Bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım.*” ifadesini Â’muş ve bazı hadis âlimleri Allah’ın rahmet ve merhametiyle muamele etmesi şeklinde açıklamıştır. Yani “Kulum bana taatle yaklaşırsa benim rahmetim ve mağfiretim ona karşı artar.” şeklinde anlaşılmıştır.²²⁶ Taberî’den nakledildiğine göre az bir ibadet bir karış yaklaşımaya benzetilirken, Allah’ın sevap ve ikramda bolluğu “zirâ” ile temsil edilmektedir. Bu da ibadet eden kuluna Allah tarafından kat kat karşılığının verildiğini ya da verileceğini göstermektedir.

Bu hadis sıfat hadislerindedir. Zahiri manası te’vil edilerek açıklanır. Burada maksat; kul nasıl ibadet ederse Allah’ın da ona layık olan mükafaatı kat kat vermesidir.²²⁷

Müslim, bu hadisi tevbe babında ele almıştır. Tevbe, sözlükte dönüş ve yönelmek demektir. Terim olarak ise günahlardan Allah’a dönüş anlamına gelir.

²²⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, XIII, 386.

²²⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, XIII, 386.

²²⁶ Tirmizî, *Deavat*, 131.

²²⁷ Ahmed Davudoğlu, XI, 7.

Bir başka rivayette sahabeden Vâsile b. Eska' (r.a) bir hastanın ziyaretine gitmişti. Ona, "Allah'a olan zannını bana anlatır mısın? O'nun sana ne şekilde muamelede bulunacağını düşünüyorsun?" diye sordu. Hasta, "Günahlarım gırtlığıma kadar dayanmış helak olmak üzereyim, ama hâlâ Rabb'immin rahmetinden ümidimi kesmiş değilim." diye cevap verince Vâsile (r.a) tekbir getirdi, onunla beraber ev halkı da tekbir getirdi. Vâsile (r.a) tekrar Allahu Ekber dedikten sonra, "Ben Rasûlullah (S)'in şöyle dediği işittim." diyerek şu hadis-i şerifi nakletti: "Allah Teâlâ buyurur ki: Ben kulumun zannı üzereyim; o halde beni dilediği gibi düşünsün."²²⁸

Neseî'den gelen rivayete göre ölüm döşeğindeki bir gence, "Sen kendini nasıl buluyorsun?" diye sorunca genç "Ben Allah'ın affını umarım Ya Rasulallah! Günahlarımdan da korkarım." dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (S) şöyle buyurdu: "*Bu vakitte herhangi bir kulun kalbinde bağışlanma umudu ve günah korkusu birleşince, mutlaka Allah o kuluna dilediğini verir ve onu korktuğu azabından emin kılar.*"²²⁹ Bu hadiste de görüldüğü gibi İslâm dini bizleri korku ve ümit arasında olmaya davet ediyor. Allahu Teâlâ ayetinde şöyle buyuruyor: "*De ki: Ey gûnahta aşırı giderek nefislerine zulmetmiş kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Muhakkak ki Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir. Öyleyse azap gelmeden önce Rabbinize dönün ve O'na teslim olun, sonra kimseden yardım göremezsiniz.*"²³⁰ Bazı âlimler recâ tarafını havf tarafına tercihin ölüm anında olması gerektiğini düşünmüşlerdir. En güzeli ise Allah'tan ümidini kesmeden rahmetini umarak kulluk görevlerini yerine getirmektir. Allah'tan ümidi kesmekse büyük günahlardan bir tanesidir.

Allahu Teâla şirk haricinde bütün günahları affedebileceğini belirtmiştir. Bu sebeple Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gerekir. Ümitli olmak demek, kişinin günah işlemekte serbest olduğu ve kesinlikle affedileceğine inanması ve Allah'ın

²²⁸ Ahmed b. Hanbel, III, 491; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 22/211; *el-Evsat*, nr. 7947; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1005-1006; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 14/441; 15/373, 65/114-116. Hadisin bir başka rivayetinde şu ifadeler de vardır: "Ben kulumun beni zannı üzereyim, eğer hayırlı şeyler düşünürse kendisi için hayır; yok, kötü şeyler düşünürse kendisi için şer olur." İbn Asâkir, ölüm döşeğindeki hastanın tabîinden Ebû'l-Esved olduğunu kaydeder (İbn Asakir, XV, 373.)

²²⁹ Neseî, *Zühhd*, 31.

²³⁰ Zümer, 39/53-54.

azabından korkmaması değildir. Hadiste istenilen hem korkmak hem de korkmamak değildir. Aşırı korkudan dolayı ümitsiz olmamak ve aşırı ümitten dolayı korkusuz olmamaktır.

Rabbimiz kudsî hadiste “*Kulum beni nasıl tanırorsa öyle muamele ederim.*” buyurur. Rabbimiz hakkında hayır düşünen için hayır vardır. Şer düşünen için şer vardır. Bu başlığın altında işlediğimiz ikinci hadiste buyrulduğu gibi “*Kişi benim hakkımda hüsn-i zan etmekten başka bir hal üzere ölmesin.*” Müslim’de nakledilen başka bir hadise göre “*Her kul ne üzere ölürse o şey üzerine diriltilir.*” buyurulmaktadır.²³¹ Demekki İslâm dinine göre yaşlılıkta ümidin galebe çalması, Allah hakkında hüsn-i zanda bulunmak İslâmî edebe uygun ve müstehabdır.

Kişinin kendi ameline güvenmesine “ucb” denir. Ama Peygamber Efendimiz (S) şöyle buyurur: “Hiç kimsenin ameli, kendisini cennete götürmez. Ben de. Rabbimin rahmeti olmasa ben de cennete giremem.”²³² Peygamber Efendimiz dahî kendi ameliyle cennete giremeyeceğini söylerken insanın kendi amellerine güvenerek cenneti ümit etmek yerine Allah’ın rahmetini umması daha uygun olanıdır.

Bu bölümde, hüsn-i zan ile ilgili üç hadis incelenmiştir. Bu bölümün sonunda hüsn-i zanla ilgili hadislerin Allah’a karşı zan beslemekle ilgili olduğu görülmektedir. Zan, Allah hakkında kişinin düşünceleri için kullanılmıştır. Allah’ın sıfatları ve özelliklerini bir arada düşünmek oldukça güçtür. İnsanların Allah’ı düşünme biçimi, yaşayış şekline bağlıdır. Allah’ın emir ve yasaklarına uyduğunu düşünen bir kimsenin hataları için korku duyması ve yanında affedileceği umudunu taşıması gerekir. Bu da Allah’a karşı hüsn-i zan beslemektir.

Üç hadisin de ortak özelliğinin hüsn-i zan emrinin sadece Allah için olması dikkat çekicidir. Bu emri ifade eden hadislerde insanlara karşı hüsn-i zan emrinden bahsedilmemiştir. Sadece ilk hadis olan “*Hüsn-i zan ibadetin güzelliğindedir.*” hadisi yorumlanırken âlimler tarafından insanlara, özellikle Müslümanlara karşı

²³¹ Müslim, Cennet, 83.

²³² Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Munafikîn, 71-73.

hüsn-i zan beslemek gerektiği de söylenmiştir. Ama hadisten çıkan bu alt görüşün yanında hadisin farklı rivayetlerindeki kelimeler de göz önüne alındığında bu hadiste de doğrudan Allah'a hüsn-i zan beslemenin asıl gaye olduğu görülmektedir.

Allah'a hüsn-i zan beslemek ve bu hal üzerine ölmek, kişinin son anlarında rahmet umuduyla vefat etmesidir. “*Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle dirilirsiniz.*”²³³ rivâyetinden de anlaşıldığı üzere, bir kişi ancak hayatını güzel bir şekilde yaşayabilirse bu hüsn-i zanna sahip olabilir. Günahta ısrarcı olduğu halde kişinin mağfireti umarak korku olmadan yaşaması ve böyle düşünmesi gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Allah'ın kullarından istediği hata yapsa dahi acizliğini bilerek kendisine yönelmesidir. Yapılan hataların Allah tarafından affedileceği, Allah'ın mağfiretinin sınırsız olduğu düşüncesinin hakim olması, müslümanın Allah hakkında recâsı – ümididir. Bütün hayatını korku ve ümit arasında Allah'a kul olma endişesiyle yaşayan bir kişinin, ölüm öncesi hüsn-i zan besleyebilmesi Peygamber Efendimiz'in (S) bu hadislerine göre Allah'ın istediği bir durumdur.

Etrafımızda karşılaştığımız üzere, insanların yaşlılık dönemlerinde hayatlarını boşa geçirdikleri düşüncesinin hâkim olduğu görülür. Meslek seçimlerinden, çocuklarını yetiştirirken yaptıkları hatalardan, aile-dost ilişkilerine kadar her konuda pişmanlıkları olduğu görülmektedir. Ömürlerine dönüp baktıklarında, hayatlarının hatalar ile dolu olduğunu görerek bu durumdan dolayı hayatlarının son zamanlarında yoğun pişmanlık yaşarlar. İnsanda ölüm korkusunun ağır bastığı bu dönemlerde, Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmeye çalışarak maddi-gözle görülen değerler yerine Allah için yaptığı ameller ile bağışlanacağı ümidine sahip olunmalıdır.

²³³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkatu'l-Mefâtiḥ*, 1/332, 7/375.)

5.3. Sû-i Zanla İlgili Hadisler

Sû-i zan, zan kelimesinin başına Arapça'da kötü anlamına gelen سوء -sû kelimesinin getirilmesiyle kötü zan anlamına gelir. سوء الظن ya da ظنّ سوء şeklinde kullanılır.

Âyette “المشركين والمشركات الظانين بالله ظنّ سوء” / Allah'a kötü zanda bulunan müşrik erkekler ve kadınlar²³⁴ denilirken sû-i zan ibaresi kullanılmıştır. Sû-i zan, biri hakkında kötü bir fikir ve mütalaa etme, kötü farz etme anlamına gelmektedir.²³⁵ Her zan kötü olarak düşünülemez. Kötü zan kötülük etmek için fiiliyata dönüşecek veya karşı tarafa zararı olacak düşüncedir.

Aynî (855/1451)'nin zan tasnifinden mahzur zanna yani Allah ve Müslümanlar hakkında sû-i zan beslemeye karşılık gelmektedir. Dolayısıyla sû-i zan; kesin bilgi olmadan bir kişiyi suçlamak ya da bu kötü düşünceyi dile getirmek ya da eyleme dönüştürmektir.

5.3.1. “Şeytanın Sizin Kalbinize Şüphe Atmasından Korktum.” Hadisi

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَرْوَزِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ صَفِيَّةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُعْتَكِفًا، فَأَتَيْتُهُ أُرْوَرُهُ لَيْلًا، فَحَدَّثْتُهُ وَقَمْتُ، فَأَنْقَلَبْتُ، فَقَامَ، وَكَانَ مَسْكُنُهَا فِي دَارِ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، فَمَرَّ رَجُلَانِ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَلَمَّا رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعِيَ لِيَقْلِبَنِي، وَسَلَّمَ أَسْرَعًا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَلَى رِسْلِكُمَا إِنَّهَا صَفِيَّةٌ بِنْتُ حَيٍّ» قَالَا: سُبْحَانَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ الْإِنْسَانِ مَجْرَى الدَّمِ، فَخَشِيتُ أَنْ يَقْدَفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا» أَوْ قَالَ: «شَرًّا»

Safiyye (r.a.)'dan rivâyete göre şöyle demiştir: “Rasûlullah (S) mescidde itikâfta iken kendisini ziyaret için bir gece yanına varmışım. Bir süre konuştuktan sonra evime dönmek üzere kalktım. O da beni uğurlamak için benimle beraber kalktı

²³⁴ Fetih, 48/6.

²³⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Mektebetü Lübnan, 1989, 918.

–o sırada Safiyye, Üsame İbn Zeyd’in evinde kalıyordu. –O anda yanımızdan ensardan iki adam geçti. Peygamber (S)’i benimle görünce hızlandılar. Bunun üzerine Peygamber (S) onlara: “*Böyle hızlanmanıza gerek yok, normal yürüyüşünüzle yürüyünüz. Yanımdaki Safiyye Bintü Hüveyy’dir.*” buyurdu. O ikisi: “Sübhanallah Ey Allah’ın Rasûlü!” dediler. Bunun üzerine Peygamber (S) de: “*Gerçekten şeytan, kanın damarda dolaştığı gibi insanda dolaşır, bu yüzden kalbinize bir şer ve şüphe atmasından korktum.*” buyurdu.²³⁶

5.3.1.1. Hadisin Farklı Rivayetleri

“Şeytanın sizin kalbinize şüphe atmasından korktum” hadisi Peygamber Efendimiz’in eşlerinden Safiyye Bintü Huyeyy (r.anha)’den Ali İbn Hüseyin tarafından aktarılmıştır. Buhârî’de geçen rivâyetlerden birisinde Safiyye ismi geçmeden doğrudan Ali İbn Hüseyin’den²³⁷ nakledilmiştir. Rivayetin sonunda Şuayb, İbn Müsafir, İbn Ebi Atîk, İshak İbn Yahya’nın rivayet zincirinin şu şekilde olduğunu aktarır: Zührî, Ali İbn Hüseyin, Safiyye Bintü Huyeyy, Rasûlullah şeklinde olduğunu nakleder. Buhârî’nin diğer isnadında²³⁸, Müslim ve Ebû Davud’un iki isnadında tek tarikle gelmektedir: Abdurrazzak, Ma’mer, Zührî, Ali İbn Hüseyin, Safiyye Bintü Huyeyy, Rasûlullah (S). Bu rivayetlerin metinlerinde de farklılık çok azdır.

İbn Mâce rivayeti diğer rivayetlere göre daha ayrıntılı bilgi içermektedir:

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ الْجَزَامِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ عُمَرَ بْنِ مُوسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْمَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ، عَنْ صَفِيَّةَ بِنْتِ حَبِيبٍ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا جَاءَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَزُورُهُ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ فِي الْمَسْجِدِ فِي الْعَشْرِ الْأَوَّلِ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ، فَتَحَدَّثَتْ عِنْدَهُ سَاعَةً مِنَ الْعِشَاءِ، ثُمَّ قَامَتْ تَنْقَلِبُ، فَقَامَ مَعَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْلِبُهَا، حَتَّى إِذَا بَلَغَتْ بَابَ الْمَسْجِدِ الَّذِي كَانَ عِنْدَ مَسْكَنِ أُمِّ سَلَمَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَرَّ بِهِمَا رَجُلَانِ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَسَلَّمَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ نَفَذَا، فَقَالَ لَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

²³⁶ Ebû Dâvud, Edeb, 89, Sıyam,79; Buhârî, Ahkam, 21, Bed’ul-Halk, 11; Müslim, Selam, 24; İbn Mâce, Sıyam, 65.

²³⁷ Buhârî, Ahkam, 21.

²³⁸ Buhârî, Bed’ul-Halk, 11.

وَسَلَّمَ «عَلَى رِسْلِكُمْ، إِنَّهَا صَفِيَّةُ بِنْتُ حَبِيبٍ» قَالَا: سُبْحَانَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَكَبُرَ عَلَيْهِمَا ذَلِكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ «صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنْ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِّ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمْ شَيْئًا

Elbânî tahkikinde Ebû Davud, İbn Mâce ve Buhârî’de geçen rivâyetin sahih olduğunu söyler.

Buhârî’nin bir rivayetinde diğer rivayetlerin sonundaki “ وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمْ شَيْئًا /Bu yüzden kalbinize bir şey atmasından korktum.” ifade ya da bir benzeri bulunmamaktadır.

Rivayetlerin sonlarında geçen “sizin kalplerinize bir şey, bir şer ya da kötü (bir şüphe) atmasından korktum.” ifadesindeki farklılıklar şu şekildedir; سُوءًا، أَوْ قَالَ: Bu ifadelerdeki farklılıklar rivâyete zarar veren şüphe içermemektedir. Bu kelimeler birbirini tamamlar ve hadise mana verilirken değişikliğe sebep olmamaktadır.

5.3.1.2. Hadisin Açıklaması

Hz. Safiyye’nin evi o sıralar Üsâme İbn Zeyd’in arsasındaydı. Bu arsa o zaman Üsâme’ye ait değildi. Sonradan ona intikal eden, insanlar tarafından Üsâme’ye ait olduğu bilinen yerde kalmaktaydı. Bir gece yatsı vaktinde, Ramazan’ın son on gününde itikafta olan Rasûlullah (S)’ı ziyarete gelmiştir. Farklı bir rivayette Safiyye, Rasûlullah’ın diğer hanımlarının da olduğu geçmektedir. Onlar daha erken gelip dönmüş olabilir ya da Rasûlullah konuşmak için Safiyye’den biraz daha kalmasını istemiş, geç vakit olduğu için de evine kadar götürmek istemiş olabilir. Evine kadar eşlik etmesinin sebebi ise diğer eşlerine göre evinin daha uzakta, Üsâme İbn Zeyd’in arsasında olmasıdır. İtikafta iken Rasûlullah (S)’ın eşlerinin ziyarete gelmesi, onlarla sohbet etmesi ve Rasûlullah (S)’ın eşini eve bırakmak üzere mescitten çıkması itikaf konusunda delil olarak kullanılmıştır. Bazı

²³⁹ Buhârî, Bed’ul-Halk, 11.

²⁴⁰ Müslim, Selam, 24; Ebû Dâvud, Sıyam, 79; Edeb, 89.

²⁴¹ İbn Mâce, Sıyam, 65.

âlimler bu hadisi de kabul ederek yapılması gereken bir şey olması halinde mescitten ayrılmanın itikafi bozmayacağına hükmetmişlerdir.

Hadis metinlerinde geçtiği gibi Safiyye Bintü Huyey ile Rasûlullah (S) yürürken ensardan olduğu belirtilen iki kişi karşılıklarına çıkmıştır. Şerhlerde bu şahısların Useyd İbn Hudayr ve Abbad İbn Bişr oldukları geçmektedir. Buhârî'nin Süfyan İbn Uyeyne'den yaptığı rivayette tek kişi geçse de diğer rivayetlerin hepsinde tesniye sigalar kullanılmaktadır.

Rasûlullah (S)'ı ve yanında bir kadının olduğunu gören ensardan bu iki kişi hızlanmışlardır. İbn Hibbân'ın rivâyetinde bu durum “utandılar ve döndüler.” şeklinde nakledilmiştir. Rasûlullah bu durumu görünce onlara aynı şekilde yollarına devam etmelerini, hızlanmamalarını ve yanındakinin başkası değil de eşi Safiyye Bintü Huyeyy olduğunu söyler. Rasûlullah (S)'ın bu tavrı yanlış anlaşılabilir bir duruma önceden müdahale etmek gerektiğini göstermektedir. Rasûlullah gibi göz önünde olan, eminlik vasfı ve ümmetine öncü olan, hayatıyla ilgili şaibe bulunmayan bir şahsın, yanlış anlaşılma ve şüpheye sebep olabilecek, insanların dedikodu yapmasına ya da en azından fikrî boyutta bir tereddüt yaşamasından korkarak önlem almaya çalışmıştır. Henüz bir problem ortaya çıkmadan önlem alınması sosyal hayatta bir Müslümanın takınması gereken tavrını ortaya koymaktadır. Günümüzde çokça söylenen doğru yapıldıktan sonra, insanların düşüncelerinin hesaba katılmaması, İslâm dininin oluşturmaya çalıştığı sosyal ve medeni yapıya uygun düşmediği görülmektedir.

Rasûlullah (S)'ın açıklamasından sonra sahabiler “Sübhanallah” diyerek Rasûlullah hakkından herhangi kötü düşünceden uzak olduklarını söylemişlerdir. “Sübhanallah” demeleri, Allah'ın zikrinin bu durumlarda kullanılabileceğine delil olmuştur.

Fakat Hz. Peygamber, hızla uzaklaşmalarından yola çıkarak insanların yanılabilirliğini ifade etmek için “*Şeytan insanoğlunun kanının dolaştığı her yerde dolaşır.*” şeklinde karşılık verir. Bu ifadeyle iki şey kast edilmiş olabilir.

1. Allah, insanın içinde gezmesi için şeytana imkan vermiştir. Onu kandırır ve yoldan çıkarır.
2. Şeytan her yerde insanla beraberdir, insandan ayrılmayarak, aldatmaya ve vesvese vermeye çalışır.

“*Onun sizin kalplerinize bir şey atmasından endişe ettim.*” ifadesi ihtiyaten onlara açıklama yaparak yanındakinin eşi olduğunu söylediğini göstermektedir.

Bu hadiste insanın zanna sebep olacak ve kalbine zarar verecek mekruh olan her işten sakınmasının ve diğer insanların şüpheden kurtulması için gerçeği ortaya çıkarmanın müstehab olduğu anlaşılmaktadır. Şâfiî’den nakledildiğine göre şöyle söyler: “Bu olayda Rasulullah (S) o iki kişinin kalplerinde gizlediklerini ortaya çıkarmadı. Bu o iki sahabe için Rasulullah (S)’ın onlara gösterdiği şefkatin bir sonucuydu.”²⁴²

Aişe (r.a.)’den rivayete göre, şöyle nakledilmiştir. “Bir gece Rasûlullah (S)’ın odamda olmadığını farkına vardım ve hemen Onu aramaya başladım. Baktım ki, Bakî’ kabristanında başını semaya kaldırmış ve: “Ey Aişe! Allah ve Peygamberinin sana hainlik etmesinden mi korktun?” buyurdu. Aişe şöyle demiştir: “Bu söylediğin bende yoktur, fakat senin bazı hanımlarının yanına gitmiş olacağını zannettim.” Bunun üzerine Rasûlullah (S): “Şüphesiz Allah, Şabanın yarısındaki gecede dünya semasına iner de Kelb kabilesinin koyunlarının sayısından daha çok kimseyi bağışlar.” buyurdu.²⁴³

Aişe (r.a.) bu rivayette gördüğümüz üzere bir sû-i zanna kapılıyor ve zannın peşinden giderek araştırmaya başlıyor. Bu durumda Peygamber Efendimiz (S)’in tavrına baktığımız zaman, kimseye zarar vermeyecekse hakkı arama durumlarında araştırmanın sakıncası olmadığını görmekteyiz. Rasûlullah eşlerinin ve etrafındaki kişilerin bu tür duygularla hareket etmesinden dolayı kızmamış, sû-i zanda bulunmalarından dolayı azarlamamıştır. Gördüğümüz üzere aksine sû-i zan tohumu atılmasına dahi engel olmaya çalışmıştır.

²⁴² Hattâbî, IV, 124.

²⁴³ İbn Mâce, İkame, 191; Tirmizî, Savm, 39; Nesâî, Cenâiz, 103.

2.2.2. “Zandan Sakınınız.” Hadisi

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ»

Ebû Hureyre’den (r.a.) nakledildiğine göre Rasûlullah (S) şöyle buyurmuştur: “Zandan sakınınız. Zan sözlerin en yalanıdır.”²⁴⁴

2.2.2.1. Hadisin Farklı Rivayetleri

Serlevha hadis olarak Tirmizî’de geçen metin kullanılmıştır. Hepsinde ortak olarak bulunan “Zandan sakınınız. Zan sözlerin en yalanıdır.” metnine diğer hadislerde eklemeler bulunmaktadır. Tirmizî bu hadisi sahih hasen olarak değerlendirmektedir. Buhârî’nin Sahih’inde Vesâyâ Babı’nda geçen hadis hem ihtisar hem muallak olarak nakledilmiştir, Tirmizî’nin metniyle aynıdır.

Buhârî’nin es-Sahih’indeki diğer rivayetler:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنِ الْأَعْرَجِ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: يَأْتُرُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلَا تَجَسَّسُوا، وَلَا تَحَسَّسُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَكُونُوا إِخْوَانًا»

Bu metinde yukarıda verdiğimiz metne ek olarak “Başkalarının mahremiyetlerini araştırmayın, konuşmalarını dinlemeyin, birbirinize buğz etmeyin, ve Ey Allah’ın kulları kardeş olun.”²⁴⁵ ifadeleri bulunmaktadır.

Buhârî’nin diğer rivayetlerinde “ وَلَا تَدَابَرُوا – birbirinize sırt çevirmeyin.”²⁴⁶, “ وَلَا تَحَاسَدُوا –birbirinizi çekememezlik yapmayın.”²⁴⁷, “ وَلَا تَنَاجَشُوا –alışverişte birbirinizin pazarlığını kızıştırmayın.”²⁴⁸ uyarıları da bulunmaktadır.

²⁴⁴ Tirmizî, Birr, 56; Buhârî, Vesaya, 8; Nikah, 45; Feraiz,2; Edeb, 57, 58; Müslim, Birr, 28; Ebû Dâvud, Edeb, 56; Darekutni, Hüsni’l-Huluk, 15; Ahmed İbn Hanbel, 2, 245, 287, 312,342, 465, 470, 482, 492, 504, 517, 539.

²⁴⁵ Buhârî, Nikah, 45.

Aynî, hadisin bu şekliyle²⁴⁹ Hemmâm İbn Münebbih'in teferrüd ettiğini söyler.²⁵⁰ Hemmâm İbn Münebbih'in rivayetinde “إياكم والظن” ifadesi üç kere tekrarlanmaktadır. Buhârî'yle birlikte Ahmed İbn Hanbel'deki rivayetlerin birisinin²⁵¹ de aynı isnada sahip olmasına rağmen kelime farklılıklarının bulunması hadisin metni üzerinde ravî tasarrufunun bulunduğunu göstermektedir.

Buhârî'nin Nikah bölümünde geçen hadiste diğer rivayetlerde bulunmayan “وَلَا يَخْطُبُ الرَّجُلُ عَلَى خُطْبَةِ أَخِيهِ حَتَّى يَنْكِحَ أَوْ يَتْرُكَ”²⁵² – bir erkek, mü'min kardeşinin istemekte olduğu kadını evleninceye veya istemeyi bırakıncaya kadar istemeye kalkmasın.”²⁵² cümlesi de geçmektedir.

Müslim'in es-Sahih'indeki rivayet:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنِ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلَا تَحَسَّسُوا، وَلَا تَجَسَّسُوا، وَلَا تَنَافَسُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا»

Buhârî'nin Edeb bölümünde nakledilen hadiste ولا تتاجشوا ifadesi yerine Müslim'in rivayetinde وَلَا تَنَافَسُوا ifadesi geçmektedir. “Sırf dünyalık kazanma ve zevkler peşinde yarışmayın.” anlamına gelmektedir.

Ebû Davud'un rivayeti:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنِ مَالِكٍ، عَنِ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلَا تَحَسَّسُوا، وَلَا تَجَسَّسُوا»

Görüldüğü üzere Ebû Davud'un rivayetinde Buhârî ve Müslim'in es-Sahih adlı eserlerinde bulunan metinlerin sadece bir kısmı aktarılmıştır.

Rivayetin sahabeden tek râvisi Ebû Hureyre'dir. Ebû Hureyre'den 6 kişi nakletmiştir. Ebû Davud, Tirmizi, Müslim, Buhârî bir rivayetinde, Ahmed İbn

²⁴⁶ Buhârî, Ferâiz, 2; Edeb, 57;58.

²⁴⁷ Buhârî, Edeb, 57;58.

²⁴⁸ Buhârî, Edeb, 58.

²⁴⁹ Buhârî, Edeb, 57.

²⁵⁰ Aynî, Bedruddin, *Umdet'ül-Kârî*, Beyrut, ts., XXII, 136.

²⁵¹ Ahmed İbn Hanbel, II, 312.

²⁵² Buhârî, Nikah, 45.

Hanbel üç rivayetindeki senedinde ilk üç tarik şu şekildedir: Ebû Hureyre, el-A'rac, Ebû Zinad.

Aclûnî (1162/1749), bu hadisin müttefekun aleyh yani Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri bir hadis olduğunu söylemektedir.²⁵³ Fakat Buhârî'de bulunan “ وَلَا ” kısımları Müslim'de geçmemektedir.

Nevevî, *Riyaz'us-Salihîn* isimli eserinde “ وَلَا ” ifadesi “ تَجَسَّسُوا، وَلَا تَحَسَّسُوا، وَلَا تَنَافَسُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا ” şeklinde tahriç ettikten sonra Ebû Hureyre'den birçok rivayeti arka arkaya müdrec²⁵⁴ olarak nakletmiştir.²⁵⁵

Ahmed İbn Hanbel'in bir rivayetinin sonunda geçen كما أمركم الله ifadesi²⁵⁶ diğer rivayetlerin hiç birisinde olmayan bir farklılıktır. Dolayısıyla bu ziyâde bir râvi tarafından ilave edilmiş olabilir.²⁵⁷

Rivayetteki farklılıklar, ihtisar ve ziyadelerin olması râvi tasarruflarının olduğunu göstermektedir. Ebû Hureyre'den nakledilen bu hadis başka bir hadisle birleştirilerek nakledilmiş ya da gereken durumlarda ihtisar edilerek nakledilmiş olabilir.

2.2.2.2. Hadisin Açıklaması

Tirmizî'nin naklettiği hadisin son kısmında Süfyan'dan nakille şöyle denilmektedir:

وَسَمِعْتُ عَبْدَ بَنَ حَمِيدٍ يَذْكُرُ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ سُفْيَانَ، قَالَ: قَالَ سُفْيَانُ: الظَّنُّ ظَنَّانٌ: فَظَنُّوا بِإِثْمٍ، وَظَنُّوا لَيْسَ بِإِثْمٍ، فَأَمَّا الظَّنُّ الَّذِي هُوَ إِثْمٌ فَالَّذِي يَظُنُّ ظَنًّا وَيَتَكَلَّمُ بِهِ، وَأَمَّا الظَّنُّ الَّذِي لَيْسَ بِإِثْمٍ فَالَّذِي يَظُنُّ وَلَا يَتَكَلَّمُ بِهِ

²⁵³ Aclûnî, *Keşf'ul-Hafa*, I, 275.

²⁵⁴ İdrac rivayete eklenen bir söz yanında bir hadis de olabilir. Birkaç hadis metninin birleşmesi de bir idraktır. Bk. Paksoy, Kadir, “Hadis Metodolojisinde İdrac ve Müdrec Hadisler II”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl 5, sayı 3, 124.

²⁵⁵ Nevevî, *Riyazu's-Salihîn*, Kahire, ts. , 575.

²⁵⁶ Ahmed İbn Hanbel, II, 539.

²⁵⁷ Adem Dölek, “Sû-i Zanla İlgili Hadis Üzerine Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, sayı 2, 47.

“Zan, günah olan ve günah olmayan zan olarak ikiye ayrılır. Günah olan zan, konuşulan zandır. Günah olmayan zansa konuşulmayan zandır.”²⁵⁸

Burada geçen zan kelimesiyle yasaklanan su-i zandır. “Zandan sakının!” denilerek yasaklanan zannın sadece düşünce boyutunda kalmayıp kelama dönüşen zan olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Mübarekpûrî, “Zandan çokça sakının.” ayetini açıklarken zannın kalbe zarar vermeden sahibinin zihninden geçmesi mümkün değildir, der.²⁵⁹ Hadisin devamındaki “أكذب الحديث- sözün en yalanı” ifadesi de bunun delilidir. İçten geçirilen zannın yani kesin bilgiye dayanmayan sezgi ve önyargıların söylenmesi en yalan söz olarak ifade edilmiştir. “Kişiyeye, işittiği her şeyi söylemesi yalan olarak yeter.”²⁶⁰ hadisi de bu görüşü desteklemektedir. “Sözün en yalanı”, nefsin sözü anlamındadır. Bu, insanın nefesine şeytanın ilgasıdır.²⁶¹

Yasaklanan zan, irade dışı insana ârız olan his ve hatıralar değildir.²⁶² Hattâbî, bir sanının kalbe gelmesinin değil, bunun peşinden gidilerek tecessüse sebep olmasını ve konuşulması sebebiyle zannın yasaklandığını ifade etmektedir Zanni hakikat sayıp tasdik etmek yasaktır. Çünkü hatırdan gelip geçen şeylerin önünü almak elde değildir.²⁶³ Bu zan konuşulmaması ve uyulmaması gereken şeytanın telkinleri olarak yorumlanmıştır.²⁶⁴

Kâdî İyâz, Süfyan’ın şu sözünü nakleder: “Kulu günaha sokan zan, kabul edip konuştuğu zandır. Hatırından geçeni söylemezse günaha girmez.”²⁶⁵

Hadisin devamında zannın yasaklanma sebepleri tek tek ele alınarak işaret edilmiştir. Zannın yakinî bilgi gibi düşünülerek hareket edilmesi ve bu kötü sanının

²⁵⁸ Tirmizî, *Birr*, 56.

²⁵⁹ Mübarekpûrî, VI, 124.

²⁶⁰ Müslim, *Mukaddime*, 5.

²⁶¹ Mübarekpûrî, VI, 124.

²⁶² İbn Manzûr, *Lisan’ül-Arab*, XI, 272.

²⁶³ Hattâbî, Hamd İbn Muhammed, *Meâlim’üs-Sünen*, Beyrut, 1991, s; bkz. Mübarekpûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, Beyrut, 1990, VI, 105.

²⁶⁴ Mübarekpûrî, VI, 106.

²⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, X, 507.

söylenmesi, doğru olması için ortada bir delil olmaması sebebiyle en yalan söz olarak nitelendirilmiştir. Aynı zamanda Aynî, zannın kalbî bir görüş olmasına rağmen söylenmesi günah bakımından yalan söz gibi olduğuna bu hadisin delil olduğunu söyler.²⁶⁶

Kurtubî hadiste geçen zannın, sebepsiz yere itham altında tutmak anlamının da olduğunu söyler. Böyle bir ithamda bulunması için sebep olmamasına rağmen hayasızlık gibi bir ithamda bulunmasıdır. Bu sebeple hadisin devamında ‘tecessüs etmeyiniz’ sözü de buna atfedilmiştir. Çünkü bir ithamda bulunduğu zaman tecessüs edip araştırmaya başlar. Bu sebeplerle her ikisi de nehyedilmiştir.²⁶⁷

Allah (c.c.) Hucûrat Suresi 12. Ayette “ Zannın birçoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Kiminiz kiminizin gıybetini yapmasın.” âyetini bahsi geçen hadis açıklamaktadır. Âyet, Müslümanın şeref ve haysiyetini en ileri derecede korumayı emrettiğini göstermektedir. İnsan, gelişigüzel zanda bulunmaktan nehyedilmiş. Bunu kanıtlamak ya da doğruluğunu araştırmak için ikinci olarak da tecessüs yasaklanmıştır. Tecessüs de bulunmadığı halde işin doğrusu öğrenilse bunun hakkında dedikodu yapılması yasaklanmıştır.

Fetih Suresi 6. Ayette kötü zanda bulunanlar hakkında “عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ” kötülük girdabı onların başına olsun!” denilmektedir. Yani Allahu Teâlâ bu insanlar için hezimet ve şer istemektedir.²⁶⁸

“ولا تحسسوا” ifadesindeki tahassüs, duyu organlarıyla hissetmek, araştırmak anlamına gelir.²⁶⁹ Tecessüs kelimesiyle arasındaki fark, tahassüsün kişinin sadece kendisinin bilmesi için bir şeyi araştırmasıdır. Mahrem olanların, bilinmesinin istenmediği durumların özellikle araştırılması, günümüzde de telefonların dinlenmesi, gizli kameraların konulması, birilerinin gözetlenmesi ve takip edilmesi gibi durumların yasaklandığını göstermektedir.

²⁶⁶ Aynî, XX,133.

²⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, X, 481.

²⁶⁸ Mübarekpûrî, VI, 123.

²⁶⁹ İbn Manzur, VI, 49-51.

Tecessüs kelimesi ise hem araştırmayı hem de bu araştırmanın sonucunda insanları bilgilendirmektedir. Bu kelime gizlenen, başkalarının öğrenilmesi istenilmeyen bilgilerin araştırılması için kullanılmaktadır.²⁷⁰ Tahassüs kelimesinden bu yönleriyle daha zararlı bir davranıştır. Kişinin özelini karıştırma, merak etme, öğrenmek için defterlerini, hesaplarını, mesajlarını okumak gibi durumlara yasaklama getirilmiştir. Bu durum günümüz için geçerli olduğu gibi bir başkasının geçmişini de içermektedir. Yani geçmiş ayıp ve günahlarını ortaya çıkarmaya çalışmak, ‘tecessüs etmekten sakının.’ cümlesiyle yasaklanmıştır. Bu yasaklamalar İslâm dininin oluşturduğu toplum yapısına ve Müslümanlar arasındaki ilişkiye zarar verecek eylemlerdir. Bu yasaklamalar toplum içinde özel hayatın gizliliğini koruyacak prensipleri içermektedir.²⁷¹

Nevevî, el-Mâverdî (450/1058)’den nakille tecessüs için birinin öldürülme ihtimalini ya da bir kadının tenhada sıkıştırıldığı haberini almasını istisna olarak görmektedir. Bu durumlarda kişi güvenilir birisinden haber aldıysa bunu araştırması meşrudur, denilmiştir. Muhtesibin dahi açıktan işlenmediği sürece haram kılınmış şeylerin yapılıp yapılmadığını araştırması yasaktır. Zann-ı galibi bu durumun olduğu yönünde olsa dahi bu böyledir. Tek istisna yukarıda bahsedilen durumlardır.²⁷²

Kıskançlık anlamına gelen haset; “Kişinin başkasının elinde bulunan bir nimetin yok olmasını ve sadece kendisinde bulunmasını istemesidir.”²⁷³ Başka bir tarife göre haset, bir nimeti hak etmiş birisinde olmamasını istemesidir.²⁷⁴ Mü’minin özelliklerinden biri ise kendisi için istediğini mü’min kardeşi için de istemesidir. Mü’min’in bu özelliklerden uzaklaşmasının sebebi ise sû-i zan sahibi olmamasıdır. Aynî, buğz ve hasedin sû-i zandan kaynaklandığını ifade eder.²⁷⁵ Bir kişide bulunan

²⁷⁰ İbn Manzur, IV, 38.

²⁷¹ Armağan, *Servet, İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, 1996, 80-81.

²⁷² Nevevî, *el-Minhacü Şerhu Sahih-i Müslim*, Daru İhyâi’t-Turas, Beyrut, 1392, II, 26.

²⁷³ İbn’ul-Esir, Mecduddini, *en-Nihâye fî Garib’il-Hadis ve’l-Eser*, Beyrut, ts., I, 383; İbn Manzur, III, 148.

²⁷⁴ Ragıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garib’il-Kuran*, Beyrut, ts., 118.

²⁷⁵ Aynî, XXI, 164.

nimetin yok olmasını istemenin yanı sıra, başkasında fakirlik halinin devam etmesini ve nimetin olmamasını istemek de haset kavramının içine girmektedir.²⁷⁶

Bir kimse hasedde bulunur ve bu amacına ulaşmak için çalışırsa bu bağı olur. Bu alanda çalışmayıp açığa vurmazsa duruma bakılır. Eğer yapmayışının sebebi acizlik olup fırsatı olsa yapacak ise bu kimse yine günahkar olur. Eğer bunun önüne geçen şey takva ise mazur görülebilir. Çünkü bu nefsanî bir duygudur ve önüne geçemeyebilir. Bu sebeple bu duyguyla mücadele edip gereklerini yapmaması veya amacına ulaşmak için gereklerini yapmayı kararlaştırmaması da yeterlidir.²⁷⁷

Bir hadiste Rasûlullah (S): “ Üç şey vardır ki, onlardan hiç kimse kurtulamaz: Uğursuzluk hissi, sû-i zan ve hasettir.” buyurunca kendisine:

-“Ey Allah’ın Rasulü, bunlardan kurtuluşun çaresi nedir?” diye sorulur. Bunun üzerine Rasûlullah (S):

-“Uğursuzluk hissettiğinde onun üzerinde durma, sû-i zan ettiğinde onu araştırma, haset ettiğinde de onu fiiliyata koyma.”²⁷⁸

Bu rivayetten de anlaşıldığı üzere hasette bulunmak, insanın fitratında bulunan bir zaaftır. Karakter yapısına göre bunun derecesi kişiden kişiye farklılık gösterse dahi herkes de bulunabilir. Yapılması gereken bu duyguların önüne geçebilmektir. Çünkü hadiste “Hasetten sakının. Zira haset ateşin odunu yediği gibi salih amelleri yer bitirir.”²⁷⁹ buyurulmaktadır.

“ولا تباغضوا – buğzermeyin” ifadesinde insanlara karşı kin beslemeyin ve kin beslemelerine sebep olacak davranışlardan sakının emirleri bulunmaktadır. Buğz başlangıçta ortaya çıkan bir duygu değildir. Bazı âlimler buğzermeyi gerektiren hevâ ve heveslerin yasaklanmasının kastedildiğini de söylemiştir. Ancak İbn Hacer, hevâ

²⁷⁶ Âlûsî, Şihabudîin Mahmud, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut, 1985, XXX, 284.

²⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 482.

²⁷⁸ Beğavî, el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Şerhu's-Sünne*, Beyrut, 1983, XIII, 114; Mâverdî, Ali b. Muhammed, *EdEbû'd-Dünya ve'd-Dîn*, İst., 1985, s.265; Heysemî, Nuruddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-Zevâid*, Beyrut, ts., VIII, 78; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 396 ;Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, el-Câmu's-Sağîr, Beyrut, 1990, h.no: 5983; Mubârekfûrî, VI, 55.

²⁷⁹ Ebû Dâvud, Edeb, 44; İbn Mâce, Zühd, 32.

ve hevesler buğzetmenin sadece bir türüdür. Karşılıklı buğzetmek iki kişi arasında gerçekleşen bir durumdur. Fakat bir kişinin için de buğzun geçerli olduğu söylenir. Buğzun yerilen kısmı Allah rızası için yapılmayan türüdür.²⁸⁰ İbn Tîn (611/1214) bu konuda şunları nakleder: “Buğzeden kişi de zanneden kişi de buğzedip kıskandıkları kişilerin fiillerini en kötü şekilde yorumlarlar.”²⁸¹

“ولا تنافسوا” ifadesindeki tenafüs, yarışmak rekâbet etmek anlamlarına gelmektedir. Dünyalık şeyler için yarışmak insanların helakına sebep olacak amellerden birisidir.

Tedabür, kişilerin aralarındaki sevgiyi keserek birbirlerine yüz çevirmeleridir. Birbirlerine yardım etmeyi ve destek olmayı bırakıp birbirlerini terk etmeleridir. Bu durumda müslümanlar bir vücut gibi olması istenirken ümmet anlayışına uygun davranılmış olmaz.

“ولا تنافسوا” alışverişte birbirinizin pazarlığını kızıştırmayın, sanki alacak gibi malın fiyatını artırmaya sebep olmayın. Malın ederinden fazlaya satılarak müşterinin zararına olan bu davranış güven duygusunun kaybolmasına, güvenli alışveriş hissinin ortadan kalkmasına sebep olacak bir davranıştır. Aynı zamanda bu ifade “mehrın artırılması” anlamına da gelmektedir.²⁸² Mehrin sonradan artırılması ya da kişinin gücünün üstünde belirlenmesini ifade etmektedir.

Tekâtu’; akraba ile ilişkiyi kesmeyi, onlara iyilik ve ihsanda bulunmayı terk etmek anlamlarına gelmektedir. Akraba kelimesi soy yakınlığının yanında din kardeşliğini de içermektedir. Akrabalarla sosyal irtibatın kesilmemesi emredilmiştir.

“Bir erkeğin talip olduğu bir kadına, evleninceye ya da istemeyi bırakıncaya kadar talip olmayın.” emri sosyal hayatı düzenleyen kurallardandır. Bir erkeğin talip olduğu bilirse talip olmak uygun değildir ama dünür olduğu bilinmezse İmam Şâfiî’ye göre bu kerahiyet ifade etmez. Kadın talip olan erkeğe olumluyken başka birisinin talip olması, toplum hayatını ve insanların birbirlerine güvenini zedeleyen

²⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, X, 484.

²⁸¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, X, 484.

²⁸² İbn Manzur, II, 351.

davranışlardandır. Bu durumlar tarihsel olarak bakıldığında cinayetlere kadar gidebilmektedir. Bu sebeple ilişkilerdeki güvenin bozulmaması için hadislerdeki emirlere dikkat edilmesi önemlidir. Zannın yasaklanmasından sonra bunların söylenmesi dikkat çekicidir.

Abdullah İbn Mesud (r.a.)’dan rivayete göre şöyle demiştir. “Rasûlullah dövme yaptıran ve yapana, yüzünün kıllarını yolduran, dişlerini de güzel görünsün diye değişiklik yaparak Allah’ın yarattığı şekli değiştirenlere lanet etmiştir.” Benî Esed kabilesinden Ümmü Yakub denilen bir kadına bu hadis ulaştı. O kadın İbn Mesud’a gelerek: “Senin şu şekilde veya şöylece bir şeyler söylediğini haber aldım, doğru mudur?” dedi. İbn Mes’ud: “Söylediğim şey Allah’ın kitabında olduğu halde, Rasûlullah (S)’ın da lanetlediği bu kimseleri ben niye lanetlemeyeyim.” deyince kadın: “Ben Kur’an’ın tamamını okudum, fakat bu söylediklerini orada bulamadım.”dedi. İbn Mes’ud: “Eğer sen Kur’an’ın tamamını okumuş isen bu gerçeği orada bulmuş olmalıydın diyerek, sen Haşr suresinin 7. Ayetini okumadın mı?” dedi. “O halde Peygamber size ne verirse, ne getirirse ve ne emrederse onu alın ve sizi neden sakındırıp yasaklarsa ondan elinizi çekin.” Kadın: “Evet, ben bu ayeti okudum.”dedi. İbn Mes’ud: “Rasûlullah (S) bu dediğim şeyi mutlaka yasaklamıştı.”dedi. Bu sefer kadın: “Muhtemelen senin aileden olanlar da bu şeyi yapıyorlardır.” dedi. İbn Mes’ud: “Git de bak.” dedi. Kadın İbn Mes’ud’un evine gidip baktı, fakat aradığını bulamadı ve dönüp bir şey görmediğini söyleyince İbn Mes’ud: “Eğer ailem senin dediğin gibi olsaydı onunla beraber olmazdık ve onu boşardım.” dedi.²⁸³

İbn Mesud ve kadının arasında geçen diyalogda kadın İbn Mesud’un karısı hakkında sû-i zanda bulunmaktadır. İbn Mesud da karşısındaki kadına doğruyu göstermek adına araştırmasına ve karısının yanına gitmesine izin veriyor. Böylece bu kadın “zandan sakınınz.” nehyindeki en yalan söz olabilecek iddialarına son vermiş oluyor.

²⁸³ İbn Mâce, Nikah, 52; Buhârî, Libas, 83; Müslim, Libas, 33.

Sosyal hayatla ilgili bu olumsuz durumların sonunda ise “وكونوا عباد الله إخوانا” ifadesiyle olumlu bir ifadeyle kardeş olunması istenmiştir. Hadiste olumsuzlukları ele alınan davranışların yapılmaması halinde kardeşliğin gerçekleşeceğine işaret edilmiştir.

“Kardeş olun.” Kurtubî, bu ifadeyi şöyle anlamaktadır: “Sizler şefkat, merhamet, sevgi, birbirinizi kollayıp gözetmek, dayanışmak, samimi olarak öğüt vermek bakımlarından neseb kardeşleri gibi olunuz.”²⁸⁴

Ukbe İbn Amir (r.a.)’den nakledildiğine göre şöyle söyler: “Zanlılardan yani zanlılarıyla konuşanlardan önce ilim öğrenin.”²⁸⁵ Bu ifadeyi Buhârî, ferâiz ilminin öğretilmesi başlığıyla birlikte almıştır.²⁸⁶ Ukbe’nin bu ifadesi, kendi dönemindeki insanların nassın çizgisinden ayrılmadıklarına, onu aşmadıklarına ve bazılarında dayanılarak aktarılan fetvanın nispeten az olduğuna işaret etmektedir. İbu’l-Muneyyir (683/1284)’e göre Buhârî’nin bu başlık altında Ukbe İbn Amir’in sözünü almasının sebebi, ferâiz ilminin diğerlerine göre daha kapsamlı olmasındandır. Ferâiz ilminde reye yer verilmeksizin taabbudî bir konu olmasıdır. Diğer ilim dalları ise reye yer vardır ve genellikle reye dayanarak sınırlarını tespit etmek mümkündür. Bazı âlimlere göre ise hadisin başlığa uygunluğu, zanna göre amelin yasaklanmasının, ilme göre amele teşvik içermesine işaret etmesinden dolayıdır.²⁸⁷

Hadiste, zandan sakındırma sonrasında yasaklanan şeylerin bu olumsuz düşünce sebebiyle olan davranışlar olduğu görülmektedir. Zandan sakının fikri bir emirdir. Kişi, bunu yönetemese dahi sonrasında yapacağı davranışlar kesinlikle elindedir. Bu davranış kötü düşünce ve düşmanlık sebebiyle yapılan şeylerdir. Bu davranışları ve etkilerini ortadan kaldıracak olan ise hadisin sonundaki düşüncenin uygulanması yani “kardeş olun” ifadesidir.

Su-i zan ile ilgili iki hadis ele alınmıştır. Su-i zandan sakınma emri, insani ilişkiler içinde görülmektedir. İlk hadiste Peygamber Efendimiz (S), aslında hanımı

²⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, X, 483.

²⁸⁵ Buhârî, *Ferâiz*, 2.

²⁸⁶ باب تعليم الفرائض وقال عقبه بن عامر تعلموا قبل الظننين يعني الذين يتكلمون بالظن

²⁸⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, XII, 4.

olan bir kadınla görülmesine üzerine, insanların farklı düşünmesinden çekinerek açıklama yapması geçmektedir. İkinci hadiste ise, zandan sakının diye başlanarak insanlar birçok kötü davranıştan nehyedilmiştir. Bu sakındırılan ve kaynağı sû-i zan olan davranışlar, bir arada bulunduğumuz insanlara karşı kötü düşüncelere, gıybet, iftiraya sebep olacak ameller olduğu görülmektedir.

Bu başlık altında işlenen iki hadis birlikte düşünüldüğünde su-i zanla ilgili insanın yapması muhtemel iki davranış ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, olumsuz düşünmekten ve bunun peşine düşmekten sakınmaktır. Bu kendimizi korumak için önemlidir. İkincisi ise, bizim hakkımızda olumsuz düşünceye sebep olabilecek davranışlardan kaçınmalı ve böyle bir durum ortaya çıkarsa da insanlara gerekli açıklamaları yapmalıyız. Bu da diğer insanların korunması içindir. Bu sayede insanın günaha girmesi önlenerek, kendi hakkımızda ortaya çıkabilecek olumsuz kanaatler yok edilmiş olur. Bu iki hadis bir arada düşünüldüğü zaman, iki yarım parçanın bir bütünü oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Kesin bilgimiz olmayan bir konuda olumsuz tahminde bulunmak, şeytan vesvesesidir. Bunun önüne geçilmeli ve su-i zan ile amel edilmemelidir. Günah olan zan, konuşulmayan ve onunla amel edilmeyen zandır. Kalbe gelen bu zannın, merak ve araştırmaya sebep olmasının engellenmesi gerekir.

SONUÇ

Düşünce, insanın davranışlarına yön veren en önemli özelliktir. İnsanlar genellikle davranışlarına göre değerlendirilirler. Davranışların, toplum nezdinde kabul görüp görmemesi ise, düşüncenin yönlendirilmesine bağlı olarak değişmektedir. İnsanlara özgü olan düşünme yeteneği, insanı diğer varlıklardan ayıran bir özelliktir. İnsan, sahip olduğu bu özellik sayesinde seçimler yapabilir, doğruyla yanlış ayırt edebilir. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette “*Akletmez misiniz, düşünmez misiniz?*” vurgusu bulunmaktadır. Allah, insanlara verdiği bu nimetle insanlardan emir ve yasaklarına uymalarını, iradelerini doğru bir şekilde yönlendirmelerini istemektedir.

Bir kişinin konuşması ya da görünüşüyle ilgili zihnimize düşünceler oluşabilir. Gördüğümüz bir nesnenin kullanımıyla ilgili fayda ve zararlarını tahmin edebiliriz. Karşılaştığımız olaylardan sonuçlar çıkararak bazı bilgilere ulaşabiliriz. Bazı konularda ise yeterince bilgimiz olmadığı halde eksik olan bilgimizi zanda bulunarak doldururuz. İşte etrafımızdaki kişi ve nesnelere ilgili zihnimize oluşan bu düşüncelere zan denir.

Zan, insanın vazgeçemeyeceği fitrî bir husus olduğundan bunu nasıl yönlendirmesi gerektiği, bu çalışmamızda hadisler ışığında tesbite çalışılmıştır. İnsanın zanda bulunması, fitrî ve mecburî bir özellik olduğuna göre zannın çeşidini, işlevini ve bununla amel etmenin hükümlerini belirlemek önemli bir konu haline gelmektedir. Bunları belirlerken zan beslenen kişi ve konuya göre ayırım yapılmalıdır.

Zan kötü düşünceye, önyargılı olmaya sebep olabileceği gibi, iyi davranışlara da sebep olabilir. Güzel sebeplerle ve hayır için bu özellik kullanıldığı zaman beşere verilmiş düşüncenin bir nimet olduğu görülmektedir.

Peygamberimiz (S) zannı anlatırken “*Ben de sizin gibi bir insanım.*” diyerek açıklar. Zannın bazen doğru, bazen yanlış çıkma ihtimali vardır. Bu sebeple zan, her zaman aslî ve kesin bilgiymiş gibi düşünülmemelidir.

Zan kavramının farklı anlamlara geldiği hem ayetler hem de hadisler açısından incelenmiştir. İslâmî İlimler’de zan daha farklı bir manada terimleşmiştir. Hadis ilminde gerek râvilerin gerek rivayetlerin sıhhatleri açısından bakıldığında zannın kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Râvilerin adalet ve zabt yönlerinden durumları belirlenirken cerh ve tadil ilminden faydalanılır. Cerh ve tadil ilminde ise âlimlerin görüş farklılıkları bulunmaktadır. Çünkü bu ilimde, ictihadî görüşlere göre hüküm verilir. Râvi hakkında gelen rivayetler, bilinen özelliklerle ilgili oluşan zanna göre râvinin güvenilir olup olmadığı belirlenmeye çalışılırken, Hadis İlmi dışındaki İslami İlimler’de, haber-i vahidlerin zanni bilgi olarak kabul edildiği görülmektedir. Hadis Usulü açısından bir hadisin doğruluğu ravî sayısına bağlı görülmemekte ve güvenilir ravilerin rivayetleri kabul edilmektedir.

Haber-i vahidler ile ilgili en keskin yaklaşımın itikadın öneminden dolayı akaid alanında olduğu görülmektedir. Haber-i vahidin mutlak bilgi ifade etmediğini savunan âlimler, haber-i vahidle ilgili sistemlerini oluştururken önemli ve benzer esaslar ortaya koymakla beraber pratikte o esaslara uymakta zorlanmışlardır. Fıkıh ilminde ise, haber-i vahidin delil olarak kabul edilmesiyle ilgili mezheplerin görüş farklılıkları bulunmaktadır. Hanbelî mezhebi, hadisin sahih olmasını yeterli görürken, diğer mezhepler ise bir takım şartlar getirmişlerdir.

Yapılan çalışma sonucunda, zan kavramının birden fazla anlamı ortaya koyulmuştur. Bunun yanı sıra zannın, zıt anlamları da ifade eden bir kelime olduğu görülmektedir. Araştırmamızda, zanla ilgili hadisler anlam farklılıkları açısından beş grupta ele alınmıştır. Zannın anlam çeşitliliğine örnek olması amacıyla bu çalışmada on beş hadis değerlendirilmeye çalışılmıştır. Zan kavramı hadisler açısından incelendiğinde; kesin olmayan bilgi, kanaat, zann-ı galib, ilim anlamında kesin bilgi gibi anlamlara geldiği görülmüştür. Bunlarla beraber rivayette şüphenin de zan konusuyla ilgili olmasından dolayı araştırma içinde incelenmiştir.

Kesin olmayan bilgi anlamındaki zan ile ilgili hadislerde görüldüğü üzere olaylar yüzünden zihinde oluşan zan yanlış olabilmektedir. İlim ifade eden zanda ise zan kelimesinin kesin bilgi ifade ettiği görülmektedir.

Kanaat, düşünce belirten zan, bilgi sahibi olmadığımız konularda tahminde bulunmak anlamında iken zann-ı galibde ise, zannın ilim ifade etmeye en yakın ve amel edilmesine izin verilen zan olduğu görülmektedir. Rivayette şüphe konusunda ise, rivayetleri sürekli karıştıran, hatırlamakta güçlük çeken, her seferinde farklı rivayet eden râvilerin zabtıyla ilgili kusurlar ve rivayetin sıhhati konusundaki şüpheler tesbit edilmiştir.

Ayrıca zan kavramı düşünceye göre, hüsn-i zan ve su-i zan olarak ikiye ayrılmaktadır. Bir konuda iyimser bir yaklaşıma sahip olmak hüsn-i zan kavramı ile açıklanırken kesin bilgisi olmadığı halde, insanın şüpheli ve olumsuz bir düşünceye sahip olması su-i zan olarak ifade edilmektedir. Hüsn-i zan ile ilgili hadisler ele alınırken dikkat çeken ortak özellik hüsn-i zan emrinin Allah için olmasıdır. Allah için hüsn-i zan beslemek, insanlar hakkında olan zanla aynı şekilde değildir. Bu iman konusuyla açıklanabilir.

Bir Müslümanın hayatı boyunca havf ve reca arasında yaşayarak Allah'a karşı iyi bir zanna sahip olması "kulluğunun güzelliğindedir." Hayatının son dönemlerinde ve ölüm öncesinde ümit ve korku arasındaki bu dengenin ümide yaklaşması gerektiği hadislerden anlaşılmaktadır. Allah'a karşı hüsn-i zan beslemesi, Allah'ın kendisine rahmet edeceğini ummasıdır. Bu da kişinin hayatını nasıl geçirdiğiyle ilgilidir. Müslümanda oluşacak bir düşünce "*Ben kulumun zanni üzereyim.*" şeklindeki kudsî hadisle ifade edilmektedir. Hüsn-i zan'la ilgili hadisler müslümana verilen bir tür güvencenin örneğidir.

Müslümanlara karşı da hüsn-i zan beslemek gerektiği yine âlimler tarafından kabul edilir. Canı, malı, ırzı korumak dışında Müslümanın Müslüman kardeşine önyargısız, iyimser olması gerekir. Bu husus, hüsn-i zan besleyin emri yerine sû-i zandan sakındırma şeklindedir. Olumlu bir emirden ziyade çokça yapılan olumsuz yönden nehiy bulunmaktadır. Bu tutum herkese karşı hüsn-i zan beslemenin zorluğundan ve imkansızlığından dolayıdır. Çünkü doğrudan bir şeyi yapmakla olumsuz olan bir şeyin sonuçlarının önüne geçmek arasında büyük bir fark vardır. Ama yine de insanların su-i zanda bulunduğu görülmektedir.

Sû-i zanla ilgili ele alınan hadisler, sosyal ortamda müslümanın nasıl bir tavır sergilemesi gerektiğini ifade etmektedir. Kişilik oluşturmada çerçevenin dışında kalması gerekenler ve sınırların belirlenmesi açısından ele alınan hadisler önemlidir.

Peygamber Efendimiz (S)’in “*Müslüman bir delikten iki kez sokulmaz.*” anlamındaki hadisiyle birlikte düşünüldüğü zaman, kişinin başına gelebilecek kötü şeyleri engellemesi açısından tecrübeleri doğrultusunda olumsuzlukları öngörebilmesi önemli bir özelliktir. Müslümanın canını, malını, ırzını koruması maksadıyla temkinli davranması gerekmektedir. Bu konularda tehlike varsa Müslümanın sû-i zanda bulunması zarar görmesini engelleyecektir. Fakat herhangi bir sebep yokken Müslümanın diğer bir Müslümana karşı hüsn-i zan beslemesi gerekmektedir. Güvenli bir ortamda tanıdığı şahsa karşı sû-i zan beslemek dedikodu, haset, geçimsizlik gibi durumlara sebep olacaktır.

Müslüman-müslüman arasındaki hüsn-i zan, İslâm toplumunda sosyal ilişkiyi düzenleyen ana esaslardan biri olmalıdır. Müslümanlar arasında sû-i zan, ayet ve hadislerde kesin ifadelerle yasaklanmıştır. Müslümanın Allah’a hüsn-i zan beslemesi gerektiği ve düşüncesinin rahmete dönük olması ise emir ifadeleriyle geçmektedir.

Zanda bulunmak aslında bir tür algı yanlışlığına da sebep olmaktadır. İnsanların kendi hakkında hüsn-i zan beslemeleri için riyaıyla amel etmeleri, o kişilerin faydasına olmayacaktır. İnsanların Müslümanın durumlarına şahitlikleri geçerlidir. Ama ameller niyetlere göredir ve biz insanların kalplerini bilemez.

Sû-i zanda bulunmak ve bunu sürekli hale getirmek, kişide paranoyaya dönüşebilecek psikolojik hasara da sebep olabilmektedir. Herkese ya da her olaya karşı kötümser bakış açısı, ruh sağlığı açısından tehlikeli olacaktır. Bu tavrın, kişinin bireysel sağlığının yanında toplumsal açıdan da insanlarla iletişimi bozacağı ortadadır. Bu kimsenin diğer insanlara bakışı, Müslümanların kardeş olduğu düşüncesiyle aynı doğrultuda olmayacaktır.

Su-i zan sürekli olduğunda, kişide takıntı haline dönüştüğü görülmektedir. Hadislerden öğrenildiği üzere mutedil yaşam, dinin emir ve yasaklarına uyma ve zihnini İslamî bir terbiyeden geçirmeye kişinin bu durumdan kaçınması mümkün olacaktır.

Zanda bulunmak kaçınılmaz bir durum olsa dahi en azından bu konu hakkında konuşularak gıybet edilmemelidir. Sû-i zanda bulunup bunu paylaşmak, karşımızdaki insanın düşüncesini de değiştirebileceğinden ve önyargıya sebep olabileceğinden dikkatli olunmalıdır. Amel edilmeyen sadece insanın zihninde oluşup konuşulmayan sû-i zan ise günah sebebi değildir.

Bu çalışmada tesbit ettiğimiz üzere, eğitimcilere ve irşat görevlilerine düşen Allah için hüsn-i zan besleme emri konusunda fark edilen büyük vazifedir. İnsanların daha çok etkilenmeleri için korkutma temelli va'z ve dersler uygun değildir. Müslümanın Allah için hüsn-i zan besleyebilmesi için daha dengeli bir anlatımda bulunması gerekmektedir. Azap ayetlerinden ve cehennem anlatımlarından ibaret bir tebliğ yerine Kur'anî bir yöntem kullanılmalıdır. Cehennem uyarısının uygun amelin ardından yapılması ve Allah'ın emirlerine uyanların da ardından cennet müjdesinde bulunulmasıyla insanları ümitsizliğe sevk etmeyen bir anlatım seçilmelidir.

Bazı bölgelerde din anlatımı konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Hüsn-i zan açısından bir anlatım, insanları din etrafında birleştirici bir unsur olacaktır. Diyanet İşleri Başkanlığında ve eğitim kurumlarında yer alan tüm görevlilerin kullandıkları ortak dilin, insanları dine yaklaştıracak şekilde olması için bu konuda ortak bir çalışma yapılarak görevlilere eğitim verilmesi faydalı olacaktır.

Aile, insanın ilk eğitim yeridir. Çocuk, ailesinde gördüklerini taklid eder. Anne ve babaların çocuklarına karşı tercih ettiği tutumlar önemlidir. Olumlu, yapıcı düşünce, hüsn-i zan üzerine sergileyecekleri davranışlar çocuklar için örnek olacaktır. Ailelerin çocuklarına, İslamın emir ve yasaklarını öğretmesinin yanında İslamın ahlaki yönü konusunda da öğretimde bulunması gerekmektedir. Bu davranış biçimlerinin geniş bir şekilde tabana yayılması için camilerde, kurslarda, va'zlarda ve dini yayınlarda hüsn-i zannın vurgulanması faydalı olacaktır.

Hadislerde görüldüğü üzere su-i zan ve hüsn-i zan, insanların toplum içindeki durumlarını psikolojik ve sosyal yönden etkilemektedir. Bu sebeple bu huyların insan üzerinde meydana getirdiği psikolojik ve sosyolojik tesirler ile ilgili çalışmalar yapılması faydalı olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

‘Abdulgâkî, Muhammed Fuâd İbn Salih el-Mısrî (1968), *el-Mu’cemu’l-Mufehras li-Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Hadîs, Kahire 2001.

Abdulaziz İbn Ahmed el-Buhârî (730/1330), *Keşfu’l-Esrar an Usuli Fahr’l-İslâm’il-Bezdevî*, thk. Muhammed Mutasım Billah el-Bağdadî, Beyrut, Dar’ul-Kitab’il-Arabî, 1991.

Abdurrazzak es-San’ânî (211/826), *Musannef*, trc. Hüseyin Yıldız, I-XII, Ocak y., 2012.

Acclûnî, Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Muhammed el-Cerrahî (1162/1749), *Keşf’ul-Hafâ ve Muzîlu’l-İlbâs*, thk. Abdulhamîd Ahmed İbn Yusuf Hemedânî, I-II, el-Mektebetü’l-Asriyye, 2000.

Ahmed İbn Hanbel (241/855), *Musned*, thk. Şuayb Arnavûd v.dğr. , I-XLV, Müessesetu’r-Risale, 2001.

-, *Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.

Ahmed Naim, Kamil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhatasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I-XIII, Diyânet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1984.

Altıntaş, Ramazan, *Kur’an’da Hidayet ve Dalalet*, Pınar y. İstanbul, 2003.

Âlûsî, Şihabudiin Mahmud el-Hüseynî (1270/1854), *Rûhu’l-Meânî fî Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azimi ve Seb’i’l-Mesânî*, thk. Ali Abdulgâkî Atıyye, I-XV, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1415.

Âmidî, Ebu’l-Hasen Seyfuddin Ali İbn Muhammed İbn Salim es-Sa’lebî (631/1233) *el-İhkâm fî Usuli’l-Ahkam*, I-IV, Beyrut, 1985.

Apaydın, Yunus, Mustafa Ertürk, “Haber-i Vahid”, DİA, I-XLIV, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, 1996.

Aslan, Naci, “Hanefîlerin Umûmu’l-Belvâ ve Malikîlerin Amel-i Ehl-i Medine İlkesi Bağlamında Haber-i Vâhid’in Değeri Üzerine”, *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, s. 2, Temmuz-Aralık, 2004, 19-32.

Aydın, Hüseyin, “Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2003, s. 15, 69-94.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş y., İstanbul, 1987.

Aynî, Ebû Muhammed Bedruddin Mahmud İbn Ahmed İbn Musa İbn Ahmed (855/1451), *Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahihî’l-Buhârî*, I-XXV, Daru’l-İhyai’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut, ts.

Bebek, Adil, “İmam Maturîdî ve Kâdî Abdulcebbar’a göre Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri”, *Kelam’da Bilgi Problemi Sempozyumu*, Bursa, 2003, 47-51.

Bağavî, Ebû Muhammed el-Huseyin b. Mes’ûd el-Ferrâ (516/1122), *Şerhu’s-Sunne*, thk. Şuayb Arnavud, Zubeyr eş-Şâvis, I-XV, el-Mektebetu’l-İslâmî, Beyrut, 1983.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed İbn Huseyin İbn Ali (458/1066), *Şuabû’l-İmân*, thk. Abdulalî Abdulhamîd, I-XIV, Mektebetü’r-Rüşd, 2003.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmail (256/870), *el-Câmiu’s-Sahih*, Daru’l-Erkam, Beyrut.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed İbn Ali er-Razî (370/981), *el-Fusûl fî’l-Usûl*, I-IV, Vizâretu’l-Evkafî’l-Kuveytî, Kuveyt, 1994.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail İbn Hammâd (393/1009), *es-Sıhah Tacu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, thk. Abdulğafur Attar, I-VI, Daru'l-İlmi, Beyrut, 1987.

Coşkun, İbrahim, “Hz. Muhammed’in Evrensel Mesajını Gölgeleyen Bir Âmil: Usulu’d-Din’de Haber-i Vahid’in Delil Sayılması”, *Hz. Muhammed ve Mesajı*, İslâmî İlimler Dergisi, 2014, 169-184.

Curcânî, Ebû'l-Hasen Seyyid Şerif Ali İbn Muhammed İbn Ali el-Hanefî (816/1413) *et-Ta'rîfât*, Daru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

Çalış, Halit, “Serahsî’de İlim-Zan Bakımından Şer’i Deliller ve Yoruma Yansımaları”, *Diyanet İlmî Dergisi*, c. 49, s.2., 123-134.

Dârakutnî, Ebu'l-Hasen Ali İbn Ömer el-Bağdadî (385/995), *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvud v.dğr., I-V, Muessesetü'r-Risale, Beyrut, 2004.

Dârîmî, Ebû Muhammed Abdullah İbn Abdirrahmân(255/869), *Sünen*, thk. Huseyin Selîm Esed ed-Dârânî, I-IV, Dâr’ul-Muğnî, 2000.

Davudoğlu, Ahmed (1403/1983) *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, I-XI, Sönmez y., İstanbul, 1980.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah İbn Muhammed İbn Ömer İbn İsa (430/1039), *Takvîm’ul-Edille fî Usûli’l-Fıkh*, thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

Dölek, Adem, “Sû-i Zanla İlgili Hadis Üzerine Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, 2007, s. 2, 31-70.

Ebû Dâvud es-Sicistânî (275/889), *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdilhamîd, I-IV, el-Mektebetül Asriyye, Beyrut, 2010.

Elbânî, Ebû Abdîrrahman Muhammed Nâsiruddin (1420/1999), *Daîfu'l-Câmiî's-Sağîr ve Ziyadeti*, I, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali İbn İsmail Ebi Bişr İshak İbn Salim el-Basrî (324/935-936), *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1424.

Evzâî, Ebû Amr Abdurrahman İbn Amr (157/774), *Sünenü'l-Evzâî*, Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 1993.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed İbn Ahmed el-Herevî (370/980), *Mu'cemu Tehzibi'l-Luğa*, I-XII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Feyyûmî, Ebû'l-Abbas Hatîbu'd-dehşe Ahmed İbn Muhammed İbn Ali el-Hamevî (770/1368-69), *el-Misbahu'l-Munîr fî Garibi Şerhi'l-Kebir*, I-II, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Günay, Hacı Mehmet, “Şüphe”, *DİA*, I-XLIV, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Abdillâh İbn Muhammed (405/1014), *el-Mustedrak ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir A'tâ, I-IV, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1999.

Halil Ahmed es-Sâranpûrî, *Bezlu'l-Mechud fî Halli Ebi Davud*, I-X, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2015.

Halîl İbn Ahmed, Ebû Abdîrrahmân (175/791), *Kitâbu'l'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, I-VIII, Mektebetü'l-Hilal, 2010.

Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed İbn Ali İbn Sabit (463/1071), *el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye*, thk. Ahmed Ömer Haşim, Beyrut, Dar'ul-Kitab'il-Arabî, 1986.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd İbn Muhammed el-Bustî (388/998), *Meâlimu's-Sunen*, I-IV, Matbaatu'l-İlmiyye, Halep, 1932.

Hemmâm İbn Munebbih, Ebû Ukbe (131), *Sahîfe*, thk. Ali Hasan Abdulhamid, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, ts.

Heysemî, Ebu'l-Hasen Nuruddin Ali İbn Ebî Bekr (807/1405), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, thk. Hüsamettin el-Kudsî, I-X, Kahire, 1994.

İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahauddin el-Kasım İbn Ali ed-Dımeşkî (571/1176), *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Amr İbn Gurame el-Amrâvî, I- LXXX, Daru'l-Fikr, 1995.

İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekir Abdullah İbn Muhammed el-Absî el-Kûfî (235/849), *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsar*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, I-VII, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 1409.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn İbn Ahmed İbn Zekeriyâ (395/1004), *Mu'cemu Mekayîsi'l-Luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, I-VI, Daru'l-Cîl, Beyrut, 1986.

İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed İbn Hasan el-İsfahânî en-Nisabûrî (406/1015), *Mucerredü Makalati's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Beyrut, 1986.

İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Muhammed (974/1567), *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, I-II, Daru'l-Fikr, 1987.

İbn Hacer, Şihâbuddin Ebu'l-Fadl Ahmed İbn Ali el-Askalanî (852/1449), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, I-XIII, Daru'l-Marife, Beyrut, 1379.

-, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Raşîd, Suriye, 1986.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali İbn Ahmed İbn Sâid el-Endelusî el-Kurtubî (456/1064), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, VIII, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, ts.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibban İbn Ahmed el-Bustî (354/965), *es-Sikât*, I-IX, Dairatu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973.

İbn Hişam, Ebû'l-Muhammed Cemaluddin Abdulmelik İbn Hişam İbn Eyyub el-Himyerî el-Mearifî el-Basrî el-Mısırî (218/833), *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, I-IV, Mektebetu Mustafa Elbanî ve Evladuh, Mısır, 1936.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed İbn Mukerrem (711/1311), *Lisân'ul-Arab*, I-XV, Dâru's-Sadr, Beyrut, 2003.

İbn Ruşd, Ebû'l-Velîd Muhammed İbn Ahmed el-Kurtubî el-Endelusî (520/1126), *Bidayetu'l-Muctehid ve Nihayetu'l-Muktesid*, I-IV, Kahraman y., İstanbul, 1985.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takiyuddîn Ahmed İbn Abdilhalim İbn Mecdiddin Abdisselam el-Harrânî (728/1328), *el-Cevabu's-Sahîh limen Beddele Dîne'l-Mesîh*, thk. Heyet, Riyad, 1414.

-, *el-Furkan beyne Evliyâi'r-Rahman ve Evliyâi'ş-Şeytan*, thk Abdulkadir el-Arnâvud, I, Daru'l-Beyan, Dimaşk, 1985.

-, *el-İstikâme*, thk. Reşad Salim, I-II, Camiatü'l-İmam Muhammed İbn Suûd, Medine, 1403.

-, *Mecmeu'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman İbn Muhammed, I-XXXV, Mecmeu'l-Mulk, Medine, 1995.

İbnu'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddin Ali İbn Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî (630/1233), *en-Nihâye fi Garib'il-Hadisi ve'l-Eser*, I-V, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

İbnu's-Salah, Ebû Amr Takiyyuddin Osman İbn Salahiddin Abdirrahman İbn Musa eş-Şehrîzî (643/1245), *Ma'rifetu Envâi Ulûmi'l-Hadis*, thk. Nureddin Itr, Daru'l-Fikr, Suriye, 1986.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. Kürşat Atalar, Pınar yay., İstanbul, 2016.

Kadî Abdulcebbar, Ebu'l-Hasen İbn Ahmed İbn Abdilcebbar el-Hemedânî (415/1025), *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl li'l-Kâdî*, I-X, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Kara, Mustafa, "Kur'an'da Zann Kavramı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/1, c. 10, s. 19, 193-220.

Karadâvî, Yusuf, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, çev. Özcan Hıdır, İstanbul, 2001.

Kastallanî (923/1517), Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed İbn Muhammed İbn Ebi Bekr, *İrşadu's-Sârî li Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, I-X, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1420.

Kevserî, Muhammed Zahid (1371/1952), *Fıkhu Ehli'l-İrak ve Hadisuhum*, trc. Abdülkadir Şener - M. Cemal Sofuoğlu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed İbn Muhammed İbn Ali (786/1384), *el-Kevâkibu'd-Derâri fi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, I-XXV, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, II. Bsk., Beyrut, 1984.

Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul, 1983.

-, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşrî Yönlerinden Değeri*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1988.

Kur'an-ı Kerim Meâli, haz. Altuntaş, Halil, Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 12. Baskı, 2011.

Mahmud Esad Seydişehrî, *Telhis-i Usul-i Fıkh*, İstanbul, 1313.

Maturîdî, Ebû Mansur Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmud es-Semerkandî (333/944), *Kitabu't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, Beyrut, 1970.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali İbn Muhammed el-Basrî (450/1058), *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, İstanbul, 1985.

Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemaluddin Yusuf İbn Abdirrahman İbn Yusuf (742/1341), *Tuhtetu'l-Eşrâf bi Marifeti'l-Etrâf*, thk. Abdussamed Şerafeddin, I-XIII, el-Mektebu'l-İslâmiyye, 1983.

Muhammed İbn Abdilvehhâb, İbn Suleyman et-Temîmî en-Necdî (1206/1792), *Teysiru'l-Azîzi'l-Hamîd*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût, 2002.

Mukatil İbn Süleyman, Ebu'l-Hasen el-Ezdî el-Belhî (150/767), *el-Eşbâh ve'n-Nezâir li Kur'ani'l-Kerim*, thk. Abdullah Muhammed, el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Amme, 1994.

Mubarekpûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman İbn Abdurrahim (1353/1935), *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Camii't-Tirmizî*, I-X, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

Muslim, İbn Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (261/875), *el-Câmiu's-Sahîh*, Daru'l-Hayai'l-Kutubi'l Arabiyye, 1955.

Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed İbn Şuayb (303/915), *es-Sunen*, thk. el-Elbani, Mektebetu'l-Mearif, Riyad, ts.

Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya İbn Şeref İbn Mûrî (676/1277), *Riyazu's-Salihîn*, Kahire, ts..

Özcan, Hanifi, *Maturîdî'de Bilgi Problemi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1998.

Özmen, Ramazan, “el-Buhârî'nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Ayetler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, s. 1, 217-251.

Özşenel, Mehmet, “İtikadî konularda Haber-i Vâhidin Delil Olma Meselesi ve Kevserî'nin Konuya Bakışı”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. 19, s. 169-186.

Paksoy, Kadir, “Hadis Metodolojisinde İdrac ve Müdrec hadisler II”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl 5, s. 3, 213-230.

Rağîb, Ebu'l-Kasım Huseyin İbn Muhammed İbnu'l-Mufaddal el-İsfehânî (502) *el-Mufredât fi Garib'il-Kuran*, thk. Sufyan Adnân ed-Dâvûdî, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1412.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed İbn Ömer İbn Hüseyin el-Taberistânî (606/1210), *Mefâtihu'l-Ğayb et-Teysiru'l-Kebir*, I-XXXII, Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabiyye, Beyrut, 1420,

Râzî, *Esasu't-Takdis*, Beyrut, 1995.

Sâmî, Şemseddin (1904), *Kâmûs-i Türkî*, Mektebetu Lübnan, 1989.

Sancaklı, Saffet, *Hadislerin Anlaşılmasında Karşılaşılan Problemler*, İstanbul, 2001.

Serahsî, Ebû Bekir Şemsu'l-Eimme Muhammed İbn Ebi Sehl Ahmed (483/1090), *Usulu's-Serahsî*, thk. E. El-Afganî, I-II, Beyrut, 1372.

Shairon Syamsuddin, “Ebû Hanife'nin Haber'i Vâhid'i Delil Olarak Kullanması”, çev. A. Kadir Evgin, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 145-160.

Sicistânî, Ebû Salih Mansur İbn İshak, *el-Gunye fi Usuli'l-Fıkh*, 1989.

Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celalüddin Abdirrahman İbn Ebi Bekir İbn Muhammed el-Hudeyrî eş-Şâfiî (911/1505), *el-Câmu's-Sağîr*, Beyrut, 1990.

-, *Tedrîbu'r-Râvi fi Şerhi Takribi'n-Nevevî*, I-II, Daru'l-Asime, 2003.

Şener, Abdulkadir, “İmam Şâfiî'ye Göre Haber-i Vahid”, *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir, 1985, 287-293.

Şâfiî, Ebû Abdillah Muhammed İbn İdris (204/820), *er-Risale*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, 1940.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Suleyman İbn Ahmed İbn Eyyub (360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, ts.

-, *el-Mucemu'l-Evsat*, thk. Abdulmuhsin İbn İbrahim, Daru'l-Haremeyn, Kahire, ts.

Tahhân, Mahmud, *Teysiru Mustalahi'l-Hadis*, çev. Cemal Ağırman, Sivas, 1999.

Tarhan, Nevzat, *Psikolojik Savaş*, Timaş y., İstanbul, 2003.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed (279/892), *es-Sunen*, thk: Abdurrahman Muhammed Osman, İtimad yay. , Medine, 1964

Topaloğlu, Bekir, “Müzakereler”, *Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyumu*, İstanbul, 1999.

Ünal, İsmail Hakkı, *Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı y., Ankara, 1994.

Ünalın, Abdullah, “Eş’arilikte Haber-i Vâhidin Bilgi Değeri”, *Uluslararası İmam Eş’arî ve Eş’arilik Sempozyumu Bildirileri*, 2014.

Yavuz, Yusuf Şevki, *Kelam-Hadis İlişkisi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1998.

Zekiyuddîn Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İ. Kafi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı y., Ankara, 1996.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud İbn Ömer İbn Muhammed el-Hârizmî (538/1144), *el-Keşşâf an Hakaiki Ğavamizi't-Tenzîl*, I-IV, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1407.

Zuhaylî, Vehbe İbn Mustafa, *et-Tefsiru'l-Munîr*, I-XXX, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1418.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	--	---

Öz Geçmiş

1991 yılında Gürün’de doğmuştur. İlköğretim ve ortaöğretimi Konya’da tamamlamıştır. 2009-2013 yılları arasında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun olmuştur. Mezun olduğu yıl başladığı Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/ Hadis Bilim Dalı’nda yüksek lisans öğrencisi olarak eğitim hayatına devam etmiş ve 2019 yılında mezun olmuştur. 2014 yılında başladığı öğretmenlik mesleğini sürdürmektedir.